

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ »

Οι απαρχές ενός συνθήματος που έγραψε ιστορία

Φοιτήτρια: Έφη Κοντού

ΑΜ: 1112Μ039

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΝΙΚΟΣ ΚΟΤΑΡΙΔΗΣ (Επιβλέπων)

ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΑΚΑΙΝΑ

ΑΘΗΝΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σ.3
---------------	-----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1.1	Η Ευρώπη και η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο.....	σ.9
1.2	Φασιστικές κινήσεις και οργανώσεις στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου 1927- 1936.....	σ.19
1.3	Η δράση και τα καταστατικά της οργάνωσης ΕΕΕ	
1.4	Ο εμπρησμός του συνοικισμού Κάμπελ.....	σ.34

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

2.1	Η ταύτιση λαού-έθνους από το ΚΚΕ στην κατοχική περίοδο.....	σ.43
2.2	Ιδεολογικοπολιτική χρήση του συνθήματος από το ΠΑΣΟΚ.....	σ.54
2.3	Εκλεκτικές συγγένειες και ιστορική συνέχεια ΕΕΕ και Χρυσής Αυγής.....	σ.57
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ.....	σ.59
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σ.66

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κατανόηση του παρόντος απαιτεί σύνθετες αναδρομές στο παρελθόν. Χρειάζεται να ανασύρουμε νήματα που συνδέουν το σήμερα με περασμένα σταυροδρόμια, νήματα που υφαίνονται συχνά με τρόπους αόρατους σε πρώτη ματιά. Τέτοιες αναδρομές θα επιχειρήσουμε στην προσπάθεια αποκρυπτογράφησης των μεταπλάσεων του δημοφιλούς συνθήματος «η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες» μέσα στον ιστορικό χρόνο.

Πρόκληση και κίνητρο για την ανάλυση λόγου (discourse) αυτού του πιο διαδεδομένου ίσως συνθήματος της μεταπολίτευσης, υπήρξε το γεγονός ότι επαναλαμβάνεται σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες -σε περιόδους κρίσης ηγεμονίας- από διαφορετικές έως και αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις, με τρόπο που υπενθυμίζει πόσο εύθραυστο είναι το νόημα μιας ακολουθίας λέξεων. Με διαφορετικό εθνικό υποκείμενο και αντικείμενο, κάθε φορά το σύνθημα έχει μακρά προΐστορία. Στην Ευρώπη του μεσοπολέμου το συναντάμε στα εθνικιστικά φασιστικά κινήματα με σαφείς αναφορές στον αντικομμουνισμό και αντισημιτισμό. Στην Ελλάδα, για πρώτη φορά εμφανίζεται από τη φασιστική παραστρατιωτική, αντικομμουνιστική και αντισημιτική οργάνωση *Εθνική Ένωση Ελλάς* (Ε.Ε.Ε) στη Θεσσαλονίκη το 1927: «**η Ελλάς δια τους**

Έλληνες»¹ με κύριο στόχο τον «εσωτερικό εχθρό»². Στη μετακατοχική Ελλάδα το Δεκέμβρη του 1944 το σύνθημα υιοθετείται από το ΚΚΕ με στόχο τη διεκδίκηση των δημοκρατικών δικαιωμάτων του κόσμου του ΕΑΜ και της αντίστασης που καταπατήθηκαν από τους Άγγλους μετά την απελευθέρωση³: **«Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες! Η Ελλάδα και η Δημοκρατία σε κίνδυνο!»** Ενώ το 1974 στη μεταπολίτευση θα αναδυθεί ως σύνθημα-σήμα κατατεθέν του ΠΑΣΟΚ με σαφείς αναφορές στον αντιδικτατορικό και αντιιμπεριαλιστικό αγώνα των Ελλήνων ενάντια στον «εξωτερικό εχθρό». Σχεδόν 40 χρόνια μετά, επαναλαμβάνεται ως κεντρικό σύνθημα του ναζιστικού κόμματος της ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ που το προβάλλει ως βασικό εργαλείο του λόγου της. Η αποκαθαρμένη από ξένους Ελλάδα, που θα ανήκει μόνο στους εξ αίματος Έλληνες, καθίσταται προμετωπίδα για τη δικαιολόγηση του εγκληματικού έργου της.

Το ερώτημα στο οποίο θα προσπαθήσει να απαντήσει η εργασία είναι πώς και γιατί το εγγενώς αοριστολογικό σύνθημα «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες», καθίσταται ηγεμονικός λόγος στη διάρκεια των κρίσεων του πολιτικού συστήματος, ενώ μεταφυτεύεται από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη, λαμβάνοντας εντελώς διαφορετικές σημασιοδοτήσεις μέσα στα διαφορετικά ιστορικοπολιτικά πλαίσια ιδεολογικών αντιπαραθέσεων και πολιτικών διαμαχών ανάλογα με το ποιοι είναι οι «Έλληνες» που περιλαμβάνει και ποιοι οι «ξένοι» που αποκλείονται. Στην προσέγγισή μου εκκινώ από την υπόθεση εργασίας ότι η πρόσληψη του συνθήματος από την κοινωνία και τον κρατικό μηχανισμό και κατά συνέπεια η παραγωγή νέων εικόνων, προτύπων κλπ, έχει κοινές αναφορές σε στερεότυπα και εθνικιστικές αντιλήψεις μακράς διάρκειας, διαμέσου των οποίων οι άνθρωποι καταλαβαίνουν τον κόσμο τους και διαμορφώνουν κάθε φορά τον πολιτικό λόγο σε περιόδους κρίσης. Με

¹ Δημήτρης Ψαρράς, *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής*, Πόλις, Αθήνα 2012, σ.336.

² Στην Ελλάδα του μεσοπολέμου αρχικά και της μετεμφυλιακής περιόδου αργότερα «ο εσωτερικός εχθρός» προσδιόρισε εμφατικά την εθνική ιδεολογία, ταυτίζοντας το εθνικό φρόνημα με το κοινωνικό φρόνημα.

³ αναφέρεται στην απόφαση του πολιτικού γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ με ημερομηνία 17 Δεκέμβρη 1944. Δημοσιεύτηκε στο "Ριζοσπάστη" στις 19-12-1944. Αναδημοσιεύτηκε στην ΚΟΜΕΠ το Φλεβάρη 1945. Την ίδια εποχή εμφανίζεται στο κύριο άρθρο του Ριζοσπάστη 25/12/1944 υπογεγραμμένο από τον Γιάννη Ζέβγο με τίτλο: «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες. Ο λαός μας ζητάει δημοκρατικά δικαιώματα»

δεδομένο τη γείωση στην εκάστοτε ιστορική πραγματικότητα θα επιχειρήσω να αναλύσω τα στοιχεία της συνθηματικής φράσης που συγκροτούν αυτό το λεκτικό σχηματισμό, ενώ για την υλιστική κατανόησή του θα καταφύγω στην ανάγνωση σημαντικών πολιτικών κειμένων και την όσο το δυνατόν εννοιολόγησή τους, ώστε να αναδειχθεί η συνάρθρωση των νοημάτων του συνθήματος στην ιστορική συγκυρία και να αναζητηθεί η αναφορά σε σταθερά ιδεολογικά αρχέτυπα. Η συζήτηση εν τέλει με αφορμή το σύνθημα αφορά στο αν το στερεότυπο της αντιπαλότητας Ελλάδας και «ξένων» από το 1821 μέχρι σήμερα προαναγγέλλει συνέπειες για τις μετέπειτα εξελίξεις και επιπλέον επιφέρει αποτελέσματα διαχρονικά. Πόσο δηλαδή χρησιμεύει ο «μύθος» του καταδιωκόμενου έθνους που μια εχθρική δύναμη του αρνείται την αυτονομία και αυτοδιάθεση, για να ενώσει ανόμοιες ομάδες και δυνάμεις μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Στη διάρκεια των δύο αιώνων που μεσολαβούν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως σήμερα, πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις επιχειρούν να θεμελιώσουν την ταυτότητα του νεοπαγούς έθνους-κράτους, προστρέχοντας στην αίγλη του αρχαιοελληνικού παρελθόντος, ανακαλύπτοντας εκ νέου το Βυζάντιο και συγκροτώντας το ιδεολόγημα της άρρηκτης συνέχειας του ελληνικού έθνους⁴. Η παραγωγή της εθνικής ιδεολογίας και της πολιτικής σκέψης και πρακτικής συναρμόζονται και διενεργούνται από κοινού μέσα σ' ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο, ρευστό κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον όπως είναι αυτό της Ευρώπης, των Βαλκανίων και ειδικότερα της Ελλάδας. Σύμφωνα με τις αρχές της εθνικής ιδεολογίας, για να υπάρχει έθνος πρέπει να διαπιστώνεται η συνεχής και αδιάλειπτη ιστορική παρουσία του.⁵ Ανεξάρτητα από την εγκυρότητα της ιστορικής θεμελίωσης αυτής της ετυμολογίας λειτούργησε, ως γνωστόν, ως αιμοδότης της νεοελληνικής ιδεολογίας, εθνικιστικού χαρακτήρα, και έτσι πρόσφερε στη θεμελίωση των διαφόρων

⁴ Γιάννης Κουμπουρλής «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους στους εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού: η διαμάχη για το όνομα του έθνους και οι απόψεις για τους αρχαίους Μακεδόνες και τους Βυζαντινούς», *Δοκίμεις*, τ. 13-14 (Άνοιξη 2005), σ. 137-191, Δημήτρης Ξιφαράς: «Η ακατάλυτη συνέχεια του Ελληνισμού» τεύχος 42-43 *Θέσεις*, 1993

⁵ Παντελής Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία, Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Εκδόσεις Παπαζήση Αθήνα 2011 σ.59

μορφών της Μεγάλης Ιδέας⁶. Για ένα μικρό εσωστρεφές και αδύναμο βαλκανικό κράτος σαν την Ελλάδα, ο δημόσιος λόγος και η πολιτική συζήτηση οριοθετούνται από την παρουσία των «ξένων», που είτε είναι οι εκτός Ελλάδος δυνάμεις κράτη, κυβερνήσεις, προσωπικότητες, οικονομικοί παράγοντες και συμφέροντα, είτε αποτελούν τον «εσωτερικό εχθρό» ως αριστεροί, κομμουνιστές, αναρχικοί, εβραίοι, ομοφυλόφιλοι, ρομά, μετανάστες. Όλοι αυτοί οι «ξένοι», αποτέλεσαν κοινό στόχο μιας επιθετικής, αντιφατικής, κριτικής, η οποία εκκινούσε από διαφορετικές προελεύσεις και κατέληγε συνήθως στην καταγγελία του ρόλου που διαδραμάτισαν στα ελληνικά πράγματα. Σύμφωνα με τις κατεστημένες αυτές αντιλήψεις, η μελαγχολική όσο και αυτάρεσκη κατά βάθος διαπίστωση ήταν πως ο ελληνικός λαός ως ενιαίο σύνολο είναι «ανάδελφος», ενώ «οι ξένοι», συνολικά, πρόδιδαν, υπονόμευαν, εκμεταλλεύονταν και εκβίαζαν το μικρό, αλλά ηρωικό, ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του. Εξάλλου πάγιο συστατικό στον λεκτικό σχηματισμό του ελληνικού εθνικισμού υπήρξε μια «μανία καταδίωξης»: η πεποίθηση ότι η φτωχή Ελλάδα υφίσταται διακρίσεις και ότι οι «μεγάλες δυνάμεις» συνεχώς συνωμοτούν για να βλάψουν τα συμφέροντά της ή τα «εθνικά της δίκαια». Η ρητορεία αυτή με την οποία είμαστε εξοικειωμένοι τις τελευταίες δεκαετίες και την οποία συνδέουμε συνήθως με τον αριστερό χώρο, σχετικά με τον «ιμπεριαλισμό» που εκμεταλλεύεται και αδικεί τη μικρή μας χώρα, συνοδεύεται και από την αντίστοιχη μανία μεγαλείου που αποκαλύπτει μια υπέρμετρη ασυνείδητη φιλοδοξία ότι αυτά που έχουμε ως έθνος είναι πολύ λίγα σε σχέση με αυτά αξίζουμε και θα έπρεπε να είχαμε.⁷ Συνέπεια αυτού του τραυματικού και ξενοφοβικού βιώματος⁸ ήταν να καλλιεργηθεί και να διογκωθεί ένας συνωμοσιολογικός και καταγγελτικός για τους ξένους λόγος. Μάλιστα παγιώθηκε ως βασικό στοιχείο της συζήτησης για τα μεγάλα ορόσημα της νεότερης ελληνικής ιστορίας, η ανάμειξη των ξένων,

⁶ Έλλη Σκοπετέα, *Το Πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), Πολύτυπο, Αθήνα 1988. Για μια διαπραγμάτευση των όρων συγκρότησης των εθνών-κρατών της βαλκανικής και τον προβληματισμό που πυροδότησε το σχήμα συνέχεια/ασυνέχεια βλ. Δημήτριος Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος. Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009.

⁷ Άκης Γαβριηλίδης, *Η αθεράπευτη νεκροφιλία του ριζοσπαστικού πατριωτισμού: Ρίτσος - Ελύτης - Θεοδωράκης - Σβορώνος*, Futura, Αθήνα 2007 σ.20-21

⁸ Η υπό κηδεμονία εθνική κυριαρχία, η ασφυκτική πολιτική και η οικονομική εξάρτηση υπήρξαν, με διαφορετική ένταση κατά εποχή, καίρια ζητήματα στην ιστορική διαδρομή της χώρας.

τόσο στις αιτίες που τα προκάλεσαν όσο και στη μετέπειτα έκβαση και στις συνέπειές τους. Στην κεντρική αφήγηση λοιπόν της ελληνικής ιστορίας, οι ξένοι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο· ρόλο διπτό. Αφενός πραγματικό, διότι σε κρίσιμες για την ελληνική ιστορία περιόδους με τις ενέργειές τους σηματοδότησαν –θετικά ή αρνητικά– τις μεγάλες στιγμές των Ελλήνων. Αφετέρου όμως, αποδόθηκε στους ξένους ταυτόχρονα και ένας ρόλος φανταστικός⁹, καθώς γύρω από την παρουσία τους υφάνθηκε μια μυθολογία που υπερέβαινε και κυρίως, διαστρέβλωνε την πραγματική της σημασία. Εν προκειμένω το αφήγημα για την αναξιοπαθούσα Ελλάδα που είναι θύμα των κακών ξένων είναι φαντασικό όχι επειδή διαγράφει την αλήθεια και την αντικαθιστά με μια άλλη τελείως ανυπόστατη επινόηση, αλλά επειδή εστιάζει επιλεκτικά σε ένα τμήμα μόνο των εξελίξεων και αφήνει να νοηθεί ότι σ' αυτό το τμήμα εξαντλείται το όλον.¹⁰

Άλλωστε όπως αναφέρει ο ιστορικός Άγγελος Ελεφάντης «οι αντιλήψεις των ερμηνευτών, ανεξάρτητα από την ιστορική τους επάρκεια, εκθρέφουν νομιμοποιήσεις, συμβάλλουν στη διαμόρφωση των εθνικών ιδεολογιών, και συχνά συμβάλλουν στη συγκρότηση των επίσημων ιδεολογιών των εθνών-κρατών. Αφού τίποτε δεν βρίσκεται έξω από το πεδίο και τη δραστηριότητα της ιδεολογίας και των παγιωμένων αναπαραστάσεων περί του εαυτού.»¹¹

Με δεδομένο το αρχικά παράδοξο της ιστορίας του προαναφερθέντος συνθήματος, η παρούσα εργασία στο πρώτο μέρος θα εστιάσει στη «φύση» της κυρίαρχης εθνικιστικής ιδεολογίας στη διάρκεια της Ελλάδας του μεσοπολέμου αναδεικνύοντας πως αυτή κρυσταλλώνεται και παράγει ένα σχήμα φίλου/εχθρού.¹² Στη συγκυρία αυτή και στα πλαίσια των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων και των πολιτικών διαμαχών, θα επιχειρηθεί η παρουσίαση

⁹ Ο όρος φαντασικός που χρησιμοποιείται εδώ δεν δηλώνει ένα προϊόν της φαντασίας, αλλά σημαίνει τη θεμελιώδη δομή που οργανώνει την αντίληψή μας για την πραγματικότητα και της δίνει νόημα (βλ. ενδεικτικά Slavoj Zizek, *The Sublime Object of Ideology*, Verso Λονδίνο/Ν.Υόρκη 2002)

¹⁰ Άκης Γαβριηλίδης, *ό.π.* σ.45

¹¹ Άγγελος Ελεφάντης, «Το έθνος του Διαφωτισμού», Ομιλία στη διημερίδα "Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Συνάντηση στη μνήμη του Φίλιππου Ηλιού», ΠΚ, Ρέθυμνο, στις 14 και 15.10.2005 Το πλήρες κείμενο στα πρακτικά της διημερίδας, Αναδημοσίευση Εντός Εποχής, 8/8/2007, τχ. 8, σ. 4.

¹² Σύμφωνα με την θεώρηση του Καρλ Σμιτ ο προσδιορισμός του πολιτικού, κατά το ειδικό του νόημα εξαντλείται στη σχέση φίλου/εχθρού. βλ. Καρλ Σμιτ, *Η έννοια του πολιτικού*, εκδ. Κριτική Αθήνα 2009, σ.60

της ιδεολογικοπολιτικής και κοινωνικής ταυτότητας των μελών της ΕΕΕ, της μαζικότερης και βιαιότερης φασιστικής οργάνωσης που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη ζωή της πόλης της Θεσσαλονίκης, τόσο με τις δράσεις της, όσο και με τη συμβολή της στη διαμόρφωση και διάδοση αντιλήψεων και συμπεριφορών¹³. Μέσα από το ιστορικό πλαίσιο εξέλιξης της ΕΕΕ θα επιχειρηθεί η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο η κρίση από το 1929 μέχρι 1932 ευνόησε την εξάπλωση των αυταρχικών ιδεών μεταξύ των φιλελευθέρων που με την ενίσχυση ακραίων μερίδων του Λαϊκού Κόμματος αποσταθεροποίησαν το κοινοβουλευτικό σύστημα. Το αρχειακό υλικό στο οποίο στηρίζεται η έρευνα αποτελείται από τα επικυρωμένα Καταστατικά των αναγνωρισμένων σωματείων που βρίσκονται στο αρχείο του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, καθώς και το έντυπο υλικό από εφημερίδες της εποχής.

Στο δεύτερο μέρος η εργασία θα διερευνήσει πώς το σχήμα αυτό της συνθηματικής φράσης εντάσσεται στο εννοιολογικό οπλοστάσιο της κομμουνιστικής αριστεράς, ποιές προσαρμογές απαιτήθηκαν και τι παρήγαγε η αποδοχή του στο λόγο και τη σκέψη των Ελλήνων αριστερών. Επίσης θα γίνει προσπάθεια μελέτης της ιδεολογικοπολιτικής του χρήσης από το ΠΑΣΟΚ της μεταπολίτευσης. Τέλος θα αναζητηθεί η παρουσία του στη ρητορική της νεοναζιστικής Χρυσής Αυγής .

¹³ Μαρκ Μαζάουερ, *Θεσσαλονίκη. Πόλη των φαντασμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.486-487, George, Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*. University of California Press, Berkeley 1983, σ. 255-259

Η Ευρώπη και η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο

***Ανασύνθεση του παρελθόντος δεν σημαίνει αναγνώρισή του
«όπως πραγματικά υπήρξε».***

***Σημαίνει το άρπαγμα μιας μνήμης
καθώς αστράφτει σε μια στιγμή κινδύνου.***

Walter Benjamin ¹⁴

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου η γεωπολιτική εικόνα της Ευρώπης, σημαδεύεται κυρίως από το φαινόμενο της εγκαθίδρυσης στην εξουσία ολοκληρωτικών φασιστικών και ναζιστικών καθεστώτων (Ιταλία, Γερμανία, Ισπανία, Πορτογαλία Λετονία, Ουγγαρία κ.ά.) Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την αποτυχία της λειτουργίας της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε πολλές χώρες εκείνη την εποχή. Ωστόσο για να κατανοηθεί το πλαίσιο αυτής της εξέλιξης δεν αρκούν οι πολιτικές και συνταγματολογικές ερμηνείες, πόσο μάλλον εκείνες που περιορίζονται στην ιστορία των ιδεών. Χρειάζονται κοινωνικές και ιστορικές προσεγγίσεις που να λαμβάνουν υπόψη τους τόσο τις πιο μακροπρόθεσμες συνέχειες όσο και τις ιδιαιτερότητες της χώρας.¹⁵

Βρισκόμαστε σε μια ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδο, όπου η κυρίαρχη δύναμη των αστικών φιλελεύθερων ιδεών έχει χάσει σε όλη τη γηραιά ήπειρο την όποια προωθητική της δύναμη λόγω της οδύνης που προκάλεσε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Ενός πολέμου με εκατόμβες νεκρών από αγροτικές και εργατικές μάζες από τις οποίες ενώ είχαν ζητηθεί τεράστιες θυσίες και τους είχαν δοθεί επίσης μεγάλες υποσχέσεις, είδαν το βιοτικό τους επίπεδο να

¹⁴Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, VI, 1940(μετάφραση Μηνάς Παράσχος), Ουτοπία, Αθήνα 1983, σ. 10

¹⁵Πρβλ. Detley JK Paukert, *The Weimar Republic. The Crisis of Classical Modernity*, (μτφρ. Richard Deveson) Hilland Wang, Νέα Υόρκη 1989 σ.7

γκρεμίζεται και τη ζωή τους να βυθίζεται σε μια άβυσσο πείνας, υπερχρέωσης και ανασφάλειας. Οι μικροαστοί βρέθηκαν σε παρόμοια θέση, ενώ οι αστοί που είχαν την εξουσία σ' όλες τις χώρες, πλην της Σοβιετικής Ένωσης, φοβούνταν μήπως το παράδειγμά της γνώριζε μιμητές.¹⁶ Αναμφίβολα μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο τα πολιτικά δικαιώματα ήταν περιορισμένα στις πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Λόγω όμως της μαζικής κινητοποίησης των ανδρών στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά και της αποδοχής της αρχής της αυτοδιάθεσης των εθνών, άλλαξαν οι προϋποθέσεις της πολιτικής νομιμοποίησης¹⁷. Ιστορικά η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας και των δικαιωμάτων του πολίτη έχει συνδεθεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό με την έννοια της εθνικής αυτοδιάθεσης η ιδέα της οποίας στηρίζεται αξιωματικά στην υπογράμμιση της μοναδικότητας ενός έθνους έναντι άλλων ομολόγων μορφωμάτων.¹⁸ Τα λαϊκά στρώματα που καλούνταν να θυσιάσουν τη ζωή τους για την πατρίδα στον πόλεμο και αποτελούσαν τη βάση των εθνικών διεκδικήσεων έπρεπε να αποκτήσουν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα με τις ελίτ. Παράλληλα το καθεστώς υπονομευόταν «από τα μέσα», δηλ. από την εντεινόμενη δυσπιστία των παραδοσιακών πολιτικών ελίτ απέναντι στην αξία και τις αρετές της φιλελεύθερης δημοκρατίας¹⁹. Στη δεκαετία του 1930, η πολιτική συμμετοχή και η κοινωνική ενσωμάτωση οι δύο πυλώνες της φιλελεύθερης δημοκρατίας, κλονίστηκαν ανεπανόρθωτα. Αφενός η οικονομική κρίση του 1929 κλόνισε την πίστη στον οικονομικό φιλελευθερισμό, αφετέρου η αυξανόμενη δυσπιστία των παραδοσιακών πολιτικών ελίτ απέναντι στην αξία και τις αρετές του φιλελευθερισμού, υπονόμευσαν εσωτερικά τη δημοκρατία. Η εμφάνιση ριζοσπαστικών ιδεών και κινημάτων ιδιαίτερα μετά τη ρωσική

¹⁶Σπύρος Μαρκέτος *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τομ.1 Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006 σ.17

¹⁷Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων - Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2004, σ.145-185.

¹⁸ Π.Λέκκας, *ό.π.* σ.213

¹⁹John Weiss, *Συντηρητισμός και ριζοσπαστική δεξιά. Παραδοσιακοκρατία, αντίδραση και αντεπανάσταση στην Ευρώπη 1770-1945* (μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος), εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009, σ.199-208.

επανάσταση του 1917, προκάλεσε ένα τεράστιο κύμα καταστολής και απαγορεύσεων, που έδειχνε και τα όρια του εκδημοκρατισμού²⁰.

Στη βάση των ευρύτερων, καθολικών ιστορικών μετασχηματισμών της μετάβασης από το φιλελεύθερο καπιταλισμό του τέλους του 19^{ου} αιώνα στον κρατικο-κεντρικό καπιταλισμό²¹ των αρχών του 20^{ου}, ο ελιτισμός του αστικού πολιτικού κόσμου κατέληγε στη ροπή προς αυταρχικές λύσεις εφόσον θεωρούσε ότι οι μάζες δεν ήταν ακόμη αρκετά ώριμες αλλά τουναντίον παρασύρονταν και χειραγωγούνταν από δημαγωγούς και επαναστάτες.²² Στην παρούσα συγκυρία το μετέωρο αστικοδημοκρατικό ιδεολόγημα συγκλονιζόταν από τρεις επαναστατικές διεργασίες που διέτρεχαν ιδεολογικά όλη την Ευρωπαϊκή Ήπειρο. Η Κόκκινη-κομμουνιστική εκδοχή της Γ' Διεθνούς που ήδη είχε επικρατήσει στη Ρωσία, η Μαύρη-φασιστική στην Ιταλία και η Πράσινη-αγροτική στην Ανατολικο-Κεντρική Ευρώπη. Παρά τις αγεφύρωτες ουσιαστικές τους διαφορές, κοινό σημείο και των τριών στην πολιτική πράξη, ήταν η ανάγκη ύπαρξης ενός πανίσχυρου Ηγέτη *Führerprinzip* ο οποίος με τη βοήθεια ενός μαζικού στρατιωτικά οργανωμένου κόμματος θα έλυε τις κοινωνικές αντιθέσεις που με δημοκρατικές διαδικασίες η αστική δημοκρατία αδυνατούσε να λύσει.²³

Για τα ελληνικά πράγματα ωστόσο, καμία από τις διεργασίες ούτε η αγροτική, ούτε η φασιστική ούτε η κομμουνιστική που επικράτησαν στην υπόλοιπη Ευρώπη δεν μπόρεσε να βρει γόνιμο κοινωνικό έδαφος. Στην Ελλάδα επίσης είναι γεγονός ότι ο εθνικισμός δια μέσου της φασιστικής και ναζιστικής ιδεολογίας αναπτύχθηκε σε μικρότερο βαθμό από την υπόλοιπη Ευρώπη ενώ σχετική απήχηση βρήκαν οι εθνικιστικές ιδέες του φασισμού, ιδιαίτερα μετά την οικονομική κρίση και την ύφεση που προκάλεσε το Κραχ του 1929. Επιβάλλεται λοιπόν όσον αφορά στην ελληνική πραγματικότητα, να λάβει

²⁰ Geoff Eley, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς*. Α' τόμος: 1850 – 1923, (Μετάφραση: Θανάσης Κατσικερός, Πρόλογος – Επιμέλεια: Σπύρος Μαρκέτος), Σαββάλας, Αθήνα, 2010.

²¹ Moishe Postone, *Οι Ιστορικοί και το Ολοκαύτωμα*, (μτφρ. Α. Φωτάκης, επιμέλεια- επίμετρο Σάββας Μιχαήλ), εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2006, σ.55

²² Σπύρος Μαρκέτος *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*,ό.πσ.17-23.

²³ Γεράσιμος Κουζέλης κ.α *Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές "αναβιώσεις" της*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Η Αυγή, 21/10/ 2012 σ. 5-9.

κανείς υπόψη του τις κοινωνικο-πολιτικές συνιστώσες της εποχής, καθώς επίσης τις συντελούμενες εθνικές και ιδεολογικές ζυμώσεις. Ο στρατός, η Εκκλησία, το παλάτι, τα κόμματα, ο τύπος, οι τοπικές ελίτ μέσα από ποικιλώνυμες οργανώσεις, με εράνους, μνημόσυνα, παρελάσεις, ομιλίες, επισκέψεις σε νοσοκομεία όπου νοσηλεύονται τραυματίες στρατιώτες κυριαρχούν στο δημόσιο χώρο, δημιουργούν μια νέου τύπου κοινωνικότητα και ανανοηματοδοτούν το πολιτικό ως εθνικό μέσα από τους λόγους και τις πρακτικές τους.²⁴

Ο ελληνικός Μεσοπόλεμος ξεκινώντας από την Μικρασιατική Καταστροφή και εκτεινόμενος μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, συνιστά μία μεταβατική περίοδο- κλειδί για την κατανόηση και την ιστορική εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας μέχρι σήμερα. Τόσο ο φιλελευθερισμός που ήταν το αρχικό λάβαρο του Βενιζέλου και των οπαδών του, όσο και ο παλαιότερος συνταγματικός συντηρητισμός των Λαϊκών έμοιαζαν αναχρονιστικοί στις νέες εσωτερικές και διεθνείς συνθήκες²⁵ Βασικά χαρακτηριστικά αυτής της γεμάτης αντιφάσεις και πισωγυρίσματα ταραγμένης εποχής, υπήρξαν ο μαζικός ερχομός των προσφύγων και η προσπάθεια αποκατάστασης αυτών και των αποστράτων στην αγορά εργασίας, η χρόνια ανεργία, η ανασφάλεια η αστάθεια και η κοινωνική εξαθλίωση μέσα στην δημοσιονομική και οικονομική κρίση του 1929-30.²⁶

Το γεγονός της Μικρασιατικής καταστροφής που σήμανε την έναρξη της περιόδου αυτής αποτέλεσε τομή για την νεότερη ελληνική ιστορία. Η κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου, η ήττα του ελληνικού στρατού και το επακόλουθο της η συνθήκη της Λωζάννης, τερμάτισαν μια δεκαετία συνεχών πολεμικών συγκρούσεων και οδήγησαν στον ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας και του αλυτρωτισμού, που είχαν αποτελέσει κυρίαρχα

²⁴ Εύγλωτο παράδειγμα ο τρόπος με τον οποίο ο εορτασμός της εκατονταετηρίδας της εθνικής ανεξαρτησίας πέρασε σε ένα μέρος του αθηναϊκού τύπου. Βλ. Ακρόπολις, 13-4-1930, Καθημερινή 23-4-1930, Η Πρωία 2-4-1930

²⁵ Σπύρος Μαρκέτος *ό.π.* σ.21

²⁶ Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, (α' έκδοση Αθήνα 1976), Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ.170-171

συστατικά της εθνικής ιδεολογίας ήδη από το 1844. Το ελληνικό κράτος, μετά το 1923 προπαγανδίζει την ύπαρξη όχι εξωτερικών εχθρών, όπως συνέβαινε μέχρι το 1922, αλλά καινούργιων «εσωτερικών εχθρών». Στα χρόνια του μεσοπολέμου το πολιτικό σύστημα δεν μπόρεσε να ενσωματώσει τις κοινωνικές δυνάμεις που είχαν σχηματιστεί από τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές μετά το 1922. Ο ελληνικός εθνικιστικός λόγος, αμέσως μετά τη μικρασιατική καταστροφή, βρίσκεται αντιμέτωπος μ' ένα πρόβλημα που θα μπορούσε σχηματικά να αποδοθεί με τον όρο "κενό οράματος." Αν μέχρι το 1922 ο αλυτρωτισμός και ο εδαφικός επεκτατισμός αποτελούσαν τις προμετωπίδες του ελληνικού εθνικισμού, μετά τη μικρασιατική καταστροφή οι λειτουργοί της ελληνικής εθνικής θεωρίας, συνειδητοποιώντας ότι η διαδικασία εθνικής ολοκλήρωσης έχει, τουλάχιστον μέσα στην παρούσα συγκυρία, ολοκληρωθεί, υποχρεώνονται να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στην ανεύρεση και ανάδειξη νέων "εθνικών οραμάτων" επικεντρώνοντας στα πνευματικά γνωρίσματα του ελληνισμού.²⁷ Η Μεγάλη Ιδέα, η οποία ως τότε είχε συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και στην ενίσχυση της συνοχής του νεοελληνικού κράτους, δεν μπορούσε πλέον να προβάλλεται ως «επίσημη» εθνική ιδεολογία. Οι φορείς και εκφραστές της εθνικής ιδεολογίας με θεωρητικό σχήμα τον επίσημο αντικομμουνισμό στις διάφορες κρατικές λειτουργίες θα αναδεικνύουν και θα καταγγέλλουν, πλέον, όχι τους εξωτερικούς εχθρούς του ελληνικού κράτους πριν το 1922, αλλά τον «εσωτερικό εχθρό» εναντίον του οποίου καλείται να συσπειρωθεί το έθνος. Ο εχθρός αυτός εντοπίζεται σε μια νέα κοινωνική δύναμη που μόλις είχε κάνει την εμφάνισή της, το νεοσύστατο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, καθιστώντας τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» πρωταρχικό σύνθημα της κρατικής προπαγάνδας.²⁸ Από τότε ακόμα, ο αστικός κόσμος, απρόθυμος να προχωρήσει στις απαραίτητες οικονομικές μεταρρυθμίσεις που θα βελτίωναν τη θέση των λαϊκών στρωμάτων και ανίκανος να εκφράσει τις

²⁷ Ο Γεώργιος Παπανδρέου, Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Βενιζέλου και εκφραστής της τάσης αυτής υποστηρίζει ότι : «[...] η μεγάλη ιδέα παραμένει αθάνατος. Απλώς μόνον μεταβάλλει περιεχόμενον. Από την αύξηση του εδάφους μετατοπίζεται εις την αύξηση και την ανύψωση του πολιτισμού [...]. Ηνωμένον πλέον το έθνος επιδιώκει την οικονομικήν, πνευματικήν και ηθικήν του εξύψωσιν». Το παράθεμα από τον Mark Mazower, «Η συγκρότηση του αντικομμουνιστικού κράτους», *Ιστορία*, τχ. 3, Μάιος 1991, σ. 69-70.

²⁸ Γιώργος Κατηφόρης, *Η Νομοθεσία των Βαρβάρων (Δοκίμια)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1975, σ. 31.

προσδοκίες τους σε μια εποχή μαζικής πολιτικής κατέφυγε σε ιδεολογήματα όπου ο αντικομμουνισμός αναδείχθηκε ως το βασικό συστατικό της εθνικής ιδεολογίας. Επιπλέον η κρατική πολιτική των διακρίσεων σε βάρος των μειονοτήτων σε συνδυασμό με την προνομιακή μεταχείριση των προσφύγων σε ζητήματα αποκατάστασης προκάλεσε τριβές σε τοπικό επίπεδο μεταξύ των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων.²⁹

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που γνωρίζει πολύ καλά την τομή που συνιστά ο ενταφιασμός του ελληνικού εθνικισμού στην προκυμαία της Σμύρνης το 1922³⁰, όπως και το ιδεολογικό κενό που έχει δημιουργήσει το τέλος του συνεκτικού πολιτικού μύθου της Μεγάλης Ιδέας καθώς και ο ενδοαστικός διχασμός, δεν φοβάται προφανώς το διασπασμένο κομμουνιστικό κίνημα. Αυτό που τον ανησυχεί ιδιαίτερα είναι το εργατικό κίνημα με το ογκούμενο απεργιακό κύμα και η δυναμική της ανατρεπτικής κομμουνιστικής ιδεολογίας μέσα σ' αυτό³¹. Στην παρούσα φάση η ελληνική άρχουσα τάξη με όχημα τον αντικομμουνισμό, εξυπηρετούσε διάφορες σκοπιμότητες της και πρωταρχικά την κάλυψη της αδυναμίας της να εξαλείψει τους λόγους της διαρκώς εντεινόμενης οικονομικής και κοινωνικής δυσαρέσκειας. Επιπλέον μέσω του αντικομμουνισμού εξασφαλιζόταν η πολιτική ηγεμονία της κυρίαρχης αστικής τάξης και ετίθετο ένας φραγμός στην πολιτική χειραφέτηση και ενδεχόμενη ριζοσπαστικοποίηση των λαϊκών στρωμάτων. Ο Βενιζέλος μετά από την Μικρασιατική καταστροφή, έχει πλήρη επίγνωση ότι οι αστικές φιλελεύθερες αντιλήψεις έχουν χάσει κάθε προωθητική δύναμη την ώρα ακριβώς που ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εδραιώνεται και οξύνει τις οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις. Ήδη οι αστικές εκσυγχρονιστικές προτάσεις του Βενιζέλου, έχουν απολέσει κάθε θετικό κοινωνικό και θεσμικό φιλελεύθερο χαρακτήρα και συγκροτούν απλά ένα αμυντικό πρόταγμα με έντονα αυταρχικά στοιχεία. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των αντιλήψεων «το ιδιώνυμο»,

²⁹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014, σ. 42

³⁰ Ο εθνικισμός νοείται εδώ ως το πολιτικό σχέδιο που αποσκοπεί στην ταύτιση των ορίων έθνους και κράτους: βλ. Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, (μετφ. Δώρα Λαφαζάνη), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σ. 14.

³¹ Γ.Θ. Μαυρογορδάτος-Χ. Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1992, σ. 445.

νομοσχέδιο «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», που σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση «θέτουν την υποχρέωσιν, όχι μόνο εις την κυβέρνησιν αλλά εις την αστική τάξιν ως τάξιν... να οργανώσιν την άμυνάν της»³². Οι αντιδράσεις που δημιούργησε το «ιδιώνυμο» υπήρξαν σχεδόν καθολικές. Στη Βουλή η συζήτηση κρατά δυο μήνες, με τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου να επωμίζεται το βάρος της καταγγελίας και της προάσπισης της δημοκρατίας. Όταν μάλιστα επισημαίνει ο Παπαναστασίου ότι δεν υφίσταται κομμουνιστικός κίνδυνος, ενώ αντίθετα είναι υπαρκτός ο κίνδυνος φασιστικών ή δικτατορικών εκτροπών, κάνοντας λόγο ως προς την απαρχή εμφάνισης φασιστικών ομάδων, ο Βενιζέλος, απαντά κυνικά: «Η ίδρυσις κοινωνικών ομάδων με σκοπόν την αφύπνισιν της κοινωνίας κατά του κομμουνισμού είναι ίσως σκόπιμος, αρκεί να μην αντιποιούνται το κράτος».³³ Το κράτος επομένως, δοκιμαζόμενο από την κρίση που πλήττει την οικονομία και τους θεσμούς, προσπαθεί να απαντήσει μεταθέτοντας τη λύση των προβλημάτων από το κοινωνικό και ταξικό, στο εθνικό επίπεδο. Έτσι για την καταστολή του κομμουνιστικού κινδύνου θα δρομολογηθούν αστυνομικά μέτρα, όπως Υπηρεσία Ειδικής Ασφαλείας (ΥΕΑ) της Αστυνομίας Πόλεων, με προορισμό την παρακολούθηση των «ξένων προπαγανδών», Υπηρεσία Γενικής Ασφαλείας του Κράτους (ΥΓΑΚ)³⁴, Υπηρεσία Δημοσίας Ασφαλείας (ΥΔΑ) αλλά και μέτρα νομοθετικά-διοικητικά όπως το προαναφερθέν «ιδιώνυμο»- πρώτο νομοσχέδιο δίωξης της σκέψης- που ψηφίζεται ως Ν.4229 στις 25/7/1929. Ενδεικτικό του κλίματος της εποχής, το γεγονός ότι στο έργο της χωροφυλακής των παρακολουθήσεων και της καταστολής θα συνδράμει ο στρατός, με το Γενικόν Επιτελείον Στρατού (ΓΕΣ) να αναλαμβάνει την παρακολούθηση των

³² Όπως παρατίθεται στο Άλκης Ρήγος, *Πανεπιστήμιο και Φοιτητικό κίνημα 1929 – 1932: Από το «Ιδιώνυμο» στην αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση*, ΑΥΓΗ, *Ενθέματα*, 8/09/2013

³³ Άλκης Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924- 1935*. ο.π, σ. 239, σημ 21.

³⁴ Όπως παρατίθεται στην «Έκθεση περί του έργου της υπηρεσίας από Ιανουαρίου-Ιουλίου 1926» η ΥΓΑΚ είχε μια συγκεκριμένη αντίληψη περί του κομμουνισμού ως εχθρού :ήταν κατευθυνόμενος από το εξωτερικό, συνιστούσε τον «απαισιώτερον κίνδυνον της ανθρωπότητας», οι δε κομμουνιστές ήταν «όντα με μορφήν ανθρώπου και όνομα Ελλήνων» ενώ στην «ευγενή ελληνική ψυχή» δεν ριζώνονταν οι ανατρεπτικές κομμουνιστικές ιδέες. Ο συγγραφέας της έκθεσης ισχυριζόταν επίσης ότι ο κομμουνισμός υπήρξε «γέννημα Εβραϊκών κεφαλών» αφού «Εβραϊκαί χείρες τον επέβαλον εν Ρωσσία ,εβραϊκαίς προσπαθείαις επιδιώκει να επιβληθεί στον επίλοιπον κόσμον, απάτριδες ανά την υφήλιον περιφέρονται οι Εβραίοι» στο Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, Σαββάλας Αθήνα 2006 σ.171

«ξένων προπαγανδών». Ακολουθεί σειρά σκληρών μέτρων περιορισμού των συνδικαλιστικών ελευθεριών, ιδίως των δημοσίων υπαλλήλων, του δικαιώματος της απεργίας, της ελευθερίας του τύπου ενώ επανέρχεται σε ισχύ ο θεσμός της διοικητικής εκτόπισης. Οι κοινωνικές αναταραχές και ο αυταρχισμός με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν επέτρεψαν την «επανεμφάνιση» όσων ευαγγελίζονταν την αναμόρφωση μέσω της θρησκείας και της πατρίδας αλλά με νέους όρους.³⁵

Ιδίως μετά την ψήφιση του «ιδιωνύμου», από τον Ελ.Βενιζέλο, ο αντικομμουνισμός του μεσοπολέμου, νομοθετικά επικυρωμένος λειτούργησε ως προνομιακός χώρος ανάπτυξης συντηρητικών λόγων και πρακτικών³⁶. Έτσι, μέσα στην ένταση της μεσοπολεμικής περιόδου εγκαινιάστηκε ένας νέος κύκλος ιδεολογικών, κοινωνικών, ταξικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων που συνδέονταν κυρίως με την ανάδυση του αντικομμουνισμού. Ο λαϊκοεθνικιστικός λόγος, η πατρίς, η θρησκεία και η οικογένεια άρχισαν να εγγράφονται με μεγαλύτερη σαφήνεια στο οπλοστάσιο του αντικομμουνιστικού λόγου,³⁷ καθόλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου με σκοπό να μετατεθεί, στο ευνοϊκό για την κυρίαρχη ιδεολογία πεδίο των "εθνικών προβλημάτων", η συζήτηση που αφορά τα φλέγοντα κοινωνικά ζητήματα. Ένα καινούργιο σημασιολογικό πεδίο έχει αναδυθεί γύρω από τις έννοιες των «αληθινών Ελλήνων»³⁸ οι οποίοι έχουν ως υπέρτατες αξίες την εργασία, την Ελλάδα την ηθική, την ευπρέπεια και την τάξη. Το πεδίο αυτό δημιουργεί εκείνες τις ταυτίσεις που προετοιμάζουν την μετέπειτα μορφοποίηση της «εθνικοφροσύνης».³⁹ Το εργατικό κίνημα, που η επιρροή του σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης και όξυνσης της κοινωνικής αδικίας ήταν εν δυνάμει μεγαλύτερη απ' ό,τι τα φτωχά εκλογικά αποτελέσματα του Κομμουνιστικού Κόμματος άφηναν να φανεί, έπρεπε με κάθε θυσία να παρουσιαστεί ως ξένο σώμα μέσα στον "εθνικό κορμό" και να απομονωθεί με

³⁵ Έφη Γαζή, *Πατρίς Θρησκεία Οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σελ.261

³⁶ Για τη θεσμοθέτηση του αντικομμουνισμού κατά το μεσοπόλεμο βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, 1922-1974, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σ. 340-391.

³⁷ Έφη Γαζή, *Πατρίς Θρησκεία Οικογένεια*, ό.π. σελ.183

³⁸ *Εστία* 2 και 3-1-1934 βλ. όπως παρατίθεται στο Δέσποινα Παπαδημητρίου *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π.σ.173

³⁹ Δέσποινα Παπαδημητρίου *ό.π.* σ.173

απώτερο σκοπό να εξουδετερωθεί. Αυτή η επιδίωξη των λειτουργών της κυρίαρχης ιδεολογίας να μεταθέσουν το ταξικό στο "εθνικό"⁴⁰ οδηγεί στη σκέψη ότι ο αντικομμουνισμός του Μεσοπολέμου και η ψήφιση του "ιδιώνυμου" - σε μια περίοδο που η περιορισμένη εκλογική επιρροή του ΚΚΕ ασφαλώς δεν αρκούσε για να δικαιολογήσει τόσο αυστηρά μέτρα - είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με βάση την επιδίωξη της συντριβής του εργατικού κινήματος⁴¹ και της κάλυψης του ιδεολογικού κενού που είχε αφήσει η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας μ' ένα νέο σύστημα αξιών και ιδεολογικών αρχών. Στο σύστημα αυτό, η σηματοδότηση ως εσωτερικού εχθρού του κομμουνισμού κατά κύριο λόγο, θα μπορούσε να συμβάλει στο ξεπέρασμα του Εθνικού Διχασμού και να λειτουργήσει τόσο ως μηχανισμός εθνικής συσπείρωσης όσο και ως μέσο πειθάρχησης της ελληνικής κοινωνίας. Και αυτό, διότι κύρια φροντίδα του εθνικισμού με την υπαγωγή όλων των κερματισμένων ατομικών ή ταξικών συμφερόντων στο γενικό «εθνικό συμφέρον» είναι η απάλειψη των εσωτερικών διαφορών και η αποκατάσταση της εθνικής ενότητας που εκλαμβάνεται ως η μόνη φυσική κατάσταση.⁴²

Συνεπώς ο ελληνικός εθνικισμός του Μεσοπολέμου αυτοπροσδιορίζεται κυρίως αρνητικά, ενώ η λέξη «εθνικοφροσύνη» εμφανίζεται στο πολιτικό λεξιλόγιο της εποχής για να καταδηλώσει την υπεράνω παρατάξεων νομιμοφροσύνη και τον πατριωτισμό. Πάντως με όποιους τρόπους κι αν εκφράσθηκε η έννοια της «εθνικοφροσύνης» περιέκλειε την ιδέα της ενότητας αφού το αίσθημα κόπωσης και απογοήτευσης από την πολιτική κατάσταση ήταν εμφανές.⁴³ Η «εθνικοφροσύνη» εμφανίσθηκε στο Μεσοπόλεμο ως σημαίνον για να δηλώσει την αστική συνείδηση τη συντηρητικότητα και την αντικομμουνιστική νοητική διάθεση, ορίζοντας ως εκ τούτου τη συμβολική κοινότητα των «υγιώς σκεπτόμενων Ελλήνων» πέραν της διαίρεσης βενιζελικών-αντιβενιζελικών. Έτσι εμπεριείχε την ιδέα της εθνικής ενότητας

⁴⁰ Μαρία Βασιλικού, «Εθνοτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Η περίπτωση του εμπρησμού του Κάμπελ», *Ιστορ*, τχ. 7, 1994, σ. 158-159

⁴¹ Βλ Seraphim Seferiades, *The Coercive Impulse: Policing Labour in Interwar Greece*, *Journal of Contemporary History*, Vol 40(1), σ. 55-78.

⁴² Παντελής Λέκας, *ό.π.* σ.210-211

⁴³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ό.π.* σ.157-158

εφόσον η επίκληση του όρου σηματοδοτούσε τη συμφιλίωση του αστικού κόσμου ως ολότητας.⁴⁴

Οι φορείς και εκφραστές της εθνικής ιδεολογίας επιρρίπτουν πλέον, τις ευθύνες για την κρίση της ελληνικής κοινωνίας σ' έναν διαφορετικό «εχθρό» από τον εξωτερικό. Η καταγγελία αφορά στους κομμουνιστές, αλλά και τους Εβραίους, στο βαθμό που εκείνη την εποχή, γινόταν η σύνδεση κομμουνισμού και εβραϊσμού. Γεγονός είναι ότι οι εβραϊκές σχέσεις με τον κομμουνισμό ήταν ισχυρές και οργανικές, καθώς το 1909, στη διάρκεια της Νεοτουρκικής Επανάστασης, γεννήθηκε μέσα από την εβραϊκή εργατική τάξη η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία (Fédération Socialiste Ouvrière) η οποία ήταν μέλος της Σοσιαλιστικής Διεθνούς. Ιδρυτής και ηγέτης της Φεντερασιόν ήταν ο Αβραάμ Μπεναρόγια. Η Φεντερασιόν το 1918 μαζί με άλλες ελληνικές αριστερές οργανώσεις, ίδρυσαν το «Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος» που αργότερα μετονομάστηκε σε «Κομμουνιστικόν Κόμμα Ελλάδος». Η δράση της Φεντερασιόν μετά την Απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης προκάλεσε τη δυσπιστία και καχυποψία του ελληνικού κράτους απέναντι τόσο στο εβραϊκό στοιχείο, όσο και στο κομμουνιστικό κίνημα, αφού ήδη το 1914 άρχισαν οι πρώτες διώξεις ηγετικών στελεχών της οργάνωσης.⁴⁵ Στις βουλευτικές εκλογές του 1926, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έδωσαν μεγάλο ποσοστό στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Μάλιστα το γεγονός ότι το Κ.Κ.Ε. όφειλε το 50% της δύναμής του στην εβραϊκή ψήφο προκάλεσε τις αντιδράσεις του βενιζελικού κυρίως, Τύπου. Καταλυτικό ρόλο στην καθιέρωση του αντικομμουνισμού διαδραμάτισε και η στάση του ΚΚΕ καθώς ανήγαγε τα δικαιώματα των μειονοτήτων σε βασικό δόγμα της πολιτικής του υποστηρίζοντας την ενίσχυση των εθνοτικών αγώνων των μειονοτήτων υπέρ μιας ανεξάρτητης Μακεδονίας-Θράκης. Είναι ενδεικτικά τα πρωτοσέλιδα του Ριζοσπάστη της 23/3/1931 «Δεν θα πάψουμε την πάλη μας για την ανεξαρτησία του Μακεδονικού

⁴⁴ Δέσποινα Παπαδημητρίου *ό.π.* σ.177

⁴⁵ Αντώνης Λιάκος, *Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία. Τα Καταστατικά τους*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 11-34 και 100-114. George Mavrogordatos, *ό.π.*, σ. 230-231, 234, 255-257 και 261-263.

Λαού»⁴⁶ αλλά και στις 1/7/1931 με τίτλο κυρίου άρθρου «Ενάντια στο δολοφόνο φασισμό. Για την υπεράσπιση των καταπιεζόμενων εθνότητων»

Φασιστικές κινήσεις και οργανώσεις στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου

Στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και ιδιαίτερα στη Βόρεια Ελλάδα, εμφανίστηκε πληθώρα οργανώσεων με εθνικιστικό και αντικομμουνιστικό χαρακτήρα. Προφασιστικές και φασιστικές κινήσεις και οργανώσεις άρχισαν να αναδύονται και να πυκνώνουν στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, που αποτέλεσαν πεδίο εθνικιστικών και σοβινιστικών αντεγκλήσεων, συγκρούσεων και διεκδικήσεων από τα γειτονικά βαλκανικά κράτη μαζί με το ελληνικό. Στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1928 είχαν ιδρυθεί περίπου δέκα τέτοιοι σύλλογοι. Η πόλη της Θεσσαλονίκης μετά την απελευθέρωσή της το 1912 και την ένταξή της στο ελληνικό κράτος αλλάζει και μετασχηματίζεται από μία πολύγλωσση πόλη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με πολλές κοινότητες, εθνότητες, θρησκείες, σε περιφερειακό αστικό κέντρο ενός εθνικού κράτους.⁴⁷

Καταλυτικό ρόλο στο μετασχηματισμό της υφής της πόλης έπαιξε ο προσανατολισμός των ελληνικών μεταπολεμικών κυβερνήσεων σε αφομοιωτικές πολιτικές προκειμένου να τονώσουν την αμφισβητούμενη ελληνικότητα των επαρχιών της βόρειας Ελλάδας που πρόσφατα είχαν προσαρτηθεί στον κορμό της Ελληνικής επικράτειας μετά τους Βαλκανικούς πολέμους. Απόρροια αυτής της πολιτικής τώρα ήταν η εθνική ιδέα να έχει πλέον ως στόχο αφενός τη διατήρηση της ακεραιότητας της χώρας αφετέρου την αφομοίωση των κατοίκων είτε των νέων χωρών είτε των

⁴⁶ Ριζοσπάστης 23/3/1931 «Δεν θα πάψουμε την πάλη μας για την ανεξαρτησία του Μακεδονικού Λαού», Ριζοσπάστης 1/7/1931

⁴⁷ Πιο συγκεκριμένα, όπως παρατίθεται στο Μ. Mazower, *Θεσσαλονίκη. Πόλη των φαντασμάτων*, στην απογραφή του 1913 καταγράφηκαν 61.439 Εβραίοι, 45.867 Τούρκοι, 39.956 Έλληνες, 6.263 Βούλγαροι και 4.364 από άλλες εθνότητες. Τα στοιχεία δείχνουν ξεκάθαρα την πληθυσμιακή υπεροχή του εβραϊκού στοιχείου. Το ότι αυτή η κοινότητα σε σχέση με τις υπόλοιπες δεν καλύπτονταν από κάποιο γειτονικό κράτος, καθιστούσε οποιαδήποτε ανταλλαγή πληθυσμών αδύνατη. βλ. Μ. Mazower *Θεσσαλονίκη. Πόλη των φαντασμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006 σ.363

προσφύγων. Η οριστικοποίηση των κρατικών συνόρων που συντελείται με την υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας της Άγκυρας το 1930 καθιστά απαραίτητη την ανάγκη για επίτευξη εθνικής ομοιογένειας και την ανάδυση της νέας εθνικής ταυτότητας συγκεντρώνοντας το ελληνικό έθνος μέσα στο πλαίσιο της ελληνικής επικράτειας. Ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώνεται με τη διαδικασία εθνικής ομοιογενοποίησης.⁴⁸

Ιδιαίτερης σημασίας για την πόλη ως τη δικτατορία του Μεταξά, υπήρξαν τυχαία γεγονότα, όπως η μεγάλη πυρκαγιά της 5/18.8.1917 που άφησε άστεγες 14.200 οικογένειες. Μέσα σε λιγότερο από 2 μερόνυχτα η πυρκαγιά κατέκαψε τουλάχιστον τα $\frac{3}{4}$ της πυκνοκατοικημένης παλιάς πόλης καταστρέφοντας όλες τις υποδομές, τράπεζες μαγαζιά γραφεία ξενοδοχεία θέατρα και κινηματογράφους. Η πυρκαγιά έπληξε ιδιαίτερα την ισραηλιτική κοινότητα αφανίζοντας την ιστορική της συνοικία, καίγοντας συναγωγές βιβλιοθήκες σχολεία λέσχες κλπ γεγονός που ανάγκασε πολλούς Εβραίους να μετακινηθούν από το κέντρο της πόλης σε ιδιαίτερους συνοικισμούς, που θα τους φιλοξενήσουν σ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.⁴⁹ Για τη στέγαση των πυροπαθών ελήφθησαν ορισμένα μέτρα, όπως επιτάξεις ακινήτων, προσδιορισμός των ενοικίων με διοικητικές πράξεις και εγκατάσταση ορισμένων οικογενειών σε ημίκαυστα κτήρια και άλλων σε πρόχειρους καταυλισμούς στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης. Η ανοικοδόμηση στην πυρίκαυστη ζώνη επεκτάθηκε μετά το 1924, ενώ έξω από αυτήν εκδηλώθηκε έντονη οικοδομική δραστηριότητα.

Παράγων καθοριστικής σημασίας για την πόλη υπήρξε όχι μόνο η πυρκαγιά του 1917, αλλά και μία σειρά εξελίξεων, όπως η έλευση χιλιάδων προσφύγων με ταυτόχρονη την ανάγκη αντιμετώπισης, και σε τοπικό επίπεδο, των οικονομικών κρίσεων του Μεσοπολέμου. Ήδη από τη δεκαετία 1912-1924 υπήρχε συνεχής ροή προσφύγων στη Θεσσαλονίκη που γιγαντώθηκε με τη Μικρασιατική καταστροφή. Μόνο από το Σεπτέμβριο του 1922 έως τον

⁴⁸ Δημ. Ξιφαράς, «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας. Μέρος Α'» περιοδικό Θέσεις τχ. 53, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995

⁴⁹ Mark Mazower *ό.π.σ.* 382-386

Ιανουάριο του 1923, έφτασαν στην πόλη περίπου 130 χιλιάδες πρόσφυγες.⁵⁰ Το έργο της μόνιμης εγκατάστασης και παραγωγικής απασχόλησης των προσφύγων στην κοινωνία και την οικονομία της χώρας ανέλαβε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.), η οποία ιδρύθηκε ένα χρόνο μετά την καταστροφή της Σμύρνης και συγκλήθηκε στις 11/11/1923 στη Θεσσαλονίκη.⁵¹

Οι επείγουσες ανάγκες και τα προβλήματα των προσφύγων αποτέλεσαν αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης. Η ψήφος τους αναδείχθηκε σε εξαιρετικά αποτελεσματικό πολιτικό όπλο, ενώ οι λεγόμενοι «προσφυγοπατέρες» έλεγχαν την προσφυγική ψήφο οικειοποιούμενοι τα προσφυγικά αιτήματα και δημιουργώντας πελατειακούς μηχανισμούς με επίκεντρο τους χώρους εγκατάστασης των προσφύγων. Σε γενικές γραμμές, το προσφυγικό στοιχείο υποστήριξε το βενιζελισμό και το αβασίλευτο πολίτευμα. Μάλιστα, η ταύτισή τους με τη βενιζελική παράταξη απέτρεψε την δημιουργία ξεχωριστών προσφυγικών πολιτικών ομάδων και η πολιτική τους έκφραση εξασφαλίστηκε μέσα στους κόλπους του Κόμματος των Φιλελευθέρων και των άλλων βενιζελογενών κομμάτων. Στη δύσκολη εκείνη εποχή οι πρόσφυγες ένοιωσαν συχνά ξένοι και ανεπιθύμητοι στην πατρίδα τους. Οι ίδιοι ωστόσο προκάλεσαν με τη σειρά τους επεισόδια σε βάρος μειονοτικών πληθυσμών που ζούσαν στην Ελλάδα. Συμμορίες προσφύγων στη Θεσσαλονίκη ξεσπίτωσαν μουσουλμάνους κατοίκους για να εγκατασταθούν στα σπίτια τους. Οι πρόσφυγες επίσης συγκρούστηκαν με σλαβόφωνους στη Μακεδονία και με τους εβραίους στη Θεσσαλονίκη για την οικονομική υπεροχή στην πόλη.⁵²

Στη Θεσσαλονίκη υπήρχε συμπαγής εβραϊκή κοινότητα καθώς και αναπτυγμένο εργατικό κίνημα. Ειδικότερα οι καπνεργάτες από τους οποίους το

⁵⁰ Γιάννης Στεφανίδης, «Μακεδονία του Μεσοπολέμου», στο Ι. Κολιόπουλος - Ι. Χασιώτης (επιμ.), *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, Η Μακεδονία από την απελευθέρωση ως τις μέρες μας, τ. Β΄*, Εκδόσεις Παπαζήση – Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 82-84.

⁵¹ Λένα Διβάνη, *Η «ύπουλος θωπεία» Ελλάδα και Ξένοι, 1821-1940*, Εκδόσεις Καστανιώτη Αθήνα 2014 σ.295

⁵¹ Γιάννης Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 82-84.

⁵² Λένα Διβάνη, *ό.π.* σ.309

43% ήταν πρόσφυγες, αποτέλεσαν τη δυναμικότερη και καλύτερα οργανωμένη έκφραση του εργατικού κινήματος σ' όλη τη Μακεδονία. Σύντομα οι πρόσφυγες εργάτες εξελίχθηκαν στο πλέον ριζοσπαστικό τμήμα της εργατικής τάξης. Η πλειονότητα της ΚΕ και του ΠΓ του ΚΚΕ ήταν πρόσφυγες.⁵³ Ιδιαίτερα μετά το 1931 σημειώθηκε σημαντική ανάπτυξη του κόμματος στον προσφυγικό κόσμο, στα προσφυγικά προάστια της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, στα προσφυγικά κέντρα της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Η έλευση τόσων προσφύγων-φτηνών εργατικών χεριών σηματοδότησε τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην κοινότητα των εβραίων της Θεσσαλονίκης και το προσφυγικό στοιχείο ιδίως για τον οικονομικό έλεγχο της πόλης . Ένα μεγάλο μέρος της γηγενούς ισραηλιτικής εργατικής τάξης, δεν μπορούσε όχι να βελτιώσει, αλλά ούτε να διατηρήσει το ήδη χαμηλό βιοτικό της επίπεδο και άρχισε να θεωρεί το νεόφερτο ελληνικό προσφυγικό στοιχείο ως απειλή για την οικονομική και κοινωνική της επιβίωση. Το δίπολο Έλληνες και Ξένοι έπαιξε σε όλες τις αντιθέσεις. Υπήρχε μια διαβάθμιση ελληνικότητας που αποκτά μεγάλη βαρύτητα εκείνη την εποχή. Οι μειονοτικοί θεωρούνται όργανα ξένων δυνάμεων, αχίλειος πτέρνα της εθνολογικής καθαρότητας , οικονομικοί ανταγωνιστές και αντιβενιζελικοί. Τους πρόσφυγες αλλομερίτες Έλληνες τους υποτιμούν οι νεοχωρίτες που και αυτοί με τη σειρά τους θεωρούνται ύποπτο εθνικά συνοθύλευμα από τους καθαρότερους όλων των Ελλήνων, τους παλαιοχωρίτες. Όσο περισσότερες αντιπαλότητες περιέκλειε μια σύγκρουση τόσο σφοδρότερη ήταν.⁵⁴

Ήδη από το Δεκέμβριο του 1923, την επομένη της νίκης των δημοκρατικών, ιδρύθηκε ο Κεντρικός Σύνδεσμος της Αντιεβραϊκής Νεολαίας με στόχο τους Εβραίους της πόλης που απείχαν στις εκλογές.⁵⁵ Οι σημαντικότερες από τις οργανώσεις αυτές ήταν η «Εθνική Ένωση Ελλάς» το 1927, η πιο σημαντική από τις παρακρατικές αντισιμιτικές και αντικομμουνιστικές οργανώσεις της περιόδου, η «Εθνική Παμφοιτητική Ένωσης» ΕΠΕ, γνωστή μέσα από προκηρύξεις, ανακοινώσεις και δημοσιεύματα με αντισιμιτική και

⁵³ Άγγελος Ελεφάντης, « Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και ασπισμός στο Μεσοπόλεμο», Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, Β' Έκδοση, Αθήνα 1979 , σ. 128

⁵⁴ Λένα Διβάνη.ό.π. σ.309-310

⁵⁵Ελεύθερον Βήμα, 19.12.1923, σ. 4.

αντικομμουνιστική συνθηματολογία στον τοπικό Τύπο, καθώς και από το ότι μέλη της μαζί με την ΕΕΕ είχαν εμπλακεί σε αψιμαχίες με Θεσσαλονικείς Εβραίους.⁵⁶ Επίσης η Αντικομμουνιστική Οργάνωση Νέων Μακεδονίας-Θράκης (1931) στους σκοπούς της οποίας περιλαμβάνεται "η καταπολέμησις διὰ παντός νομίμου μέσου του κομμουνισμού, ως και πάσης άλλης προπαγάνδας σκοπούσης την διαστρέβλωσιν της ιστορικής αληθείας της πατρίδος μας και των προγόνων".⁵⁷

Από τη σύστασή τους αυτές οι φασιστικές κινήσεις, προτού ακόμη ο ναζιστικός φυλετισμός αναπτυχθεί, ήταν έντονα ρατσιστικές ιδιαίτερα ενάντια στην κοινότητα των Εβραίων της πόλης. Οι Εβραίοι θεωρήθηκαν όχι απλώς η ρίζα όλων των κακών, αλλά ως η φυλή που πρέσβευε τον καπιταλισμό ως σύγχρονο τρόπο ζωής, τη «διεθνή, δίχως ρίζες, αφηρημένη» εξουσία του κεφαλαίου.⁵⁸ Οι Εβραίοι ήταν σχεδόν πανταχού παρόντες και μπορούσαν εύκολα να συμβολίζουν όλα αυτά που ήταν μισητά μέσα σ' ένα κόσμο άδικο. Εκτός από αυτά ήταν και προσκολλημένοι στα ιδανικά του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης που τους είχαν χειραφετήσει και κατά συνέπεια αποτελούσαν πιο ορατό στόχο. Μπορούσαν ταυτόχρονα να θεωρηθούν σύμβολα του μισητού καπιταλιστή/χρηματομεσίτη αλλά και του επαναστάτη προπαγανδιστή.⁵⁹ Σ' αυτή την κοσμοθεώρηση του αντισημιτισμού οι Εβραίοι συγκροτούσαν μια υπερβολικά δυνατή, σκιώδη, διεθνή συνωμοσία υπεύθυνη για αυτά τα «προφανή» αντίθετα ζεύγη, τον πλουτοκρατικό καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό, καθώς και για την άνοδο ενός νέου στρώματος τραπεζιτών, καπιταλιστών και επαγγελματιών παράλληλα με την ανάδυση ενός μεγάλου αυξανόμενου βιομηχανικού προλεταριάτου.

⁵⁶ Μαρία Βασιλικού, «Εθνοτικές αντιθέσεις», *ό.π.*, σ. 160-162. *Documents on the History of the Greek Jews*, *ό.π.*, σ. 189.

⁵⁷ Γ. Μουτάφης «Η οικονομική και κοινωνική δομή της Θεσσαλονίκης 1929-1933 .Μια προκαταρκτική εξέταση», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1990 σ.381

⁵⁸ Μ. Postone, *ό.π.σ.9*

⁵⁹ Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων - Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2004, σ.158

Ο αντισημιτισμός λειτούργησε επομένως σαν ένας ισχυρισμός που μπορεί να εξηγεί τις ραγδαίες, θεμελιώδεις διαδικασίες αλλαγής από την καπιταλιστική εκβιομηχάνιση, που είχαν καταστεί απειλητικές για πολλούς ανθρώπους. Επιπλέον σύμφωνα με τον Σάββα Μιχαήλ, ο αντισημιτισμός «εμφανίζεται σαν μια φετιχοποιημένη μορφή αντικαπιταλιστικής εξέγερσης μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού που δεν ξεφεύγει από αυτά αλλά τα αναπαράγει. Μιας εξέγερσης του συγκεκριμένου, του υλικού του σωματικού, του συνδεδεμένου με τη συγκεκριμένη εργασία, τη γη, το αίμα, τη φυλή κλπ ενάντια στο αφηρημένο το εκτός έθνους και πατρίδας, το χρήμα, το χρηματιστικό (αλλά όχι το βιομηχανικό) κεφάλαιο. Το αφηρημένο σαν στόχος εντοπίζεται, ταυτίζεται και ενσαρκώνεται, για διάφορους λόγους συνδεδεμένους με την ευρωπαϊκή ιστορία, προνομιακά στους Εβραίους, τους χωρίς ρίζες κοσμοπολίτες, τους υποτιθέμενους παγκόσμιους κατόχους της αφηρημένης ισχύος, του χρήματος, του χρηματιστικού κεφαλαίου που ξεπερνά το Κράτος-Έθνος. Η υπεράσπιση συνεπώς του Κράτους –Έθνους, της γης, της φυλής, της σωματικής ακεραιότητας, της συγκεκριμένης εργασίας, της ίδιας της βιομηχανίας, περνάει μέσα από την εξόντωση της ενσαρκωμένης αφαίρεσης των Εβραίων»⁶⁰.

Ο εθνικιστικός προσανατολισμός συνδεδεμένος με αντισημιτισμό και αντικομμουνισμό ήταν εμφανής στον ελληνόφωνο Τύπο της Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα στη «Μακεδονία»⁶¹ κορυφαίο βενιζελικό φύλλο, η οποία ιδίως τη δεκαετία του '30, δεν περνάει βδομάδα χωρίς τη δημοσίευση κάποιου σχολίου ή άρθρου της εναντίον των Εβραίων δίνοντας δημοσιότητα σε «σκάνδαλα» τα οποία όπως έλεγε, αποκάλυπταν «το αιώνιο μίσος των Εβραίων εναντίον του Ελληνισμού». Κατ' αυτήν οι Εβραίοι της πόλης ήταν μια συμπαγής και αρκετά οργανωμένη ομάδα, που συνωμοτούσε για ν' αποκτήσει τον έλεγχο του δήμου και των άλλων κρατικών οργάνων και επιδίωκε να υπονομεύσει την

⁶⁰ Σάββας Μιχαήλ, Επίμετρο στο Μ. Postone, *Οι Ιστορικοί και το Ολοκαύτωμα*, (μτφρ. Α. Φωτάκης), εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2006 σ.58, Βλ και Moishe Postone, *Αντισημιτισμός και Εθνικοσοσιαλισμός, Χουλιγκανιστής*, τ.3, Χειμώνας 2004.

⁶¹ Η εφημερίδα «Μακεδονία» θεωρούνταν ο βασικότερος φορέας αντισημιτικών διαθέσεων και φερέφωνο του κόμματος των Φιλελευθέρων στη Θεσσαλονίκη. βλ. Μαρία Βασιλικού, Εθνοτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, *Ιστορ*, τχ.7, Δεκ.1994, σ.163-173, Aristotle A. Kallis *The Jewish Community of Salonica under Siege: The Antisemitic Violence of the Summer of 1931* *Holocaust Genocide Studies* (Spring 2006) 20 (1), 34-56.

Ελλάδα.⁶² Εντωμεταξύ το 1927 εμφανίζεται στον Τύπο της πόλης η πρώτη μετάφραση στα ελληνικά των αντισημιτικών εγχειριδίων «τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών», που δημοσιεύεται σε συνέχειες στη Μακεδονία ως βασικό «μελέτημα» και «εγχειρίδιον επιστημονικής τεκμηρίωσης» όπου ο διεθνής καπιταλισμός θεωρήθηκε ως αναπαράσταση της διεθνούς εβραϊκής συνωμοσίας.

Η δράση της οργάνωσης *Εθνική Ένωσης «η Ελλάς»*

Το 1927 υπήρξε και η χρονιά που δημιουργήθηκε στη Θεσσαλονίκη η οργάνωση *Εθνική Ένωσης Ελλάς* ή ΕΕΕ. Η ιδεολογία της περιστρεφόταν γύρω από τις αξίες της θρησκείας και της πατρίδας ενώ απαξίωνε το υλιστικό και αντιπατριωτικό κλίμα της εποχής. Ο Γενικός Γραμματέας της οργάνωσης Δ.Χαριτόπουλος διατεινόταν ότι την ίδρυση του «εθνικιστικού σωματείου» εμπνεύστηκαν οι ιδρυτές του «από την μεταπολεμικήν χλιαρότητα και άμβλυσιν του πατριωτικού αισθήματος τον κάματον από τους δεκαετείς πολέμους και τους εσωτερικούς διχασμούς, την κοινωνική αναστάτωση, την οποία επέφερεν η Μικρασιατική καταστροφή».⁶³ Το έργο της ΕΕΕ κατεχοχόν προβάλλει η εφημερίδα «Μακεδονία», καλύπτοντας με πρωτοσέλιδα όχι μόνο τις περιοδείες και συγκεντρώσεις της αλλά ακόμα και τις ωριαίες εκδρομές της⁶⁴. Εν ολίγοις η «Μακεδονία» λειτουργεί ως το γραφείο τύπου της ΕΕΕ και των λοιπών αντισημιτικών και αντικομμουνιστικών οργανώσεων.

Τον Ιανουάριο του 1927 σύμφωνα με το ιδρυτικό καταστατικό της, η ΕΕΕ αποκτά τη νομική μορφή ενός αλληλοβοηθητικού σωματείου⁶⁵. Τα μέλη της ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία πρόσφυγες, ανήκαν στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα και σε μεγάλο ποσοστό ήταν οπαδοί της Βενιζελικής παράταξης. Ο κύριος σκοπός του σωματείου αλλά και τα μέσα υλοποίησης αυτού, σύμφωνα με το καταστατικό έχουν αυστηρά οικονομικό χαρακτήρα. Η

⁶² Μαρκ Μαζάουερ, *Θεσσαλονίκη. Πόλη των φαντασμάτων*, ό.π. σ.484

⁶³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, ό.π. σ.101

⁶⁴ Μακεδονία 22/7/1931, σ1, και 5, Μακεδονία 17/8/1931, σ1 και 6, 1 Μακεδονία 8/8/1931, σ1, Μακεδονία 19/8/1931, σ1, Μακεδονία 20/8/1931, σ1, Μακεδονία 11/11/1931, σ2, Μακεδονία 30/1/1932, σ2, Μακεδονία 13/2/1932, σ2, Μακεδονία 15/6/1931, σ. 4

⁶⁵ Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης, φακ.794/1927

επιδίωξη δεν είναι άλλη από τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των μελών της οργάνωσης καθώς και η επαγγελματική τους αποκατάσταση. Αλλά επειδή ακριβώς κύρια φροντίδα της οργάνωσης καθίσταται η εξεύρεση εργασίας για τα άνεργα μέλη, το γεγονός αυτό υποδηλώνει αφενός την δυσοίωνα οικονομική κατάσταση των περισσότερων από αυτούς και αφετέρου το ογκούμενο πρόβλημα της ανεργίας, που έπληττε ήδη την κοινωνία της Θεσσαλονίκης και το οποίο θα μεγεθυνθεί μετά τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1929. Στο άρθρο 2 του καταστατικού αναφέρεται πως ο σκοπός του σωματείου μπορεί να πραγματοποιηθεί α) με την ίδρυση λέσχης, δηλαδή εντευκτηρίου για τα μέλη, και τη λειτουργία γραφείου εξεύρεσης εργασίας στα άνεργα μέλη του Σωματείου, β) με την οικονομική ενίσχυση των μελών, γ) με τη διάδοση των προϊόντων των εθνικών βιομηχανικών και γεωργικών επιχειρήσεων, οι οποίες θα απασχολούν στην υπηρεσία τους μέλη του Σωματείου και δ) με την ενίσχυση κάθε άλλης οργάνωσης που έχει σκοπό την επίτευξη παρεμφερούς προς το Σωματείο στόχου. Η πρόταση αυτή είναι ενδεικτική της ήδη διαμορφούμενης κατάστασης της οικονομικής αυτάρκειας, που χαρακτήριζε την ελληνική κοινωνία από τα μέσα της δεκαετίας του 1920.⁶⁶ Ο «οικονομικός εθνικισμός», δηλαδή η προστασία των εγχώριων προϊόντων, προβάλλεται από τους συντάκτες του καταστατικού ως η απάντηση στα προβλήματα, που αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία.⁶⁷ Η «εθνιστική οικονομική πολιτική»⁶⁸ στην Ελλάδα οδήγησε στον έντονο κρατικό παρεμβατισμό και προστατευτισμό. Δόθηκαν κίνητρα για τη διαμόρφωση της εγχώριας αγοράς, μέσα από την ανάπτυξη των παραγωγικών δομών της χώρας.⁶⁹

Επίσης στο καταστατικό στα άρθρα 3,4 που αφορούν τα μέλη του σωματείου αναφέρεται ότι δικαίωμα να εγγραφούν ως μέλη του σωματείου είχαν μόνον

⁶⁶ Κώστας Βεργόπουλος, *Εθνικισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1978, σ.27.

⁶⁷ Μιχάλης Ρηγίνος, *Οι διακυμάνσεις των βιομηχανικών ημερομισθίων στην Ελλάδα (1912-1936)*, *Τα Ιστορικά*, τ.3, τ.5, Ιούνιος 1986, σ.175. Η ΕΕΕ όπως και η Μακεδονία που έτσι κι αλλιώς τασσόταν με τη βενιζελική παράταξη που είχε ήδη υιοθετήσει τη γραμμή της οικονομικής αυτάρκειας, κινητοποιείται προς αυτή την κατεύθυνση με σειρά διαλέξεων με σκοπό την προώθηση των ελληνικών προϊόντων και την προστασία της δραχμής, βλ Μακεδονία 17/10/1931, σ.2, Μακεδονία 26/11/1931, σ.1, Μακεδονία 27/11/1931, σ.1. Μακεδονία, 5/12/1931, σ.1, Μακεδονία 20/4/1932.

⁶⁸ Όπως τη χαρακτήρισε ο Ξ. Ζολώτας το 1936 βλ. Κ. Βεργόπουλος, ό.π. σ.36.

⁶⁹ Νίκος Ψυρούκης, *Ο Φασισμός και η 4^η Αυγούστου*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1997, σ.34-42, 48-51.

όσοι ήταν χριστιανοί και πολίτες ελληνικής καταγωγής, επομένως αποκλείονταν οι ετερόθρησκοι πολίτες ή όσοι αυτοπροσδιορίζονταν σε διαφορετική εθνική ή εθνοτική ομάδα και κυρίως οι πολυάριθμοι Εβραίοι που ζούσαν εκείνη την περίοδο στην πόλη και αποτελούσαν την πιο πολυπληθή εθνοτική της ομάδα⁷⁰. Αυτό το γεγονός δεν ήταν παράξενο καθώς στις συνθήκες οικονομικής αβεβαιότητας που επικρατούσαν, είχε αναπτυχθεί έντονος ανταγωνισμός ανάμεσα στους Έλληνες εμπόρους και την τοπική Ισραηλίτικη κοινότητα. Οι πρόσφυγες μάλιστα, οι οποίοι είχαν εκδιωχθεί από τα μέρη που θεωρούσαν πατρίδες τους από τους Τούρκους, θεωρούσαν τους Εβραίους όχι μόνον οικονομικούς ανταγωνιστές αλλά και σαν ένα στοιχείο που εισήχθη στην πόλη από τους Τούρκους. Η αντιπαλότητα αυτή κατά των Εβραίων δεν άργησε να μετατραπεί σε ανοιχτή αντιπαράθεση το 1926, όταν η Μακεδονική Εθνική Οργάνωση καλούσε όλους τους Έλληνες σε εμπορικό αποκλεισμό των Εβραίων.⁷¹

Επιπρόσθετα στους Εβραίους αποδιδόταν ως μομφή εκτός από το θόρυβο για την αυτονόμηση της Μακεδονίας και το μεγάλο ποσοστό του Κομμουνιστικού Κόμματος στη Θεσσαλονίκη στις βουλευτικές εκλογές του 1926⁷². Αντίστοιχες ήταν και οι απόψεις που εκφράσθηκαν σε προκήρυξη που τοιχοκολλήθηκε τον Απρίλιο του 1927 στη Θεσσαλονίκη, με τίτλο «Οι Εβραίοι και ο κομμουνισμός» λίγους μήνες μόλις μετά την ίδρυσή της οργάνωσης ΕΕΕ και περιείχε κατηγορίες για συνωμοσία της Μόσχας με όργανα τους Εβραίους και προτροπές για εκδίωξη της μειονότητας από την Ελλάδα, ερμηνεύοντας τη στάση των Εβραίων κομμουνιστών με βάση τα «Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών».⁷³ Σύμφωνα με τον ιστορικό Α.Λιάκο η εμφάνιση φασιστικών οργανώσεων στη Θεσσαλονίκη δεν είναι φαινόμενο δυσεξήγητο. Σε

⁷⁰Κωστής Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τομή της μεταπρατικής πόλης*, Στοχαστής, Αθήνα 1974, σ.140, Rena Molho *Popular Antisemitism and State Policy in Salonika during the City's Annexation to Greece*, *Jewish Social Studies*, Vol. 50, No. 3/4 (Summer, 1988 - Autumn, 1993), σ. 253-264.

⁷¹Αιμίλιος Ι.Δημητριάδης, «Φοίνιξ Αγήρω». *Η Θεσσαλονίκη του 1925-1935*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994, σ.279-281.

⁷²George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic* ο.π, Maria Vassilikou, *Politics of the Jewish community of Salonika in the inter-war years: party ideologies and party competition*, unpublished PhD thesis, University College London, 1999.

⁷³Ιωάννης Κακουλίδης, Η συμμετοχή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στις ελληνικές εκλογές 1915-1936, *Πρακτικά ΙΘ ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη, 1999, σ.430-431

αποστερημένες μάζες, συχνά μια ξένη μειονότητα χρησιμεύει για μια μετάθεση των αιτιών που προκαλούν την ανεργία, την έλλειψη στέγης και την ακρίβεια. Η διαφορετική θρησκεία και γλώσσα στην περίπτωση των Εβραίων, ή η διαφορετική ιδεολογία στην περίπτωση των κομμουνιστών, μπορεί να τους κάνει στόχο επιθετικότητας από μια μάζα που βρίσκει στο ρόλο του φρουρού μιας φαντασιακής παραδοσιακής τάξης, το αντιστάθμισμα και το κύρος που της αφαιρεί η υλική της αθλιότητα στην καθημερινή ζωή.⁷⁴ Οι παρατηρήσεις αυτές, που δεν ισχύουν μόνο για την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, αποτελούν στοιχεία μια ερμηνευτικής προσπάθειας που αναζητά να εξηγήσει γιατί η πλειοψηφία των μελών των φασιστικών οργανώσεων στη Βόρεια Ελλάδα είχαν προσφυγική προέλευση. Αξίζει να σημειωθεί ότι η βενιζελική παράταξη της οποίας οι πρόσφυγες στη Βόρεια Ελλάδα αποτελούσαν κυρίως την εκλογική της πελατεία, είχε κάποιους δεσμούς με τον αντισημιτισμό και οι αρχές έδειχναν ανοχή στη δράση των φασιστικών οργανώσεων εξαιτίας του ενεργού αντικομμουνισμού τους.⁷⁵

«Εσωτερικός εχθρός» για το έθνος-κράτος τώρα δεν ήταν οι βενιζελικοί, οι πρόσφυγες κ.ά., αλλά οι Εβραίοι, οι μπολσεβίκοι και άλλοι συνήθεις... ύποπτοι για «ανθελληνισμό». Ο αντικομμουνισμός και αντισημιτισμός συνοδεύονταν, βεβαίως, με αντιπλουτοκρατικές, αντικαπιταλιστικές και αντικοινοβουλευτικές ρητορείες. Το σημαντικό στη φάση αυτή είναι ότι για πρώτη φορά στην ελληνική πολιτική σκηνή συντελούνταν η σύνδεση του αντικομμουνισμού με τον αντισημιτισμό. Μια οργάνωση μάλιστα αξιωματικών του στρατού της βόρειας Ελλάδας κυκλοφόρησε προκηρύξεις όπου κατηγορούσε τους Εβραίους ως υπεύθυνους όχι μόνο για την Μικρασιατική καταστροφή αλλά και για τα εγκλήματα των μποσελβίκων.⁷⁶

Η αντισημιτική και αντικομμουνιστική ΕΕΕ ωστόσο στην πρώτη περίοδο λειτουργίας της δεν είχε την απήχηση που ανέμεναν τα στελέχη της, αφού

⁷⁴ Αντώνης Λιάκος, *Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων – Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας τόμος Α', Αθήνα, 1986, σ. 593-619.

⁷⁵ George Manrogorodatos, *Stillborn Republic* ο.π, σ. 209, 255, 258-9. Εφημερίς των Βαλκανίων, 17/8 και 12/12/1931, 4/2/1934· Μακεδονικά Νέα, 17/31/1933· Ακρόπολις 26/6/1934.

⁷⁶ Μαρκ Μαζάουερ ό.π. σ.484

σύμφωνα με ορισμένες πηγές στα τέλη του 1929 τα μέλη της, που αποκαλούνταν και «τριοψιλίτες», δεν υπερέβαιναν τα 200. Η έδρα της ΕΕΕ βρισκόταν στο Μέγαρο Ερμείον επί της οδού Βενιζέλου, ενώ πρόεδρος της ήταν ο έμπορος Γ. Κοσμίδης και γραμματέας ο τραπεζικός Δ. Χαριτόπουλος.⁷⁷ Ο Κοσμίδης είχε επιδείξει και στο παρελθόν αντιεβραϊκή δραστηριότητα και αναφερόταν ως ένας μικρός εμποροράπτης με μαγαζί κοντά στο Μπεζεστένι, ενώ σύμφωνα με όσα είπε ο Λ. Ιασωνίδης, Υπουργός Πρόνοιας της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων του Βενιζέλου, σε συνεδρίαση της Βουλής, 10 Δεκεμβρίου 1931, «είναι ένας πτωχός εμποροράπτης, εις δε την Κωνσταντινούπολιν ήτο ένας δυνατός εθνικός παράγων και εδώ βγάζει το ψωμί του με τον ιδρώτα του»⁷⁸

Τους πρώτους μήνες του 1929 ο Γ. Κοσμίδης επανεκτύπωσε άρθρο οικονομικής εφημερίδας του 1927, το οποίο συνιστούσε στους χριστιανούς να μη συναλλάσσονται με Εβραίους, και το μοίρασε στην αγορά της Θεσσαλονίκης, με αποτέλεσμα έπειτα από παρέμβαση της εβραϊκής κοινότητας της πόλης ο εισαγγελέας να τον παραπέμψει για «διχόνοια μεταξύ των κοινοτήτων»⁷⁹. Επίσης, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, καθηγητής-μέλος της ΕΕΕ που δίδασκε στην Εμπορική Σχολή του Γαλλικού Λυκείου της πόλης προκάλεσε φραστικό επεισόδιο με μαθητές που ήταν εβραίοι εργαζόμενοι οι περισσότεροι, καταγράφοντας έτσι την πρώτη δημόσια επίδειξη δύναμης της οργάνωσης.⁸⁰

Ωστόσο σταδιακά διακρίνονται και γίνονται εμφανείς οι τάσεις που στη δεύτερη περίοδο θα αναδυθούν καθαρότερα. Ενδεικτικά, τα ηγετικά στελέχη της οργάνωσης εκτιμούν ότι δύο από τα εμπόδια στην υλοποίηση των στόχων που έχουν θέσει είναι οι Εβραίοι και οι κομμουνιστές.

⁷⁷ Γιάννης Ράγκος, Εθνική Ένωσις Ελλάς Η πρώτη μαζική εθνική οργάνωση στην Ελλάδα, μέρος Α, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχος 534, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 2012, Γιάννης Ράγκος, Εθνική Ένωσις Ελλάς Η πρώτη μαζική εθνική οργάνωση στην Ελλάδα, μέρος Β, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχος 535, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 2013 σ.14-21 και σ.60-66

⁷⁸Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής. Περίοδος Β' -Σύνοδος Δ', Αθήνα Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1932, σ.106

⁷⁹Αιμ. Δημητριάδης, «Φοίνιξ Αγήρως». όπ. σ.279.

⁸⁰Κώστας Τομανάς, *Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1921-1944*, Νησιδες, Θεσσαλονίκη, 1996, σ.124-125.

Η αλλαγή καταστατικού και στόχων της ΕΕΕ (Δεκέμβριος 1929-Νοέμβριος 1933)

Στο νέο καταστατικό μετά την έκτακτη γενική συνέλευση της ΕΕΕ της 1ης Δεκεμβρίου 1929, το πιο σημαντικό στοιχείο, που σηματοδοτούσε σαφώς και την πολιτική της στόχευση, ήταν η πρόβλεψη ότι η ΕΕΕ όφειλε να συμβάλει με όλες της τις δυνάμεις στην τόνωση του εθνικού συναισθήματος και της αγάπης προς την πατρίδα, με την ένταση της δημόσιας παρουσίας της μέσω οργανωμένων και μαζικών εμφανίσεων των μελών της, αλλά και με την αντιμετώπιση με νόμιμα μέσα της προπαγάνδας που υπονόμει την πατρίδα, τη θρησκεία και την οικογένεια. Επιπλέον, δίπλα στη σφραγίδα και στο λάβαρο της οργάνωσης υιοθετήθηκε ως σύμβολο ο δικάφαλος αετός και το σύνθημα «**Ελλάς - Ξύπνα**», μοτίβα που μαζί με το τρίπτυχο «**Πατρίδα-Θρησκεία-Οικογένεια**» παρέπεμπαν στην παλινόρθωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αλλά και σε ιδεολογήματα που είχε ενσωματώσει από νωρίς η συντηρητική αστική ιδεολογία και καλλιεργήθηκαν από το φασισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό.⁸¹ Ο Στ.Γονατάς στα εγκαίνια του κέντρου της ΕΕΕ στη Θεσσαλονίκη από τη θέση του ως Γενικού Διοικητή Μακεδονίας επι της κυβερνήσεως Βενιζέλου εξήρε τη δράση τους «διότι εις μιαν περίοδον καθ'ην ο αγών του βίου έχει καταστεί τραχύς καθ'ην αι μέριμναι προς αντιμετώπισιν των αναγκών του βίου ολίγον αφήνωσι περιθώριον δια σκέψεις και ενέργειες υψηλότερας, αφορώσας το εθνικόν συμφέρον, εις περίοδον καθ'ην το υλιστικόν και μόνον συμφέρον κατακλύζει τις καρδίας των περισσοτέρων εις περίοδον καθ'ην κουφοί τινές θέλοντες να παρουσιάζονται ως φιλοσοφούντες και ως άνθρωπο ευρύτερων αντιλήψεων επιζητούσι να μειώσωσι την αγιότητα της θρησκείας και την ιερότητα της ιδέας της πατρίδος και άλλοι γενόμενοι μιμηταί ξένων κοσμοπολιτικών ιδεών ή μίσθαρνα όργανα αντεθνικών προπαγάνδων ανατρεπτικών των οικογενειακών μας παραδόσεων επιζητούσι την υπονόμηση και την βίαιαν ανατροπήν της κοινωνικής μας υποστάσεως σείς η Εθνική Ένωσις Ελλάς συνηνώθητε και εργάζεστε με το ωραίο πρόγραμμα του καταστατικού σας δια την εξύψωσιν του εθνικού

⁸¹ Παναγιώτης Νούτσος, Ιδεολογικές συνιστώσες του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, *Τα Ιστορικά*, τ.3, τχ.5, Ιούνιος 1986, σ.144.

φρονήματος και της φιλοπατρίας και αμύνεσθε κρατερώς κατά των υποσκαπτόντων τα θεμέλια της *Ελληνικής πατρίδος, θρησκείας και οικογενείας.*»⁸².

Σταδιακά και με την αύξηση των μελών της, η ΕΕΕ έλαβε χαρακτήρα παραστρατιωτικής οργάνωσης με φασιστικό χαρακτήρα. Οι «τριοψιλίτες» φορούσαν χακί πουκάμισα με περιβραχιόνιο, πάνω στο οποίο ήταν τυπωμένα τα αρχικά και το σύμβολο της οργάνωσης, μαύρες μπότες και χαλύβδινα κράνη –από όπου προήλθε και το προσωνύμιο «χαλυβδόκρανοι»– ενώ στις δημόσιες εμφανίσεις τους έφεραν συχνά και κλομπ. Επίσης, σε μεταγενέστερη μυστική εγκύκλιο, προβλεπόταν η οργάνωση των μελών σε τμήματα και τομείς και αναγνωριζόταν «η ανάγκη πειθαρχίας και η ανάγκη όπως δηλώσωσι τα μέλη αφοσίωσιν διά της εμπράκτου αλληλεγγύης και διά της ζωηράς δράσεως κατά των εχθρών της πατρίδος»⁸³.

Σταδιακά η οργάνωση έφτασε στο σημείο να τοποθετεί τη δράση της υπεράνω των πολιτικών κομμάτων, εκεί που σύμφωνα με την αστική κοινοβουλευτική παράδοση λειτουργεί μόνο το κράτος ως εκφραστής του εθνικού συμφέροντος. Χαρακτηριστικά στην ανακοίνωση της ΕΕΕ που αναπαράγει η εφημερίδα Μακεδονία, η οργάνωση έχει «κύριον αυτής σκοπόν να ενισχύση το πατριωτικόν και θρησκευτικόν αίσθημα των μελών της και εν γένει να υποβοηθήση την εθνικιστικήν αφύπνισιν παντός του Ελληνικού *ενισχύουσα την εκάστοτε υπό του λαού τεταγμένη κυβέρνησιν*». Πιο συγκεκριμένα «αποβλέπει και εις το να ενισχύση οπωσδήποτε τον αγώνα εναντίον των ύπουλων εχθρών της πατρίδος οίτινες υπο διάφορα προσωπεία εμφανιζόμενοι κύριον αυτών έργον έχουν να δηλητηριάσουν τας καρδίας και το πνεύμα των ως εκ της παγκοσμίου κρίσεως μοχθούντων εργατικών και αγροτικών μαζών του Ελληνισμού». Καταλήγοντας η ανακοίνωση «τονίζει οτι η ΕΕΕ εν τη εφαρμογή του προγράμματος αυτής ετάχθη *αυστηρώς εκτός και υπεράνω των πολιτικών κομμάτων συνενώσα εις τις τάξεις της στοιχεία των διαφόρων πολιτικών αποχρώσεων εις ένα αδιαίρετο Εθνικό σύνολο*». Προς

⁸² Μακεδονία 5/1/1931, στο Δέσποινα Παπαδημητρίου ό.π. σ.104

⁸³ Μακεδονικά Νέα 12/12/1931

αυτή την κατεύθυνση η οργάνωση αποφάσισε τη «διανομή αντικομμουνιστικών προκηρύξεων απευθυνομένων προς τους Έλληνας εργάτες» με σκοπό τη «διαφώτιση του εργαζόμενου κόσμου ίνα αντιμετωπίσει μετά θάρρους τους κομμουνιστάς οίτινες αποτυχόντες του σκοπού των εντός των ευρέων λαϊκών στρωμάτων περιορίσθησαν εις το να εμφανίζονται ως προστάται και προασπισταί των συμφερόντων του εργατικού κόσμου με σκοπόν να παρασύρουν αυτόν προς την αναρχίαν». ⁸⁴

Ο Παπαναστασίου από πλευράς του, με ευκαιρία τη συζήτηση στην βουλή για τον αντισημιτικό και αντικομμουνιστικό χαρακτήρα οργανώσεων όπως η ΕΕΕ, αναγκάστηκε να στηλιτεύσει τον παρακρατικό χαρακτήρα της οργάνωσης αναφερόμενος στο γεγονός ότι τα μέλη της οργάνωσης «εμφανίζονται υπό στρατιωτική στολή ενώ ουδεμία άλλη οργάνωσις δεν είναι ανεκτή υπό την μορφήν αυτήν όλην του στρατού». Παράλληλα δεν δίστασε να την αποκαλέσει «αντεθνική οργάνωσις» που αποτελείται από «πατριδοκάπηλους» όπως και «συμμορία» που τα μέλη της προβαίνουν σε «εγκληματικές ενέργειες». Η απάντηση του Βενιζέλου στις βολές του Παπαναστασίου είναι ενδεικτική της αντίληψής του για την συγκρότηση και αντιμετώπιση των «εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών» του καθεστώτος καθώς εμμέσως πλην σαφώς δίνει την ευλογία του αλλά ταυτόχρονα ορίζει και τα όρια δράσης των εν λόγω οργανώσεων: Η ΕΕΕ «συνεστήθη κατά το 1927 αλλά πρέπει να είπω ότι η ίδρυσίς της την εποχήν εκείνην ήτο όλως διόλου φυσική. Προσθέτω ότι και σήμερον ακόμη ίδρυσιν και λειτουργίαν συνδέσμων σκοπούντων να συντάξουν την οργανωμένην κοινωνία κατά των ενεργειών των κομμουνιστών την ευρίσκω απολύτως άμεμπτον. Και την ευρίσκω τοιαύτην διότι ο κομμουνισμός δεν είναι κόμμα συνταγματικών». Ωστόσο συνεχίζει ο Βενιζέλος επειδή «πέραν των ορίων μας εις ξένον κράτος υπάρχει ένα κομιτάτο επαναστατικόν ανατρεπτικόν μη αποδεχόμενον τας συναφθείσας συμβάσεις ειρήνης [που] επιδιώκει δια παντός τρόπον και δια του πυρός και δια του αίματος να ανατρέψη την έννομον τάξιν φυσικόν ήτο να προκαλέση αναλόγους οργανώσεις εντός του ιδικού μας Κράτους». Και καταλήγει «νομίζω

ότι δεν είναι χρήσιμος η οργάνωση σωμάτων επιδιωκόντων να προστατεύσουν το κράτος από τοιούτους κινδύνους. Η άμυνα του κράτους από *εξωτερικούς εχθρούς* δεν μπορεί να γίνεται παρά μόνον από το κράτος»⁸⁵.

Στη μεγάλη εισροή νέων μελών στην ΕΕΕ μετά το 1930, ιδιαίτερως νεότερης ηλικίας και προσφυγικής καταγωγής⁸⁶, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι μαζικές εμφανίσεις, οι παρελάσεις και οι εξορμήσεις της οργάνωσης στην επαρχία, αλλά και δύο αμιγώς κοινωνικοπολιτικά γεγονότα: αφ' ενός η ψήφιση από την κυβέρνηση Βενιζέλου, τον Ιούνιο 1929, του νόμου περί «Ιδιωνύμου», που στρεφόταν ευθέως όχι μόνο κατά των κομμουνιστών αλλά και κατά του εργατικού κινήματος στο σύνολό του⁸⁷, και αφ' ετέρου η μεγάλη οικονομική κρίση των ετών 1929-1932 με συνακόλουθη κάμψη του διεθνούς εμπορίου. Ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε αλματωδώς, ενώ οι πτωχεύσεις έλαβαν ανησυχητικές διαστάσεις. Η κρίση αυτή κορυφώθηκε το 1932, και σε συνδυασμό με έναν ιδιαίτερα δριμύ χειμώνα, έφερε τα χαμηλότερα αστικά στρώματα αντιμέτωπα με πρόβλημα επιβίωσης. Όπως σημειώνει η ιστορικός Μαρία Βασιλικού σε σχετική μελέτη της, «τα νεαρά μέλη αυτών των ομάδων προέρχονταν στην πλειονότητά τους από κατώτερα κοινωνικά στρώματα, διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων, τα οποία είχαν στερηθεί σε μεγάλο βαθμό κρατικής πρόνοιας από την [...] ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου. Η κατάσταση τους επιδεινώθηκε με την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων, των οποίων ένα σημαντικό ποσοστό ήταν νέοι κάτω των 15 ετών. [...] Τα άτομα αυτά χωρίς να διαθέτουν συγκεκριμένο πολιτικό προσανατολισμό, ταξική συνείδηση και κοινωνική συνοχή, έγιναν χειραγωγίσιμα αντικείμενα στη δικαιοδοσία των εθνικιστικών οργανώσεων. [...] Η προσκόλληση του προσφυγικού πληθυσμού στον Βενιζέλο και αντίστοιχα των Εβραίων στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο δημιουργούσε αυξημένη συναισθηματική φόρτιση που επιβάρυνε τις σχέσεις των δύο στοιχείων, διαστρέβλωνε την εικόνα των θρησκευτικών-φυλετικών διαφορών και προοιωνιζόταν μελλοντικές

⁸⁵ Μακεδονία 11/12/1931, σ. 6, η έμφαση δική μου.

⁸⁶Α. Λιάκος, Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων ο.π, 593-619.

⁸⁷Χ. Χατζηιωσήφ, *Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο Βενιζέλο*, ο.π σ. 445.

συγκρούσεις».⁸⁸ Είναι χαρακτηριστικό το έγγραφο του Αστυνομικού Διευθυντή Θεσσαλονίκης Γ. Καλοχριστιανάκη, με ημερομηνία 29 Νεομβρίου 1932 όπου αναφέρει: «Η κομμουνιστική προπαγάνδα έχει διεισδύσει μεταξύ των Ισραηλιτικών μαζών εις μέγιστον βαθμόν εν αναλογία προς τας Χριστιανικάς Εργατικάς μάζας, αφ' ενός λόγω της δυστυχίας ήτις μαστίζει ταύτας και αφ' ετέρου λόγω της ασκουμένης από μακρού χρόνου κομμουνιστικής προπαγάνδας [...]»⁸⁹ Εξάλλου όπως παρατηρεί ο P.A.Taguieff «κάθε λαϊκιστής ηγέτης που απευθύνεται στο λαό διατείνεται ότι του υποδεικνύει τους πραγματικούς του εχθρούς, τους *αποπάνω* (τις άνομες ελίτ), τους τριγύρω (*το σύστημα*) ή τους από αλλού (οι εχθρικοί ξένοι, οι μετανάστες εισβολείς), και κυρίως τους κρυμμένους εχθρούς στο εσωτερικό του εθνικού σώματος –εξού και η συνωμοσιολογική αντίληψη, η οποία εικονίζεται από την μία ή την άλλη *θεωρία συνωμοσίας* που συναντάμε συνήθως στις ομιλίες ή στα κείμενα των λαϊκιστών ηγετών»⁹⁰

Ο εμπρησμός του συνοικισμού Κάμπελ

Το χρονικό της αντιπαράθεσης μεταξύ των μελών της ΕΕΕ και άλλων εθνικιστών από τη μία και των Εβραίων από την άλλη ξεκινά ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1930, όταν αποκαλύπτεται στον Τύπο πως αντιπρόσωπος της αθλητικής εβραϊκής οργάνωσης Μακαμπή συμμετείχε σε συνέδριο της Μακεδονικής Επιτροπής στη Σόφια τον Αύγουστο του 1930, κατά τη διάρκεια του οποίου υιοθετήθηκε απόφαση υπέρ της αυτονομής της Μακεδονίας. Με κοινή ανακοίνωσή τους οι «εθνικές» οργανώσεις, ανάμεσα στις οποίες και η ΕΕΕ, καταδίκασαν τη στάση του αντιπροσώπου της Μακαμπή και ζητούσαν τη διάλυση του Σωματείου. Η εθνικιστική Εθνική Παμφοιτητική Ένωση (ΕΠΕ) κυκλοφόρησε φυλλάδια που χαρακτήριζαν τους εβραίους ξένα στοιχεία συνεργαζόμενα με «τους κομμουνιστές και τους κομιτατζήδες» και ζητούσε τη διάλυση της οργάνωσης και το μποϊκοτάρισμα των εβραϊκών καταστημάτων. Ακολούθησαν συμπλοκές με αποκορύφωμα στις 29 Ιουνίου 1931 τον

⁸⁸ Μ. Βασιλικού, Εθνοτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπόλεμου, ο.π, σ.153-174.

⁸⁹ Mark Mazower, «Η συγκρότηση του αντικομμουνιστικού κράτους», Ιστωρ, τχ. 3, Μάιος 1991, σ. 84

⁹⁰ Pierre-Andre Taguieff, *Ο νέος εθνικο-λαϊκισμός*, (μτφρ-επιμ. Αναστασία Ηλιαδέλη, Ανδρέας Πανταζόπουλος), Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2013, σ.99-100

εμπρησμό του εβραϊκού συνοικισμού Κάμπελ, έναν από τους φτωχότερους και αθλιότερους της Θεσσαλονίκης, με προσωρινά παραπήγματα οι κάτοικοι του οποίου ήταν Ισραηλίτες όλοι θύματα της μεγάλης πυρκαγιάς του 1917.⁹¹ Το αποτέλεσμα ήταν να αποτεφρωθούν τελικά 20 σπίτια και να μείνουν άστεγοι περισσότεροι από 100 κάτοικοι. Ο εμπρησμός του Κάμπελ προκάλεσε σοκ στην κοινωνία της πόλης και συγκέντρωση συμπαραστάσης στους εβραίους από τους κομμουνιστές με συνθήματα κατά της κυβέρνησης και της ΕΕΕ, ενώ κατηγορήσαν τον Γονατά ως ηθικό αυτουργό του εμπρησμού και αφανή οργανωτή της φασιστικής ιδεολογίας στη Βόρεια Ελλάδα, με απώτερο σκοπό την αρπαγή των εβραϊκών περιουσιών⁹². Αυτές τις αιτιάσεις τις επιβεβαίωσε το Φεβρουάριο 1934, ο Λ.Ιασωνίδης υπουργός Πρόνοιας το 1931, δηλώνοντας ότι «ήμην κι εγώ τριεψιλίτης» και ότι είχε υπερασπιστεί «τον επίσης αγαπήσαντα τα ΕΕΕ κ. Στυλιανόν Γονατάν»⁹³ Τον Απρίλιο του 1932, στη δίκη για την πυρπόληση του Κάμπελ, οι Τριεψιλίτες αθώωθηκαν και ο συνήγορος της ΕΕΕ με αρκετή δόση αυταρέσκειας δηλώνει πως αν πριν από το Κάμπελ η ΕΕΕ είχε 3.000 μέλη τώρα έχει 27 παραρτήματα και 7.000 μέλη.⁹⁴

Ιδιαίτερα αποκαλυπτική για το στίγμα του πολιτικού περιβάλλοντος της εποχής, του εμποτισμένου από αυταρχικές αντιλήψεις υπέρβασης των πολιτικών αντιφάσεων και από κομμουνιστικές φοβίες, είναι η αναφορά της εφημερίδας Μακεδονία όπου κάτω από τον πρωτοσέλιδο τίτλο «Η Δικαίωσις υπήρξε πλήρης» διαβάζουμε σχετικά με τη συζήτηση στη Βουλή στις 10/12/1931 για τη δράση και τους σκοπούς των εθνικών οργανώσεων και ιδιαίτερος της Εθνικής Ενώσεως Ελλάς: «...ο κ. Πρωθυπουργός δεν εδίστασεν ανεπιφυλάκτως να επευλογήσει το έργο της Ε.Ε.Ε. τονίσας ότι εγκρίνει την δράσιν της εναντίον του κομμουνισμού και της αναρχίας. Τούτο τι δύναται να

⁹¹ Ελεύθερον Βήμα, 5/7/1931.

⁹² Φοίβος Γρηγοριάδης, *Ελληνική Δημοκρατία, 1924-1935*, τ.3, εκδ. Κεδρηνός, Αθήνα, 1972, σ.262-263. Η Μακεδονία, ο αρχισυντάκτης της οποίας Ν. Φαρδής ήταν μεταξύ των κατηγορουμένων, ισχυρίστηκε ότι τα επεισόδια ξεκίνησαν όταν οι «*ισραηλίται* οργανώθηκαν σε τάγματα τραμπούκων και έδωκαν το σύνθημα της επιθέσεως εναντίον των *Ελλήνων Χριστιανών*» και καταλήγει ότι ως αποτέλεσμα του εμπρησμού «ετραυματίστηκαν εκατέρωθεν πολλοί, ελαφρότερον πάντες εκ των ισραηλιτών και σοβαρώτερον εκ των Χριστιανών», Μακεδονία 2/4/1932, σ1 και 2.

⁹³ Μακεδονία 9/2/1934. Άλλωστε και οι δυο είχαν παραστεί με σωρεία άλλων αξιωματούχων στα εγκαίνια του νέου κέντρου της ΕΕΕ. Ο Ιασωνίδης είχε απευθύνει χαιρετισμό «ουχι υπό την ιδιότητά του του υπουργού αλλά ως αδελφός αυτής».

⁹⁴ Ιάκωβος Π Χονδροματίδης, *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα : Εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής (1941-1944)*, Περισκόπιο, Αθήνα 2001.

σημαίνει άλλο ή μη την αναγνώρισιν της ανάγκης, όπως ο λαός οργανούμενος αντιμετώπισει συγκεκροτημένους πάσαν επιβουλήν, οποθενδήποτε προερχομένην», «Η ΕΕΕ ... με το καταστατικόν της, με τας εγκυκλίους της καθορίζει σαφώς τι θέλει, τι επιδιώκει, τι επιζητεί. **Η Ελλάς δια τους Έλληνας. Όλοι δια την Ελλάδα!** Θρησκεία και Πατρίς είναι τα σύμβολά της. Κτυπά τον κομμουνισμόν. Πατάσσει τους αναρχικούς. Εκμηδενίζει τας ξένας προπαγάνδας. Τονώνει το εθνικόν φρόνημα. Εξυψώνει το εθνικόν αίσθημα».⁹⁵

Στα τέλη του 1931 και στις αρχές του 1932 η ολοένα και διευρυνόμενη επιρροή της ΕΕΕ οδήγησε την ηγεσία της στην απόφαση να αναζητήσει πολιτικές συμμαχίες και ενίσχυση των οικονομικών της. Για τον σκοπό αυτόν απευθύνθηκε στον πολιτευτή Φίλ. Δραγούμη (μεταγενέστερος υπουργός στις κυβερνήσεις του Λαϊκού Κόμματος), προτείνοντάς του τη διακριτική της υποστήριξη στο «Εθνικό Αγροτικό Κόμμα» που ο τελευταίος σχεδίαζε να ιδρύσει, με την εκ μέρους του άσκηση επιρροής για τη χρηματοδότηση της οργάνωσης από πατριωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, τον Δήμο Θεσσαλονίκης και τράπεζες. Στις 8 Φεβρουαρίου 1932 ο επικεφαλής των παραρτημάτων της ΕΕΕ Αν. Νταλίπης, σε επιστολή προς τον Δραγούμη σημείωνε ότι «διάφορα κονδύλια εψήφισαν ο Δήμος Θεσσαλονίκης, το υπουργείον Προνοίας και αι Τράπεζαι Εθνική και Εκδοτική», ενώ ο Δραγούμης σε δική του επιστολή προς τον Νταλίπη ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «μας συμφέρει απολύτως η αφανής συνεργασία [σ.σ.: με την ΕΕΕ]». Ταυτόχρονα, η δράση της ΕΕΕ προσήλκυσε το ενδιαφέρον του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος της Γερμανίας, αφού σύμφωνα με ορισμένες πηγές λάμβανε χρηματοδότηση από τους Ναζι, που επεδίωκαν την εξάπλωση της οργάνωσης σε ολόκληρη την Ελλάδα. Μάλιστα, το 1934, ο Γερμανός πρέσβης Άιζενλορ χαρακτήριζε την ΕΕΕ ως μία εθνική, πατριωτική και αντισημιτική ένωση.⁹⁶

Στα τέλη άνοιξης του 1932 η ΕΕΕ ίδρυσε το «Εθνικό Σώμα Ελλήνων Αλκίμων» (ΕΣΕΑ) στο πρότυπο των φασιστικών νεολαιών της Ευρώπης, αλλά

⁹⁵Μακεδονία 12/12/1931

⁹⁶ Γιάννης Ράγκος, Εθνική Ένωση Ελλάς Η πρώτη μαζική εθνική οργάνωση στην Ελλάδα, μέρος Β, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχος 535, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 2013 σ.61

και της τοπικής Fascio που είχε δημιουργήσει η ιταλική παροικία της Θεσσαλονίκης. Οι Άλκιμοι, ηλικίας 14-18 ετών φορούσαν στολή με μπλε μπλούζες και το σύνθημά τους ήταν «***To παν δια την Ελλάδα***»⁹⁷, ενώ σύμφωνα με επιστολή της ΕΕΕ στον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, σκοπός της ΕΣΕΑ ήταν «η εξύψωση του εθνικού φρονήματος των Ελληνοπαίδων, η υγιής διάπλασις του χαρακτήρος αυτών επί τη βάσει των εθνικών παραδόσεων και της Ορθοδόξου Χριστιανικής διδασκαλίας, η ανάπτυξις της σωματικής αγωγής»⁹⁸

Για την ΕΕΕ η περίοδος της μέγιστης εξάπλωσης και ακμής της υπήρξε το έτος 1933 το οποίο όμως ταυτόχρονα σηματοδότησε και την αρχή της αποδυνάμωσής της. Παραρτήματά της δημιουργήθηκαν σε προσφυγικούς συνοικισμούς της Θεσσαλονίκης όπως στην Τούμπα⁹⁹, αλλά και σε όλη την Ελλάδα, π.χ. στις περισσότερες πόλεις της Μακεδονίας, στην Αθήνα, στον Πειραιά, στο Βόλο, Μυτιλήνη, Κρήτη ακόμη και στις παροικίες Ελλήνων του εξωτερικού, όπως στην Αίγυπτο, στη Λωζάνη, στη Νέα Υόρκη και αλλού. Το 1933 εξέδωσε η οργάνωση την εφημερίδα η Δράσις, την οποία με προκλητικό τρόπο¹⁰⁰ μοίραζαν δωρεάν σε καφενεία και όπου σύχναζε νεολαία. Στις 24 Ιουνίου 1933 πραγματοποιήθηκε ομαδική επίσκεψη από εκατοντάδες μέλη της ΕΕΕ στην Αθήνα. Το γεγονός αυτό έλαβε την ονομασία «πορεία προς την Αθήνα» προφανώς κατ' απομίμηση με την ανάλογη «πορεία προς τη Ρώμη» των Ιταλών φασιστών το 1922. Ο Τύπος έγραψε πως «στην ύπαιθρο απ' όπου περνούσε το τραίνο, πολλοί χαιρετούσαν τους Τριεπιλίτες [...] με το χέρι σηκωμένο αλά Μουσολίνι» και πως τα ΕΕΕ έδωσαν στην Αθήνα [...] κάποιον αέρα [...] σημερινού Βερολίνου»¹⁰¹ Το σχόλιο της εφημερίδας σε μια περίοδο που στην Ιταλία έχει εδραιωθεί το φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι ενώ στην Γερμανία το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα του Χίτλερ μόλις έχει κατακτήσει την εξουσία, φανερώνει τη γοητεία και την έλξη που ασκούσαν σε ένα, τουλάχιστον, τμήμα του ελληνικού πληθυσμού, τα πολιτικά δρώμενα στις δύο

⁹⁷Μακεδονικά Νέα, 26/6/1933, Ελεύθερον Βήμα 26/6/1933.

⁹⁸ Γιάννης Ράγκος, Εθνική Ένωσις Ελλάς Η πρώτη μαζική εθνική οργάνωση στην Ελλάδα, μέρος Β, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχος 535, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 2013 σ.61

⁹⁹Λεωνίδα Ζησιάδης, Συμεών ο πρόσφυγας, κ.επ. Θεσσαλονίκη, 1995. σ.94.

¹⁰⁰Αν κάποιος αρνιόταν να πάρει την εφημερίδα ακολουθούσε συμπλοκή.

¹⁰¹Μακεδονικά Νέα 28/6/1933

αυτές χώρες.¹⁰² Η πορεία στην Αθήνα ήταν από κάθε άποψη επιτυχημένη για την ΕΕΕ. Κατόρθωσε να συγκεντρώσει τους προβολείς της δημοσιότητας, υπήρξε άρτια οργανωμένη και επιβλητική. Επιπρόσθετα η υποδοχή που της επιφύλαξε ο αστικός πολιτικός κόσμος ήταν θερμή. Με επικεφαλής τους Άλκιμους και τη μπάντα του Δήμου Αθηναίων οι Τριεψιλίτες κατέθεσαν στεφάνια στο Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, ενώ στην τελετή παρευρέθηκαν οι υπουργοί Εσωτερικών Ράλλης και Δικαιοσύνης Ταλλιαδούρος, ο Γονατάς ως πρόεδρος της Γερουσίας και άλλοι. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της οργάνωσης στην Αθήνα, η δυναμικότητα των μελών της, αποδείχτηκε περίτρανα μέσα από τις συγκρούσεις με τους κομμουνιστές. Ο συντάκτης μάλιστα των *«Μακεδονικών Νέων»* 25/6/1933, γράφει για τα ΕΕΕ πως τα διακρίνει «στρατιωτική οργάνωση, ψυχική σύνδεση, γερμανική πειθαρχία, συγκινητική αλληλεγγύη, σαν ένα στράτευμα εν πολεμική κινήσει». Καλλιεργούσαν δηλαδή την αντίληψη ότι μόνον η ΕΕΕ ήταν ικανή να παρακάμψει και να εξουδετερώσει τη διχόνοια του λαού που προκαλούσαν τα κομματικά πάθη και οι έριδες.¹⁰³

Η επιτυχία όμως της πορείας στην Αθήνα υπήρξε και η αφετηρία μιας διαδρομής που την οδήγησε στη διάσπαση και αποδυνάμωση. Έτσι το ΔΣ της Θεσσαλονίκης πρότεινε το μετασχηματισμό της σε «Εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα Εθνική Ένωση Ελλάς», ενώ το ανώτατο (κεντρικό) ΔΣ επέμενε στη διατήρηση της υπάρχουσας μορφής. Η σύγκρουση και η διάσπαση σε δύο ανεξάρτητα πλέον τμήματα ήταν αναπόφευκτη. Στη ρήξη αυτή σημαντικό ρόλο έπαιξε και η όξυνση στις σχέσεις Φιλελευθέρων και Λαϊκού Κόμματος, που είχε παρατηρηθεί μετά το κίνημα του Πλαστήρα στις 6 Μαρτίου 1933 με τις

¹⁰²Θεοδόσιος Α.Τσιρώνης, Η Οργάνωση Εθνική Ένωση «Η ΕΛΛΑΣ» (ΕΕΕ) στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1927-1936)Τα καταστατικά και η δράση της, στην επετηρίδα «Θεσσαλονίκη» του *Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, τχ.6, Θεσσαλονίκη, 2002. Η «Μακεδονία» βέβαια είχε ήδη τοποθετηθεί σχετικά με αφορμή μια περιοδεία των χαλυβδόκρανων στη Φλώρινα: «Μερικά κοράκια κάτι πήγαν να πουν για το [εθνικιστικό] κίνημα. ... το είπαν φασιστικό και πρόθυμο για την εξυπηρέτηση τούτου ή εκείνου του πλάνου. Αστείότητες. Μόνο στα μυαλά πτωχοπροδρόμων και ανόητων μπορούσαν να χωρέσουν τέτοιες φαντασιοπληξίες και ηλιθιότητες. Το εθνικιστικό κίνημα στη Β. Ελλάδα ένα μόνο υψηλό σκοπό έχει την εξυπηρέτηση της Κοινωνίας, την καταπολέμηση των ανατρεπτικών στοιχείων, την συνεργασία με το Κράτος για την πάταξη του κομμουνισμού, την καταπολέμηση των καινών θεωριών. Πολλοί ακόμα ύβρισαν τους χαλυβδόκρανους και απεκάλεσαν ανισόρροπους εκείνους που τους δημιούργησαν. Αποτέλεσμα, οι χαλυβδόκρανοι παρήλασαν προχθές και ο λαός της Θεσσαλονίκης τους κατεχειροκρότησε». Μακεδονία 18/8/1931,1.

¹⁰³Θ. Τσιρώνης, Η Οργάνωση Εθνική Ένωση «Η ΕΛΛΑΣ» (ΕΕΕ) στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1927-1936), ό.π.

αλυσιδωτές αντιδράσεις που προκάλεσε και συνετέλεσε στην οριστική διάσπαση της ενιαίας ΕΕΕ. Για το κίνημα οι αντιβενιζελικοί κατηγορήσαν τον Βενιζέλο ως ηθικό αυτουργό και προσπάθησαν να πλήξουν το σύνολο της φιλελεύθερης παράταξης, με αποτέλεσμα την κομματική πόλωση και την όξυνση των πολιτικών παθών. Όσοι επανίδρυσαν το σωματείο ΕΕΕ στηρίζουν και στηρίζονται από τις αντιβενιζελικές πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονται στην εξουσία, ενώ οι ιδρυτές του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος ΕΕΕ υποστήριξαν Βενιζέλο και Πλαστήρα. Στην πορεία το μεν επανιδρυθέν σωματείο αυτοδιαλύθηκε και έπεσε στην αφάνεια κατά το 1935¹⁰⁴, το δε Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα ΕΕΕ λαμβάνει στις τελευταίες δημοκρατικές εκλογές στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου μόλις 0,04% ήτοι μόλις 505 ψήφους πανελλαδικά,¹⁰⁵ αποδεικνύοντας την αποτυχία της να διεισδύσει υπό την κομματική της μορφή σε ευρύτερες μάζες του ελληνικού λαού. Αυτό το πενιχρό εκλογικό ποσοστό δεν την εμποδίζει ωστόσο να συνεχίσει τη δράση της στη Θεσσαλονίκη μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά και να συνεργαστεί στην συνέχεια με τις δυνάμεις του Άξονα κατά τη γερμανική κατοχή¹⁰⁶.

Ο γερμανός πρεσβευτής Eisenlohr στην Αθήνα, επιχειρώντας να εξηγήσει το φαινόμενο της αποτυχίας της οργάνωσης λίγο πριν από την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά, ανέφερε προς το Βερολίνο: «Οι αντικομμουνιστικές, φασιστικές και εθνικοσοσιαλιστικές ελληνικές οργανώσεις είναι κατακερματισμένες και η ανάπτυξή τους εμποδίζεται από τη φυσική απειθαρχία του λαϊκού χαρακτήρα, την τάση να λένε πολλά λόγια και την αντίθεση προς δυναμικής μορφής δράση»¹⁰⁷.

Το Μάιο του 1936 η Θεσσαλονίκη θα γίνει τα επίκεντρο αιματηρών εργατικών κινητοποιήσεων. Ύστερα από την κηδεία των φονευθέντων διαδηλωτών μέρος του πλήθους αποπειράθηκε να εισβάλει στα γραφεία της ΕΕΕ αλλά δεν συνέβησαν συμπλοκές και αργότερα ένα απόσπασμα πεζικού τοποθετήθηκε

¹⁰⁴ Ο Ιός της Κυριακής, Οι γαμπροί του Θερμιακού, *Ελευθεροτυπία*, 17/5/1998.

¹⁰⁵ Ιωάννης Κολιόπουλος, Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1^η Μαρτίου 1935 ως την 28^η Οκτωβρίου 1940, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ.344.

¹⁰⁶ Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη : Τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοφροσύνη*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2013.

¹⁰⁷ Θ.Τσιρώνης, όπ σ.18.

για να τα φρουρεί. Για τα γεγονότα αυτά η ΕΕΕ κυκλοφόρησε μια προκήρυξη με την οποία έπαιρνε δημοσίως θέση τόσο για τα γεγονότα όσο και για την πολιτική κατάσταση της χώρας. Η προκήρυξη αυτή έχει ως εξής:

«ΣΕ ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ

Μικροεπαγγελματίες, διανοούμενους,

Φοιτητές και μαθητές

Σαν προχτές στο Σικάγο, για πρώτη φορά, χύθηκε αίμα εργατικό. Σαν προχτές πνίγηκε για πρώτη φορά η φωνή του εργαζόμενου λαού. Από κείνη την ημέρα η ιστορία ξεδιπλώνεται με την ίδια πάντα επανάληψη [sic]. Αμίλειχτη [sic] πέφτει η γροθιά των κεφαλαιοκρατικών κυβερνήσεων πάνω στις εργαζόμενες μάζες .

Με τον ίδιο τόνο η ιστορία αυτή επαναλαμβάνεται τις μέρες αυτές σαν τραγικός αντίλαλος και στην πατρίδα μας. Μέρα με τη μέρα οι ελευθερίες μας ποδοπατούνται, τα μεροκάματα σακατεύονται, η ατμόσφαιρα της ζωής βαραίνει από την εξασκούμενη εκμετάλλευση όλων ανεξαιρέτως των κομμάτων και τα περιοριστικά μέτρα της κεφαλαιοκρατικής κυβέρνησης¹⁰⁸. Η συμπαθής τάξη των καπνεργατών που γυρεύει τα δίκαιά της καταδιώκεται σαν παράνομο στοιχείο.

Εργάτες των χωριών [sic] και της σκέψης!

Ποια είναι η θέση σας απέναντι στην κατάσταση που διαγράφεται; το ένα μέρος οι Βενιζελικοί-Κομμουνιστές-Λαϊκοί, εκμεταλλευταί της δυστυχίας μας, του εργατικού πόνου, μπουρζουάδες και εργατοκάπηλοι, παλεύοντας ο ένας τον άλλο, πάνω σ'ένα μακάβριο αγώνα, υπογράφοντας σύμφωνα

¹⁰⁸Πρόκειται για την κυβέρνηση που είχε σχηματίσει ο Ι. Μεταξάς και στις 27/4/1936 και απέσπασε ψήφο εμπιστοσύνης από το κόμμα των Φιλελευθέρων και ψήφο ανοχής από το Λαϊκό κόμμα και το Εθνικό Λαϊκό Κόμμα του Ι. Θεοτόκη. Επιπλέον η Βουλή αποφάσισε να αναστείλει τις εργασίες της για πέντε μήνες και εξουσιοδότησε τον Μεταξά να κυβερνά με νομοθετικά διατάγματα. Βλ. Ι. Κολιόπουλος, Εσωτερικές και Εξωτερικές εξελίξεις, όπ. σ.377-378.

προδοτικά¹⁰⁹των συμφερόντων της εργατικής τάξης, γδέρνουν το σώμα του λαού μας και του ρουφούνε αδιάκοπα το αίμα του.

Από το άλλο μέρος η Ε.Ε. Ελλάδος αγωνίζεται αγώνα σκληρό και πολυμέτωπο.

ΕΡΓΑΤΕΣ!

Πάρτε μέρος στις τάξεις της Ε.Ε. Ελλάδος κι αγωνισθήτε τον αγώνα τον τόσο σκληρό μα και τον μοναδικά γόνιμο.

Βοηθήστε να νικήση η Ε.Ε.Ε. την διελκυστική αυτήν. Η επιτυχία του αγώνα της θα είναι επιτυχία όλων των τιμίων Ελλήνων και προπαντός νίκη της εργαζόμενης τάξεως.

Ζήτω η Ε.Ε.Ελλάδος

Κάτω τα Κόμματα των Εργατοκαπιτών!

Σφουγγάρι στα προδοτικά σύμφωνα!

Απ' την Εθνική Νεολαία της Ε.Ε.Ε.»

Η επιχειρηματολογία της συγκεκριμένης προκήρυξης δομείται γύρω από ένα αντικαπιταλιστικό άξονα σκέψης, που διέπεται περισσότερο από διεθνισμό παρά από έναν εθνικισμό όπως εκπορευόταν πάγια από την ΕΕΕ. Αξίζει να προσεχτεί ιδιαίτερα, η ρητορική του δύναμη, η φρασεολογία, το λεξιλόγιο, στοιχεία που κάλλιστα θα μπορούσαν να εντοπιστούν και σε ένα ανάλογο κείμενο κομμουνιστικής προέλευσης.¹¹⁰ Δεν θα πρέπει εδώ να λησμονούμε τις περιέργες, λογικά αφύσικες μα ιστορικά υπαρκτές συζεύξεις της εθνικιστικής ιδεολογίας με τα σοσιαλιστικά ιδεώδη, συζεύξεις που δείχνουν ότι η εθνικιστική ιδεολογία δεν αποτέλεσε παντού και πάντοτε ιδιαίτερο και

¹⁰⁹Πρόκειται για το σύμφωνο Σοφούλη-Σκλάβαινα (21/2/1936) σύμφωνα με το οποίο η κομμουνιστική ηγεσία υποσχόταν να ψηφίσει τον υποψήφιο των Φιλελευθέρων για την Προεδρία της Βουλής ενώ οι Φιλελεύθεροι αναλάμβαναν τα εξής: 1) κατάργηση του ιδιώνυμου, 2) διάλυση φασιστικών οργανώσεων, 3) λήψη μέτρων για βελτίωση των συνθηκών ζωής εργατών και αγροτών. Η συμφωνία που έπρεπε να κρατηθεί μυστική τελικά δημοσιοποιήθηκε, οι δε δεσμεύσεις των Φιλελευθέρων δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ. βλ. Ι. Κολιόπουλος, Εσωτερικές και Εξωτερικές εξελίξεις, ο.π. σ.375,377

¹¹⁰Θ.Τσιρώνης, ό.π, σ.20

αποκλειστικό κτήμα των κοινωνικών τάξεων που άρχουν ή έχουν σαφώς συντηρητικό κοινωνικο-πολιτικό προσανατολισμό.¹¹¹ Σύμφωνα με τον πολιτικό διανοητή Λακλάου ο λαϊκός ριζοσπαστισμός και οι αριστερές συνδηλώσεις του μπορεί να γίνουν αντικείμενο ιδιοποίησης από τη ριζοσπαστική δεξιά. Και η όλη επέκταση του φασισμού την περίοδο του μεσοπολέμου θα ήταν ακατανόητη, χωρίς αναφορά στη δεξιά ανασυνάρθρωση θεμάτων και αιτημάτων που ανήκαν στην επαναστατική παράδοση.¹¹²

Με την εγκαθίδρυση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου και του βαθύτερου αυταρχικού χαρακτήρα της νέας πολιτικής πραγματικότητας που διαμορφωνόταν εκείνη την εποχή, το κόμμα και η οργάνωση της ΕΕΕ απαγορεύτηκαν όπως συνέβη με όλα τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα και σωματεία. Από την άποψη αυτή η επιβολή της 4ης Αυγούστου ήταν το επιστέγασμα της εξέλιξης που ο «παλιός πολιτικός κόσμος» είχε δρομολογήσει. Η παρακμή της δημοκρατίας είχε οδηγήσει στο θάνατό της. Η οργάνωση της ΕΕΕ ανασυστήθηκε το 1941 επί γερμανικής Κατοχής και έδρασε σαν τάγμα ασφαλείας.

Η ανθρωπογεωγραφία της Θεσσαλονίκης, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, μας καλεί επίσης να ξανασκεφθούμε τις συναρμογές ανάμεσα σε εθνοτικούς, θρησκευτικούς και ταξικούς παράγοντες μέσα σε μια κοινωνία. Η Θεσσαλονίκη, μια κατά μείζονα λόγο «εβραϊκή πόλη», στις αρχές του 20ού αιώνα βίωσε τη διαδικασία της εθνικής ομογενοποίησης και του «εξελληνισμού», όπως και άλλες περιοχές που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος. Το φαινόμενο δεν ήταν ασυνήθιστο κατά την περίοδο που αναφερόμαστε και δεν αποτελούσε ελληνική ιδιαιτερότητα. Η ύπαρξη όμως μιας μεγάλης εβραϊκής κοινότητας με σημαίνουσα θέση στην πόλη προσέδωσε στη διαδικασία αυτή τα χαρακτηριστικά της συνάντησης με έναν «αρχετυπικό Άλλον» που ήταν οι Εβραίοι για την κυρίαρχη και ισχυρή τάση της ελληνορθόδοξης ταυτότητας. Οι διακοινοτικές σχέσεις είναι βέβαια σύνθετες και πολυεπίπεδες. Ωστόσο οι κεντρικές πολιτικές γύρω από τον «εξελληνισμό»

¹¹¹ Παντελής Λέκκας, *ό.π.*, σ.215.

¹¹²Ernesto Laclau, Λαϊκισμός: Τι σημασία έχει τ'όνομα, (μτφρ. Γιώργος Κατσαμπέκης, Γρηγόρης Αναδιάδης), *Σύγχρονα θέματα*, τεύχος 110, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2010, σ.75.

αλλά και οι διάχυτες αντιλήψεις για την ελληνική ταυτότητα δεν επέδειξαν δυστυχώς ανοσία ούτε στις διακρίσεις αλλά ούτε και στον αντισημιτισμό. Οι εθνοτικοί-θρησκευτικοί αλλά και οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί τροφοδότησαν μια κλιμακούμενη αντισημιτική ρητορική που σημάδεψε την ιστορία τόσο της Θεσσαλονίκης όσο και της Ελλάδας. Οι πολιτικές διακρίσεων που αφορούσαν τόσο τις οικονομικές όσο και τις κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες έφθασαν ως την «πολιτική γκετοποίηση», τους χωριστούς εκλογικούς καταλόγους, αλλά και το άγριο πογκρόμ κατά των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.¹¹³ Αυτές οι πολιτικές ενισχύθηκαν κατά τη δεκαετία του 1930 από τη δράση και τον λόγο εθνικιστικών οργανώσεων που αντλούσαν από τον ανερχόμενο εθνικοσοσιαλισμό. Η φυσική εξόντωση και ο αφανισμός του συνόλου σχεδόν των Εβραίων της Θεσσαλονίκης αλλά και μεγάλου αριθμού των Εβραίων της υπόλοιπης Ελλάδας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ξεθεμέλιωσε μια παρουσία αιώνων στον ελληνικό χώρο. Αποτέλεσε μία από τις πιο εφιαλτικές και αποκρουστικές πτυχές της σύγχρονης ιστορίας μας.

Δεύτερο μέρος

Όψεις ιδεολογικοπολιτικής χρήσης του συνθήματος από το '40 μέχρι σήμερα.

2.1 Η ταύτιση λαού-έθνους από το ΚΚΕ στην κατοχική περίοδο

Το ΚΚΕ και τα εργατικά συνδικάτα που βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του αποτέλεσαν τη μοναδική δύναμη που αντιτάχθηκε στις φασιστικές οργανώσεις του Μεσοπολέμου όχι μόνο σε πολιτικό, αλλά όταν χρειάστηκε, και σε συγκρουσιακό επίπεδο.¹¹⁴ Ωστόσο λίγα χρόνια αργότερα στη μετακατοχική περίοδο, στις 25 Δεκέμβρη του 1944, δηλ. λίγες μόλις μέρες μετά τα

¹¹³ Μ. Mazower, *ό.π.* σ.481,488,489,493

¹¹⁴ Βλ. Νέος Ριζοσπάστης, 18/6/1933, 24/6/1933, 26/6/1933, όπου το ΚΚΕ με πρωτοσέλιδα άρθρα καλούσε τους εργαζόμενους να ματαιώσουν την κάθοδο της ΕΕΕ στην Αθήνα και Νέος Ριζοσπάστης 27/6/1933 όπου διαβάζουμε ότι «οι προλετάριοι της Αθήνας διαδήλωσαν όλη την ημέρα στους δρόμους της Αθήνας, πάλεψαν ηρωικά με τις ανώτερες αστυνομικές δυνάμεις και τα φασιστικά καθάρματα. Τα τενεκεδένια κράνη και οι άλκιμοι νεανίες [σ.σ. η νεολαία της ΕΕΕ], παρόλο που ήταν κάτω από την προστασία της αστυνομίας, τράπηκαν σε φυγή μπροστά στην αποφασιστικότητα των εργατών».

Δεκεμβριανά, ο Ριζοσπάστης κυκλοφορούσε με το εξής πρωτοσέλιδο: «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες-Ο λαός μας ζητάει δημοκρατικά δικαιώματα». Το άρθρο έφερε την υπογραφή του Γ. Ζέβγου και συνοψιζε την απόφαση του Π.Γ. του ΚΚΕ που καταλάμβανε την πρώτη σελίδα του Ριζοσπάστη στις 19/12/1944. Εκεί το Π.Γ. κατήγγειλε στον Ελληνικό λαό : «προδοσία και έγκλημα Εθνικό την πολιτική της αντίδρασης που με τον Παπανδρέου προκάλεσε ένοπλη ξενική επέμβαση και ξεπουλάει την Ανεξαρτησία της χώρας και την μετατρέπει σε αποικιακό προτεκτοράτο» και κατέληγε : «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες! Η Ελλάδα και η Δημοκρατία [βρίσκονται] σε κίνδυνο!».

Και εδώ φαίνεται να βρισκόμαστε μπροστά σε ένα παράδοξο: το ΚΚΕ -η πιο αμιγώς αντιφασιστική πολιτική δύναμη της εποχής- υιοθετεί το κεντρικό σύνθημα της πιο φασιστικής οργάνωσης της αμέσως προηγούμενης περιόδου και το καθιστά προμετωπίδα του αντιιμπεριαλιστικού της αγώνα προσδίδοντάς του ένα εντελώς αντίθετο νόημα. Ωστόσο το πρόβλημα παραμένει και δεν είναι μόνο θεωρητικό ή ιστορικό αλλά σε τελική ανάλυση πολιτικό: είναι δυνατόν να υπάρξει ένα κενό σημαίνον δηλ. ένα σημαίνον -εν προκειμένω το εν λόγω σύνθημα- χωρίς σημαινόμενο έστω και εάν τα δύο δεν συνδέονται με μονοσήμαντο τρόπο; Μπορεί μια μορφή να πάρει το οποιοδήποτε περιεχόμενο έστω και εάν η όλη διαδικασία αποτελεί πεδίο διαπάλης και σύγκρουσης; Και πόσο πολιτικά δόκιμη και εν-οραματική είναι μια τέτοια πρακτική; Πώς δηλ. ορίζει το ΚΚΕ στη συγκεκριμένη περίοδο τους «Έλληνες στους οποίους ανήκει η Ελλάδα» -ποιούς περιλαμβάνει και άρα ποιούς αποκλείει- και τι πολιτικές συνέπειες έχει αυτή η κεντρική επιλογή του να ταυτίσει το έθνος με το λαό ως το πεδίο που επιχειρεί να μεταφέρει τη σύγκρουση; Τέλος, πώς αξιοποιήθηκε το παρελθόν για να νοηματοδοτηθεί το παρόν και σε τι αδιέξοδα οδήγησε η υποκατάσταση της τάξης που, εξ ορισμού, προϋποθέτει τον ανταγωνισμό από το έθνος/λαός, που, εξ ορισμού, δεν μπορεί να είναι παρά μόνο ένα, ως υποκείμενο της ιστορίας;

Με αφορμή το κείμενο του ΠΓ του ΚΚΕ της 17/12/1944 αλλά και τα πρότερα κείμενα της ιδρυτικής διακήρυξης του ΕΑΜ θα διερευνηθεί το αν η έννοια λαός-έθνος επινοείται και επανανοηματοδοτείται ταυτοτικά προκειμένου να κινητοποιήσει μαζικά και ομογενοποιημένα την αντίσταση του '40 κατά των δυνάμεων κατοχής, πατώντας στη διάχυτη αίσθηση της εθνικής ταυτότητας και στην καταπολέμηση των αντιδημοκρατικών λύσεων που απεργαζόταν ο αγγλοαμερικανικός παράγοντας. Από την πρώτη κατοχική περίοδο οι διανοούμενοι του ΚΚΕ ωθούνται να καταδείξουν ότι έρχεται ξανά η ευκαιρία για την ολοκλήρωση των αιτημάτων του Εικοσιένα, χωρίς να αποσιωπούν τη στρατηγική επιλογή του 1934 ότι ο "ηγεμόνας της επανάστασης" είναι η εργατική τάξη που θα συμπαρασύρει τις "φτωχομεσαιές μάζες της αγροτιάς"¹¹⁵. Τα ερεθίσματα για τη "σύζευξη των τωρινών αγώνων του ελληνικού λαού" με το Εικοσιένα είχαν δοθεί από ορισμένα μεσοπολεμικά κείμενα του Ζέβγου¹¹⁶ και ιδίως από τις θέσεις για την ιστορία του ΚΚΕ του Ν. Ζαχαριάδη, που γνώρισαν πολλές εκδόσεις στην Κατοχή, με την επιμέλεια του Π. Ρούσου.

Η έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου τον Οκτώβριο του 1940 βρίσκει το ΚΚΕ αποδιοργανωμένο. Το μεγαλύτερο μέρος των στελεχών του είναι ακόμη φυλακισμένο και εξόριστο από το μεταξικό καθεστώς, ενώ κάποιοι ισχυροί ηγετικοί θύλακες που δρουν στην παρανομία διεκδικούν ο καθένας για τον εαυτό του τη διοίκηση του κόμματος, σπέρνοντας την αμηχανία και ενισχύοντας την αδράνεια σε όσους κρατούσαν τις αποστάσεις τους τόσο από την "Παλαιά Κεντρική Επιτροπή" όσο και από την "Προσωρινή Διοίκηση". Αυτή η διχοστασία ως προς τη νομιμοποίηση του ηγετικού μηχανισμού του ΚΚΕ εγγράφεται στον τρόπο διαμόρφωσης των ιδεολογικών του επεξεργασιών,

¹¹⁵ ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα τ. Δ' (Βουκουρέστι) 1968: "Απόφαση για την κατάσταση της Ελλάδας και τα καθήκοντα του Κόμματος" (21-1-1934) (13-36) Όπως αναφέρεται στο Επιστημονικό Συμπόσιο «Η Ελλάδα του '40» (19 και 20 Απρίλη 1991) από Π.Νούτσος, *Ο ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΚΚΕ: ΑΠΟ ΤΟ 1940 ΣΤΟ 1934*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), σ.185

¹¹⁶ Ζεύγος, Γ., "Η επανάσταση του 1821", Νέοι Πρωτοπόροι, 5 (1935), 83-85 Όπως παρατίθεται στο Π.Νούτσος ό.π. σ.186

που από τη μια πλευρά προϋποθέτουν τη συμμόρφωση προς τις αποφάσεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς και τις πολιτικές επιλογές της ΕΣΣΔ και από την άλλη απαιτούν την εφαρμογή τους στις ιστορικές συνθήκες της χώρας. Με την κήρυξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Μεγάλη Βρετανία απαιτούσε τον έλεγχο της Ελλάδας αφενός για να νικήσει στον πόλεμο και αφετέρου για να μην υπερισχύσει η Αριστερά στην περιοχή.

Η στρατηγική σύλληψη που κυριαρχεί στο ΚΚΕ μέχρι το 1933-1934 για το χαρακτήρα της επανάστασης στην Ελλάδα θεωρεί πως ο αστικοδημοκρατικός μετασχηματισμός έχει πραγματοποιηθεί. Συνεπώς για το ελληνικό εργατικό κίνημα τίθεται το ζήτημα της «σοσιαλιστικής προλεταριακής επανάστασης» και της δικτατορίας του προλεταριάτου που θα οδηγήσουν στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας. Όμως όλα αυτά αλλάζουν καθώς το ιστορικό πλαίσιο της εποχής έχει αλλάξει και ο ιδεολογικός κώδικας του ΚΚΕ που άρχισε να διαμορφώνεται από το 1934¹¹⁷, που έγκειται στη νέα εκτίμηση για το χαρακτήρα της «επικείμενης Επανάστασης»¹¹⁸ θα διαποτίσει κυριαρχικά τις αναλύσεις που εκπονήθηκαν κατά την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης. Το θεμελιώδες στοιχείο στην οικοδόμηση της στρατηγικής πρότασης του ΚΚΕ εντοπίζεται πλέον στην ιδεολογική κατασκευή του “λαού”, που αναδύεται ως ενιαίος αντιθετικός πόλος στην υπάρχουσα ηγεμονική δύναμη της ελληνικής κοινωνίας. Ο “λαός”, ως κοινωνική δύναμη που συσπειρώνει ευρύτερες δυνάμεις, επιτρέπει την αναγωγή της ταξικής σύγκρουσης στο εθνικό πεδίο· η προσπέλαση της επιμέρους ταξικής ετερογένειας, στο βαθμό άλλωστε που συνάπτεται με την εξακρίβωση υπαρκτής κοινωνικής ρευστότητας, δικαιολογεί την πολυσυλλεκτική πρόθεση όσων υπόσχονται το μετασχηματισμό της κοινωνίας. Αντικαθίσταται έτσι η ταξική όραση από το γενικευτικό σχήμα του “εργαζομένου λαού” που ταυτίζεται, στην περίπτωση των εξωτερικών επιβουλών, με το “έθνος”. Το 6^ο Συνέδριο του ΚΚΕ Δεκεμβρίου του 1935 επιβεβαιώνει την αλλαγή. Το νέο δρών

¹¹⁷ 6^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ Γενάρη του 1934

¹¹⁸ Όπως παρατηρεί ο Γιάννης Αντωνίου στο πρόλογο του βιβλίου του Νίκου Μπελογιάννη, *Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Άγρα, Αθήνα 2010, σ. 25, ο Γιάννης Ζέβγος θα συμβάλλει αποφασιστικά στην εκλαϊκευση της νέας θεωρίας με τη μελέτη του : «Γιατί η επανάσταση στην Ελλάδα θ' αρχίσει σαν αστικοδημοκρατική» που εκδόθηκε το 1934

πολιτικό σώμα δεν είναι «η εργατική τάξη» αλλά «ο λαός», «το επαναστατημένο έθνος». Ο νέος στόχος είναι η δημιουργία της λαϊκής δημοκρατικής κυβέρνησης μέσω της συγκρότησης παλλαϊκού μετώπου και ενός δημοκρατικού-λαοκρατικού κινήματος. Διατυπώνεται όμως έτσι μια πολιτική ανάλυση που αποδυναμώνει τις ταξικές διαφοροποιήσεις ενοποιώντας τις κοινωνικές τάξεις. Και όπως σχολιάζει ο ιστορικός Φίλιππος Ηλιού, «δημιουργήθηκε έτσι μια λαϊκίζουσα παράδοση που, με παραλλαγές και διακυμάνσεις, κυριαρχεί ως τις μέρες μας στην ιστορική ή ιστορικίζουσα αριστερή φιλολογία: στο πλαίσιο της ένας κοινωνικά απροσδιόριστος λαός αναδεικνύεται σε μοναδικό, αποκλειστικό φορέα όλων των θετικών αξιών, Σίσυφος και πρωτομάρτυρας μιας ενιαίας και αδιαφοροποίητης ελληνικής τραγωδίας»¹¹⁹ Ο λαϊκισμός αυτός στην αριστερή ιστοριογραφία επιτάθηκε ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1940 αφού οι συνθήκες ήταν πρόσφορες τόσο στην περίοδο του ΕΑΜικού αγώνα όσο και στην περίοδο του εμφυλίου πολέμου¹²⁰.

¹¹⁹ Φίλιππος Ηλιού, *Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Σχόλιο στη συζήτηση Κορδάτου-Ζέβγου* στο Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά, επιμ. Δ. Δημητρόπουλου, Β. Καραμανωλάκη, ΑΣΚΙ, Η Αυγή 21/3/2014 σ.25

¹²⁰ Εν τέλει, βέβαια, αυτές οι ανανοηματοδοτήσεις απορρέουν από την ανάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς περί «ιμπεριαλισμού», «αποικιοκρατίας» και «εξάρτησης» που πολιτικά οδηγούν στην αναγκαιότητα συγκρότησης διαταξικών συμμαχιών στο εσωτερικό των εθνικών-κρατών -τόσο των κυρίαρχων όσο και των κυριαρχούμενων- και παραπέμπουν το κοινωνικό ζήτημα στο πάντα και πιο απώτερο μέλλον ή στην καλύτερη περίπτωση σε πολιτικές αναδιανομής του πλούτου εφόσον οι «συνθήκες», ήτοι η «ανάπτυξη», βεβαίως, το επιτρέψουν. Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, η κοινωνική σύγκρουση στην πολιτική της διάσταση δεν είναι, πλέον, *ταξική* είναι διαταξική *εθνική* σύγκρουση ανάμεσα στις εθνικές ενώσεις της εργατικής τάξης και της «πατριωτικής αστικής τάξης» των εξαρτημένων χωρών και τις εθνικές ενώσεις της αστικής τάξης και της «εργατικής αριστοκρατίας» των ιμπεριαλιστικών χωρών. Το σχήμα αυτό της εξάρτησης υιοθετήθηκε τόσο από τους οργανικούς διανοούμενους του ΠΑΣΟΚ (Ν. Μουζέλης, *Νεοελληνική κοινωνία Όψεις υπανάπτυξης, Εξάντας, Αθήνα, 1978*, Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο, Αθήνα, 1987*) όσο και από τις δυνάμεις της «ανανεωτικής αριστεράς» (π.χ. Ν.Πουλαντζάς, *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό, Θεμέλιο, Αθήνα, 1981*) κατά τη δεκαετία του '70 και σήμερα επιβιώνει στις αναλύσεις της «πατριωτικής αριστεράς». Βλ. για παράδειγμα το αφιέρωμα του περιοδικού *Ουτοπία, Επιστήμη-Ανοικοδόμηση και το περιοδικό Ανταίος*, τχ. 108, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2014, και ιδιαίτερα το Σημείωμα της σύνταξης και τα κείμενα των Μιχάλη Ψαλιδόπουλου Σχετικά με την έννοια της ανοικοδόμησης και της ανάπτυξης στον Ανταίο, σ. 19-30 και Γιώργου Στασινόπουλου Οικονομική Πολιτική και Παραγωγικός Μετασχηματισμός: Η Προβληματική της Αριστερής Παράδοσης μέσα από τις στήλες του Ανταίου, 1945-1951, σ. 51-73. Για μια κριτική αυτών των αντιλήψεων βλ. Γιάννης Μηλιός *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός: Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, κεφ. 7, Εξάντας, Αθήνα, 1988.

Κατά το διάστημα 1941-43, η αριστερά προβάλλει ως «εθνική δύναμη» στο βαθμό που αρχίζει να οργανώνει τις μάζες σε αντιναζιστική κατεύθυνση. Αυτό ήταν σε θέση να το επιτύχει επειδή, στη συγκεκριμένη συγκυρία, οι αστικές πολιτικές δυνάμεις είχαν εξαφανιστεί από το προσκήνιο και το ΚΚΕ ήταν η μόνη συγκροτημένη οργάνωση με πείρα άσκησης πολιτικής - και μάλιστα στην παρανομία.¹²¹ Σε αυτό το πλαίσιο εσωτερικών και εξωτερικών συσχετισμών, η αριστερά επέλεξε την εθνικοποίησή της μέσω του αντιφασιστικού αγώνα και τη μετατροπή της σε εθνική δύναμη παρότι στο επίπεδο της εθνικής ιδεολογίας την ηγεμονία την είχε η δεξιά και γενικά οι καθεστωτικές δυνάμεις.

Στον πρόλογο του εμβληματικού κειμένου «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ» ο Γ. Ζέβγος θα γράψει:

«Οι κομμουνιστές που θέλανε να τους θεωρούν απάτριδες και ταραξίες, αποδείχτηκαν, όπως ήταν πάντα, οι καλλίτεροι πατριώτες, οι πιο ηρωικοί πρόμαχοι της λευτεριάς του έθνους και του λαού, άξιοι οδηγητές του στο μεγάλο αγώνα για τη Νεοελληνική αναγέννηση». Και πιο κάτω «τα πάντα προσφέρει ο ελληνικός λαός ενώ οι εθνοκάπηλοι συνεργάζονται με τον κατακτητή και θησαυρίζουν».¹²²

Σημαντικοί παράγοντες που ευνόησαν την «εθνικοποίηση» της αριστεράς τόσο της συγχρονίας όσο και του ιστορικού παρελθόντος ήταν η γρήγορη άνοδος της επιρροής της Αριστεράς, τα χαρακτηριστικά ολοκληρωτικού πολέμου που πήρε τόσο ο αγώνας κατά των Γερμανών όσο και κατά του αστικού μπλόκ εξουσίας και η ανάγκη της Αριστεράς να απευθυνθεί στο εθνικό ακροατήριο σε συνδυασμό με την ασφυκτική πίεση για κυριαρχία στο ιδεολογικό πεδίο. Παράλληλα η μαζική εμφάνιση ευρύτερων λαϊκών

¹²¹ Άκης Γαβριηλίδης, Η συνέχιση του εμφυλίου με άλλα μέσα, Μέρος Β', Θέσεις τχ. 71, Απρίλιος-Ιούνιος 2000.

¹²² Γ. Ζέβγος, Πρόλογος στο Δ. Γληνός, *Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*, Αθήνα, Ο Ρήγας, Αθήνα 1944, σ. 9.

στρωμάτων στο προσκήνιο τόσο στο πολεμικό πεδίο της Αντίστασης όσο και στους πολιτικούς αγώνες της περιόδου, η αίσθηση ότι η παλλαϊκή συστράτευση είχε επιτύχει τη νίκη στο αλβανικό μέτωπο και είχε δημιουργήσει τη μεγαλειώδη Εθνική Αντίσταση, όλα αυτά οδηγούσαν στην αναβάθμιση της έννοιας του λαού όχι μόνο στο αριστερό στρατόπεδο αλλά και στους αντιπάλους του. Η λαϊκίζουσα παράδοση επιζητούσε να νομιμοποιήσει στο παρελθόν τις σύγχρονες πολιτικές θεωρήσεις δεδομένου ότι η συμπεριφορά της αστικής τάξης στη διάρκεια της Αντίστασης και του Εμφυλίου πολέμου, και κυρίως ο τρόπος με τον οποίο βιώθηκε και εξηγήθηκε η συμπεριφορά αυτή από το εν γένει προοδευτικό κίνημα διευκόλυνε την προβολή στο ιστορικό παρελθόν των εμπειριών σύγχρονων αγώνων.

Έτσι το ΚΚΕ θα επιχειρήσει ιστορικές αναλογίες μεταξύ των ιστορικών περιόδων του 1821 και των αγώνων του 1940 του νέου Εικοσιένα όπως χαρακτηριστικά το ονομάζει ο Βαλέτας ¹²³Στα 1943 ο Γ. Ζέβγος γράφει :

«το 1821 δεν απέδωσε καρπούς ισάξιους με τις θυσίες. Η αστική τάξη συνασπισμένη με τους κοτζαμπάσηδες, μ' όλες τις διαμάχες τους πήραν εξ αρχής την ηγεμονία της επανάστασης και έβαναν τα δικά τους συμφέροντα πάνω από τα εθνικά. Δεν έδωκαν τη γη στους αγρότες. Διασπάθισαν τους εθνικούς πόρους [...] ευνούχισαν τον επαναστατικό –δημοκρατικό χαρακτήρα της εξέγερσης. Έβαναν τις βάσεις της εξάρτησης της χώρας από το ξένο κεφάλαιο. Κατάργησαν τους δημοκρατικούς θεσμούς [...] Η αστική τάξη αποδείχτηκε ανίκανη να εκπληρώσει τον ιστορικό της προορισμό [...] Κι ο ελληνικός λαός μετά το 1821 ξανάρχισε τον αγώνα του Σίσυφου για να λύσει τα ίδια προβλήματα που όσο κι αν άλλαξαν μορφή και περιεχόμενο, όσο κι αν περιπλέχτηκαν ξακολουθούν νάνε τα ίδια εθνικοδημοκρατικά προβλήματα και για τη λύση τους παλεύει ακόμα ο ελληνικός λαός...»¹²⁴

Στην αφήγηση αυτή εγκαθιδρύονται ευρύτερες αναλογίες της Εθνικής Αντίστασης με το Εικοσιένα όπου «ο κατατρεγμένος αγωνιστής του 20^{ου}

¹²³ Παναγιώτης Στάθης, *το Εικοσιένα στην αριστερή ιστοριογραφία του 20^{ου} αιώνα*, ό.π. σ.34

¹²⁴ Γιάννης Ζέβγος, «Προς την ολοκλήρωση του Εικοσιένα», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, αρ.φ.12, Απρίλης 1943

αιώνα έβρισκε στο πρόσωπο του Μακρυγιάννη έναν πρόγονο και μια παρηγοριά θεωρούσε πως έβρισκε και μια δικαίωση: στο επίπεδο των ψυχολογικών μηχανισμών της αντισταθμιστικής εξισορρόπησης , η ιστορία υποκαθιστούσε , με τον τρόπο αυτό , τη λαϊκή μυθολογία».¹²⁵

Εξ άλλου τη δεκαετία του 1940 η καταδίκη της αγγλικής πολιτικής από το ΚΚΕ ως καταστροφικής εμπλοκής στα εσωτερικά της Ελλάδας και επιβολής πολιτικής οικονομικής και στρατιωτικής εξάρτησης της Ελλάδας από την Αγγλία και η προβολή του αγώνα του ΕΑΜ ως πατριωτικού απελευθερωτικού πολέμου ενάντια στον ξένο κατακτητή, οδηγεί αναδρομικά στον τονισμό του εθνικού χαρακτήρα της επανάστασης μέσω της ταύτισης άλλοτε ρητά και άλλοτε έμμεσα του έθνους με τον λαό. Στο εμβληματικό κείμενο «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ» του Δημήτρη Γληνού, η ρητορική είναι πολύ χαρακτηριστική: «Ο εθνικός απελευθερωτικός αγώνας βγαίνει σαν υπέρτατο χρέος όλων των Ελλήνων όλων των λαϊκών στρωμάτων από τις σημερινές αντικειμενικές συνθήκες και από την ψυχική διάθεση του λαού. Είναι ένας αγώνας παλλαϊκός και δεν μπορεί να γίνει παρά από το σύνολο του λαού.[...] Ο αγώνας είναι καθημερινός. Κλείνει μέσα του όλες τις ενέργειες που κάνουμε σαν άτομα και σαν ομάδες, με τελικό σκοπό την απολύτρωσή μας, αρχίζοντας από τη στάση που δείχνουμε απέναντι στους ξένους και στην καθημερινή ζωή, που τους αντικρίζουμε από τη διεκδίκηση του ψωμιού μας, από τη στάση μας απέναντι στους προδότες απέναντι στις γυναίκες που εκπορνεύονται με τους ξένους, και φθάνοντας ως την υπέρτατη θυσία της ζωής μας αν το καλέσει η ανάγκη.[...] Ο αγώνας θα περιλαμβάνει όλα τα κοινωνικά στρώματα του λαού, από τον εργάτη ως τον αστό και από τον φτωχό αγρότη ως τον χτηματία.[...]»

Μετά από τριάνμισι χρόνια Κατοχής τα γερμανικά στρατεύματα αποχώρησαν από την Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1944. Το τέλος της Κατοχής δεν έφερε την ειρήνη στη χώρα. Οι συγκρούσεις μεταξύ της μεγαλύτερης οργάνωσης του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ αφενός με άλλες αντιστασιακές οργανώσεις και αφετέρου με τους ένοπλους συνεργάτες των Ναζί είχαν δημιουργήσει μια κατάσταση πόλωσης και βίας, η οποία είχε επιδεινωθεί από

¹²⁵ Φίλιππος Ηλιού *όπ.* σ.26

την οικονομική κατάρρευση και τη δυστυχία που είχαν προκαλέσει οι κατακτητές. Η οριστική ρήξη ανάμεσα στο ΕΑΜ και την κυβέρνηση ήλθε στις 3 Δεκεμβρίου 1944, όταν η αστυνομία πυροβόλησε κατά του πλήθους που είχε συγκεντρωθεί μετά από κάλεσμα του ΕΑΜ. Αποτέλεσμα ήταν να γενικευτεί η στρατιωτική σύγκρουση μεταξύ του εφεδρικού ΕΛΑΣ και της κυβέρνησης που είχε την πολύτιμη στρατιωτική βοήθεια της Μ. Βρετανίας και τα τραγικά γεγονότα να περάσουν στην ιστορία με την ονομασία Δεκεμβριανά. Την ατμόσφαιρα της εποχής αντανακλά και το πρωτοσέλιδο του Ριζοσπάστη 25/12/44 με το κείμενο του Γ.Ζέβγου: «Η σκληρή η τερατώδης η επιδρομική μανία του κ. Σκόμπυ συνεχίζεται. Με τάνκς κανόνια αεροπλάνα, με αραπάδες και Άγγλους και Γερμανοτσολιάδες χτυπάει την αδούλωτη Αθήνα μας [...] Ο λαός μας [...] δε ζητάει τίποτα άλλο παρά στοιχειώδη δημοκρατικά δικαιώματα που να εξασφαλίζουν τη ζωή του και τις ελευθερίες του. **Η Ελλάδα να ανήκει στους Έλληνες**. Ο λαός μας να γίνει νοικοκύρης στον τόπο του[...] Ολόκληρος ο ελληνικός λαός είναι ενωμένος σ' αυτό τον εθνικό το δημοκρατικό αγώνα που μας επέβαλε η ελληνική αντίδραση και ο Σκόμπυ[...] Θέλουμε κυβέρνηση ελληνική που να εκπροσωπεί τη θέληση του ελληνικού λαού και όχι του κ. Σκόμπυ ή του Λήπερ ή οποιουδήποτε άλλου μη Έλληνας.[...] Οποσδήποτε η Ελλάδα θ' ανήκει μονάχα στο δημοκρατικό Ελληνικό λαό και σε κανέναν άλλον»¹²⁶ Έτσι η ίδια η αφοσίωση στο έθνος ή η έλλειψή της κατέληξε να χρησιμοποιείται ως ιδεολογικό όπλο στη διαμάχη αυτή –πράγμα φυσικό, αφού καθένα εκ των δύο στρατοπέδων ήταν πεπεισμένο, και ήθελε να πείσει, ότι αυτό είναι το έθνος. Ωστόσο, αυτός ο πληθωρισμός «εθνικοφροσύνης» λειτουργούσε «αντεθνικά» - εφόσον διασπούσε το έθνος, το οποίο εξ ορισμού μόνο ως ενιαίο μπορεί να νοείται και να υπάρχει.¹²⁷ Επιπλέον οι πολιτικές συνθήκες της εποχής ευνοούσαν την ιδιαίτερη σημασία που αποδιδόταν στο ρόλο των εθνικών πολιτικών, γεγονός που θα πρέπει να ανιχνευθεί στα συμμαχικά ερείσματα, κυρίως της Αγγλίας και της Ρωσίας, που είχαν τα αντίπαλα μέτωπα στον εμφύλιο. Σύμφωνα με το κυρίαρχο σχήμα της αριστερής ανάλυσης της περιόδου αυτής η ερμηνεία

¹²⁶ Γ. Ζέβγος, «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες. Ο λαός μας ζητάει δημοκρατικά δικαιώματα», Ριζοσπάστης, 25/12/1944.

¹²⁷ Ακης Γαβριηλίδης ό.π., σ. 71.

του εμφυλίου προσλαμβάνεται ως σύγκρουση ανάμεσα σε ένα πλατύ εθνικολαϊκό κίνημα και στην ξενόδοουλη αστική ολιγαρχία.¹²⁸ Στη μετά τη Βάρκιζα περίοδο, όταν καταλογίζεται στην "ξενική επέμβαση" η ματαίωση της "λαϊκής δημοκρατίας", θα αποσαφηνισθεί η ταξική της σύνθεση ως συμμαχίας της "εργατικής τάξης, των αγροτών, επαγγελματιών, βιοτεχνών, διανοουμένων, τεχνικών, μικρών και μεσαίων αστών"¹²⁹

Αμέσως μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου οι πολιτικές συνθήκες οδηγούν σε μια ακόμα μεγαλύτερη σκλήρυνση του κυρίαρχου ιδεολογικού λόγου και τα όρια ανάμεσα στην "ελληνικότητα" και την "εθνικοφροσύνη" γίνονται ουσιαστικά δυσδιάκριτα. Η επίσημη άποψη που απεικονιζόταν και στη βιβλιογραφική παραγωγή της εποχής αυτής ήταν ότι το ΚΚΕ εκτός από την ευθύνη του για τον μακρό εμφύλιο πόλεμο από το 1943 έως το 1949 που είχε σκοπό τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας με επιβολή κομμουνιστικής δικτατορίας εμφανιζόταν και ως ένα κόμμα εχθρικό προς τα εθνικά συμφέροντα. Η κυρίαρχη αφήγηση ήταν ότι το ΚΚΕ προκάλεσε την εμφύλια σύγκρουση καθοδηγούμενο και εξυπηρετώντας τα συμφέροντα των άλλων δυνάμεων, της Σοβιετικής Ένωσης και των γειτονικών κομμουνιστικών χωρών σε βάρος της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας.¹³⁰ Είναι η εποχή που οικοδομείται, πάνω στα συντρίμια του ηττημένου ΕΑΜικού κινήματος, το "κράτος των εθνικοφρόνων", το οποίο αφορίζει και αποκλείει από τον "εθνικό κορμό" μια συγκεκριμένη κατηγορία πολιτών, αυτούς που δεν ήταν "εθνικόφρονες", τους "ξενοκίνητους", τους "εαμβούλγαρους", δηλαδή στην πραγματικότητα όσους πίστευαν στις ιδέες της Αριστεράς. Μέσα σ' αυτή τη συγκυρία ο συντηρητισμός σκληραίνει όλο και περισσότερο και αρνείται κάθε είδους διάλογο σχετικά με το περιεχόμενο της "εθνικοφροσύνης".¹³¹ Στις συνθήκες αυτές, η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης προσλαμβάνει το ιστορικό της περιεχόμενο ως ιδεολογία του αποκλεισμού, του εξοβελισμού των κομμουνιστών από το εθνικό σώμα. Η εθνικοφροσύνη όπως και άλλες εκδοχές

¹²⁸ Παναγιώτης Στάθης *ό.π.* σ.35

¹²⁹ Παρτσαλίδης, Δ., "Εισήγηση", στο: Το 7ο συνέδριο του ΚΚΕ, τεύχ. Ε', Αθήνα Δεκέμβρης 1945, σ.9-10, όπως παρατίθεται στο Παναγιώτης Νούτσος *ό.π.* σ.186

¹³⁰ Πολυμέρης Βόγλης *ό.π.* σ.19

¹³¹ Δημήτρης Ξιφαράς, *Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας*. Μέρος Β', περιοδικό Θέσεις, τχ 54 Ιανουάριος-Μάρτιος 1996, σ.15

της μεταπολεμικής αντικομμουνιστικής ιδεολογίας στον δυτικό κόσμο, εγγράφεται στο εθνικό πεδίο και συγχρόνως στο σύστημα αξιών της Δύσης. Η λήξη του εμφυλίου το '49 αφήνει την Ελλάδα σε βαθύ διχασμό. Οι μεν «εθνικόφρονες» αυτοπροβάλλονται ως οι προστάτες του έθνους από το προδοτικό σχέδιο των κομμουνιστών που αποσκοπούσαν στην αποκοπή τμημάτων της ελληνικής επικράτειας, οι δε κομμουνιστές αδικαίωτοι παρά τη προσφορά τους στο έθνος και στην Αντίσταση κατά των ναζι. Η «νίκη των Ελλήνων» το 1949 θεωρήθηκε και νίκη του ελεύθερου κόσμου εφόσον η ελευθερία τα ανθρώπινα ιδανικά και οι φιλελεύθεροι θεσμοί για τη διασφάλιση των οποίων αυτός αγωνιζόταν γεννήθηκαν «από το καθάριο ελληνικό πνεύμα»¹³² Στην ψυχροπολεμική εποχή ο αντικομμουνισμός εντάσσεται στην εθνικοφροσύνη και ανανοηματοδοτείται μέσα από τη σχέση του με αυτή. Σύμφωνα μάλιστα με την αντικομμουνιστική αντίληψη, η επίθεση του κομμουνισμού κατά του δυτικού πολιτισμού είχε ως στόχο, τον ελληνισμό επειδή ο ευρωπαϊκός πολιτισμός στηρίχτηκε στις «επιστημονικές έννοιες» και τις ιδέες του Ελληνισμού¹³³

Ιδεολογικοπολιτική χρήση του συνθήματος από το ΠΑΣΟΚ

Οι νέες συνθήκες στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 με την πτώση της δικτατορίας και τη θεμελίωση της δημοκρατίας στην Ελλάδα αλλά και η αμφισβήτηση των διαιρέσεων του Ψυχρού πολέμου διαμόρφωσαν νέες προϋποθέσεις για τη μετάθεση από τον εσωτερικό εχθρό στον εξωτερικό εχθρό.

Στην εύθραυστη πρώτη μεταδικτατορική περίοδο η εικόνα της ελληνικής κοινωνίας στη δεκαετία κυρίως του 1980, σταδιακά άλλαξε. Από τους μικροαστούς η Ελλάδα πέρασε στους μη προνομιούχους και από τους μικρομεσαίους στα μεσοαστικά στρώματα για να καταλήξει στη μαζική δημοκρατία των μεσαίων στρωμάτων. Προς αυτή την κατεύθυνση δεν συνέβαλε μόνο η κοινωνική κινητικότητα και η αλλαγή των οικονομικών

¹³² Σκαπανεύς Μακρονήσου, Μηνιαίο στρατιωτικό περιοδικό Ιούνιος 1949, έτος Α' τευχ. 2 στο Δέσποινα Παπαδημητρίου, ό.π. σ.180

¹³³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, ό.π. σ.182

μεγεθών. Στην δεσπόζουσα αυτή αλλαγή σημαντικό ρόλο έπαιξαν η ανάγκη για διευθέτηση της τραυματικής μνήμης του εμφυλίου, η επανατοποθέτηση του άξονα δεξιά- αντιδεξιά, η αναζήτηση της ταυτότητας των συλλογικών υποκειμένων η μεταβολή των όρων μαζικής επικοινωνίας κλπ.¹³⁴ Αν εστιάσουμε στις μορφές του ελληνικού εθνικισμού στη κατά την πρώτη δεκαετία μετά τη μεταπολίτευση θα διαπιστώσουμε ότι η διαδικασία σύνδεσης του έθνους με το λαό ενισχύθηκε, ενώ στη συνέχεια τροφοδότησε κομβικές στιγμές εθνικιστικών φαινομένων από το '90 μέχρι σήμερα. Στη Μεταπολίτευση το τέλος της εθνοφροσύνης άφησε ένα μείζον ιδεολογικό κενό και την αίσθηση μιας μετεωρίζουσας εθνικής ιδεολογίας. Αυτό το κενό δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ. Το ΠΑΣΟΚ του Α. Παπανδρέου από την εποχή της αντιδικτατορικής δράσης με την ανάδυση του άξονα δεξιά- αντιδεξιά και το εγχείρημα της αποκατάστασης της εθνικής αξιοπρέπειας διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις για τη μετάλλαξη της εθνικής αφήγησης από την εθνοφροσύνη στον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα. Η «αναβάπτιση» του εθνικισμού και η απενοχοποίησή του από το «στίγμα της εθνοφροσύνης» συντελέστηκε μέσα από την κυρίαρχη πολιτική ρητορική όπως αποτυπώθηκε στο κεντρικό πολιτικό σύνθημα «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες».

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ιδρυτική διακήρυξη του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος γνωστή και ως Διακήρυξη της 3ης του Σεπτεμβρίου:

«Η σημερινή διακήρυξή μας είναι μια διακήρυξη που είμαστε βέβαιοι ότι αντικατοπτρίζει το πιστεύω, τους πόθους, τις απαιτήσεις, το όραμα του Ελληνικού λαού. Έχει σκοπό να παρακινήσει συζήτηση και προβληματισμό σε εθνικό επίπεδο.

Η σημερινή μας διακήρυξη αποτελεί την πυξίδα που θα καθοδηγεί την πορεία μας προς μια νέα, αναγεννημένη, ανθρώπινη, σοσιαλιστική και δημοκρατική Ελλάδα, μια Ελλάδα που να ανήκει στους Έλληνες.

¹³⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από την μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο, 2001 σ.259-359.

Ο αγώνας του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος για την εθνική μας αναγέννηση, για μια σοσιαλιστική και δημοκρατική Ελλάδα, στηρίζεται στην αρχή πως η εθνική μας ανεξαρτησία αποτελεί προϋπόθεση για την πραγμάτωση της λαϊκής κυριαρχίας, πως η λαϊκή κυριαρχία αποτελεί προϋπόθεση για την πραγμάτωση της κοινωνικής απελευθέρωσης, πως η κοινωνική απελευθέρωση αποτελεί προϋπόθεση για την πραγμάτωση της πολιτικής δημοκρατίας.

Για το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα το στρατιωτικό καθεστώς της χούντας, που επιβλήθηκε με το πραξικόπημα της 21 Απρίλη 1967, δεν ήταν παρά μια ιδιαίτερη στυγνή μορφή αποικιοποίησης της Ελλάδας από το Πεντάγωνο και το ΝΑΤΟ, με τη συνεργασία του εξαρτημένου δυτικοευρωπαϊκού και ντόπιου μεταπρατικού κεφαλαίου.»¹³⁵

Στη διάρκεια της μεταπολίτευσης η ανατροπή των ιδεολογικοπολιτικών αξόνων συνέβαλε στην ταύτιση της εθνικοφροσύνης με την εθνική προδοσία. Αυτή η διαδικασία επέτρεψε την αποκάθαρση του εθνικισμού χωρίς ωστόσο να αποσεισει τις κεντρικές παραδοχές του. Αντίθετα βασιζόμενος σ' αυτές ο αντιιμπεριαλιστικός «αριστερός» εθνικισμός της μεταπολίτευσης αφού απενοχοποίησε το έθνος ταυτίζοντάς το με το λαό πέτυχε την ιδεολογική νομιμοποίηση ενός ακραιφνώς εθνικού λόγου ο οποίος δεν αυτοπροβλήθηκε μόνο ως αντιδεξιός ή αντιιμπεριαλιστικός. Στο πολιτικό κενό της υπό κάθαρση δεξιάς των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων που κινήθηκε διστακτικά καταρχήν προς φιλοευρωπαϊκές κατευθύνσεις ο απενοχοποιημένος εθνικισμός μονοπωλήθηκε κυρίως από το χώρο του κέντρου προς τα αριστερά με κεντρικό πρωταγωνιστή εδώ το ΠΑΣΟΚ του 1980. Ένα έθνος με λαϊκό χαρακτήρα, μιας Ελλάδας που ανήκει στους Έλληνες, ήταν ένα έθνος που δεν μπορούσε να απαξιώσει ούτε η δεξιά ούτε η αριστερά τουλάχιστον με τους ίδιους όρους που είχε απαξιώσει νωρίτερα την εθνικοφροσύνη. Η αποκάθαρση όμως από την εθνικοφροσύνη δεν σήμαινε ολοκληρωτική απαλλαγή από τα υλικά της συναρμογής της. Η εθνικοφροσύνη ανακάλυψε

¹³⁵ <http://www.pasok.gr/%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1/>

λόγο ύπαρξης στο αντιδεξιό αντιιμπεριαλιστικό έθνος γονιμοποιώντας σταδιακά το υπέδαφος των σύγχρονων εκδοχών του εθνολαϊκισμού.¹³⁶ Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την εξέλιξη έπαιξε και το γεγονός ότι η δεξιά κατενόησε πολύ σύντομα το διακύβευμα και επανέκαμψε στα γνώριμα εθνικά λημέρια αφήνοντας το φιλευρωπαϊσμό για άλλους πιο ευνοϊκούς καιρούς. Η επικαιροποίηση του εθνικισμού¹³⁷ από μείζονες πολιτικούς και κομματικούς χώρους προς τα τέλη της δεκαετίας του '80 ιδιαίτερα μέσα στη λαϊκίστικη παρόξυνση της σκανδαλογίας στη διάρκεια '87-'89 της πρώτης μείζονος κρίσης αντιπροσωπευτικότητας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα και της αποσύνδεσης του ΠΑΣΟΚ από τα παραδοσιακά του ακροατήρια ήταν θεαματική.¹³⁸ Οι μετασχηματισμοί του ελληνικού εθνικισμού δεν είναι άμοιροι των συνολικότερων διεργασιών φυσικά. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, το τέλος του Ψυχρού πολέμου επέφεραν ριζικές αναδιατάξεις στον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης και συνέβαλαν στην αναβίωση των εθνικισμών.¹³⁹

Εκλεκτικές συγγένειες και ιστορική συνέχεια ΕΕΕ και Χρυσής Αυγής

Τέλος, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε μια συνέχεια ανάμεσα στην ιδεολογία και τη δράση της ΕΕΕ τη μεσοπολεμική περίοδο με τη αντίστοιχη ιδεολογία και δράση της σύγχρονης μας ναζιστικής, Χρυσής Αυγής. Οι δυο οργανώσεις παρά τη μεγάλη χρονική διάρκεια που τις χωρίζει και παρότι οι μνήμες από την καταστροφική και ολέθρια θηριωδία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του ναζισμού είναι ακόμα νωπές, παρουσιάζουν αξιοσημείωτες ομοιότητες τόσο σε επίπεδο ρητορείας όσο και πρακτικής. Το εθνικιστικό παραλήρημα και οι

¹³⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σύγκρουση για το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού της Μαρίας Ρεπούση και της ομάδας της που με κεντρικό διακύβευμα τη νοηματοδότηση του έθνους πυροδότησε μια σειρά από φαινομενικά παράδοξες συμμαχίες που τέμνουν κάθετα τον πολιτικό άξονα αριστερά-δεξιά και συσπείρουν ένα ευρύ φάσμα πολιτικών δυνάμεων από την παραδοσιακή ακροδεξιά ως την πατριωτική και αντι-ιμπεριαλιστική εξωκοινοβουλευτική αριστερά. Βλ. Harris Athanasiades *The "nation-killing" textbook. The polemic over the history textbook "In Modern and Contemporary Times" (2006-2007)*, *Ricerche Storiche Rivista Quadrimestrale*, Anno XLIV - numero 1 gennaio-aprile 2014, 101-120.

¹³⁷ Η αντιπαράθεση για το «όνομα» της FYROM, η εθνο-τραυματική κατανάλωση των γεγονότων Ιμίων και Οτσαλάν, η εθνο-θρησκευτική ταύτιση με τη Σερβία, το «απειλητικό» ισλαμικό τόξο στα Βαλκάνια, η εθνοτικο-ορθόδοξη κινητοποίηση για τις αστυνομικές ταυτότητες, η εθνικιστική αντίθεση στο σχέδιο Ανάν για το Κυπριακό αποτελούν τα πιο πρόσφατα επεισόδια αυτού του μετασχηματισμού.

¹³⁸ Άγγελος Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του λαϊκισμού*, Ο Πολίτης, 1991 σ.153-322

¹³⁹ Θάνος Λίποβατς, «Σκέψεις πάνω στον νέο εθνικισμό των Ευρωπαίων», στο Έθνος, κράτος, εθνικισμός, Δέσπω Σολομού (επιμέλεια), Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1995, σ. 369-388

φασιστικές δράσεις βρήκαν στη μακρά αυτή παράδοση καταγγελίας των ξένων έναν οικείο χώρο ανάπτυξης· βρήκαν έδαφος γόνιμο να υποδεχτεί τον σπόρο του κακού. Οι ξένοι, βέβαια, που βρίσκονται στο δολοφονικό στόχαστρο των φασιστών της Χρυσής Αυγής είναι τελείως άλλοι από εκείνους τους οποίους η ελληνική κοινωνία επί χρόνια δακτυλοδεικτούσε. Αυτοί εδώ δεν είναι οι παντοδύναμοι ξένοι στους οποίους αποδίδονταν τα δεινά του έθνους. Αντίθετα, είναι φτωχοί, ταλαίπωροι, απόβλητοι, διωγμένοι από τις χώρες τους. Η στοχοποίησή τους όμως καθίσταται πιο εύκολη σε ένα περιβάλλον που κυριαρχεί το απλοϊκό και επικίνδυνο δίπολο «καλοί Έλληνες — κακοί ξένοι», και σε ένα δημόσιο λόγο εθισμένο να θεωρεί τους ξένους συμφορά· εθνική συμφορά. Η συνθηματολογία της Χρυσής Αυγής εκμεταλλεύεται προϋπάρχοντα στοιχεία κοινούς τόπους και στερεότυπα, θραύσματα του κυρίαρχου λόγου και της κυρίαρχης ιδεολογίας, που ανασηματοδοτεί και επανοργανώνει κατά κάποιο τρόπο για να τα προσφέρει στο φασισμό. Παρότι η εμφάνιση της ΧΑ στο πολιτικό προσκήνιο το 2010 θεωρήθηκε ξαφνική και απρόσμενη, η ίδια όχι μόνο προϋπήρχε από πολλές δεκαετίες ως ένα περιθωριακό φιλοναζιστικό μόρφωμα, αλλά —το σημαντικότερο— ήδη διέθετε μια εδραιωμένη ιδεολογική σκευή με εκλεκτικές συγγένειες με το Μεταξικό καθεστώς, το δοσιλογισμό και τα τάγματα ασφαλείας, τον αυταρχικό συντηρητισμό της δεκαετίας του 1950 και το χουντικό καθεστώς των συνταγματαρχών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι και οι δύο φασιστικές οργανώσεις εμφανίστηκαν σε περιόδους οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής κρίσης, η ΧΑ δεν υπήρξε ένα κόμμα-κομήτης που αναδείχθηκε εξ αιτίας της συγκυρίας. Στην περίπτωση της έχουμε να κάνουμε με ένα κόμμα-συνέχεια που ευθυγραμμίζεται με ένα προϋπάρχον αντικομμουνιστικό, αντιδημοκρατικό και αντικοινοβουλευτικό ρεύμα, το οποίο έχει βαθιές ρίζες στην πολιτική σκηνή. Επιπλέον ενώ η ΕΕΕ υιοθέτησε ως κύρια ιδεολογήματα τον αντισημιτισμό και ένα αίσθημα εθνοτικής αντιπαλότητας και ανταγωνισμού, υποθάλποντας βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις ντόπιων και προσφύγων της Θεσσαλονίκης προς το εβραϊκό στοιχείο της πόλης, η Χρυσή

Αυγή αντίθετα, βάζοντας ως κύριο στόχο τους μετανάστες, θα εργαλειοποιήσει την οικονομική χρεωκοπία της χώρας και το εθνικό φαντασιακό γύρω από την ηθικιστική και συγκινησιακά φορτισμένη διαίρεση «Έλληνες» και «ξένοι» στο φόντο μιας συνωμοσιολογικής αντίληψης και εξήγησης των εξελίξεων. Επίσης, ενώ η δυναμική της ΕΕΕ εκφράστηκε με τη δημιουργία ενός μαζικού κινήματος όταν το Εθνικοσοσιαλιστικόν Κόμμα ΕΕΕ, συμμετείχε σε εκλογικές αναμετρήσεις, καταποντίστηκε, γεγονός που φανερώνει πως ποτέ στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε ένα μαζικό εθνικοσοσιαλιστικό κίνημα, παρόμοιο με της Γερμανίας. Αντίθετα στην περίπτωση της Χρυσής Αυγής από ένα κόμμα με αντιπροσώπευση της τάξης του 0,5 % βρέθηκε στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015 να φτάνει περίπου στο 7%, χωρίς όμως αυτή η εκλογική ενδυνάμωση να συνοδεύεται από τη δημιουργία μαζικού κινήματος. Με άλλα λόγια, η ΧΑ δεν επιλέχθηκε σαν τυφλή αντίδραση από τους εκλογείς αλλά, τουλάχιστον για ένα σημαντικό τμήμα της, λόγοι ιδεολογικής συγγένειας και ιστορικής συνέχειας με φασιστικά μορφώματα του παρελθόντος, ήταν αυτοί που τους οδήγησαν στην εκλογική της επιλογή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Στην Ευρώπη στη διάρκεια του μεσοπολέμου, την αδυναμία εκπροσώπησης των μαζών των λαϊκών στρωμάτων από τα παραδοσιακά αστικά κόμματα την καλύπτουν τα φασιστικά κόμματα. Εξάλλου καθ' όλη τη διάρκεια ανόδου του φασισμού τα μεσαία και κατώτερα μεσαία κοινωνικά στρώματα παρέμειναν η σπονδυλική στήλη τέτοιων κινήματων. Οι ιδέες τους βρήκαν τη χαρακτηριστική τους έκφραση στον αντισημιτισμό και τον αντικομμουνισμό, παραπέμποντας στον εβραίο και στον κομμουνιστή ως τα απειλητικά σύμβολα του ξένου και του παρείσακτου.

Προφανώς η ανάλυση της συγκυρίας αναδεικνύει, ότι οι φασιστικές ιδέες είχαν εξαπλωθεί στην Ελλάδα ως τα μέσα του 1933, όχι μόνο μεταξύ των μικροαστικών και περιθωριακών στοιχείων της ΕΕΕ αλλά και μεταξύ ισχυρών αστικών μερίδων που έλεγχαν τα μέσα ενημέρωσης και των πολιτικών που συμμετείχαν στην άσκηση της εξουσίας. Στην Ελλάδα, από τη μια πλευρά η πόλωση βενιζελικών- αντιβενιζελικών που σωβούσε ήδη από τη δεκαετία του 1910 και εξαντλείται περίπου τη δεκαετία του 1930, παράγοντας ένα αδιέξοδο διαχείρισης της κρίσης, και από την άλλη η δυναμική όχι όμως και απειλητική εμφάνιση του εργατικού κινήματος συσπειρώνει τις αστικές δυνάμεις απέναντι στον κομμουνιστικό κίνδυνο.

Εξάλλου αξίζει να σημειωθεί η έντονη προσπάθεια που γίνεται ήδη από τη δεκαετία του '20 και καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου με σκοπό να μετατεθεί, στο ευνοϊκό για την κυρίαρχη ιδεολογία πεδίο των "εθνικών προβλημάτων", η συζήτηση που αφορά τα φλέγοντα κοινωνικά ζητήματα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, το εργατικό κίνημα που η επιρροή του σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης και όξυνσης της κοινωνικής αδικίας ήταν εν δυνάμει μεγαλύτερη απ' ότι τα φτωχά εκλογικά αποτελέσματα του Κομμουνιστικού Κόμματος άφηναν να φανεί, έπρεπε με κάθε θυσία να παρουσιαστεί ως ξένο σώμα μέσα στον "εθνικό κορμό" και να απομονωθεί με απώτερο σκοπό να εξουδετερωθεί. Αυτή η επιδίωξη των λειτουργών της κυρίαρχης ιδεολογίας να μεταθέσουν το ταξικό στο "εθνικό" οδηγεί στη σκέψη ότι ο αντικομμουνισμός του Μεσοπολέμου και η ψήφιση του "ιδιώνυμου" -σε μια περίοδο που η περιορισμένη εκλογική επιρροή του ΚΚΕ ασφαλώς δεν αρκούσε για να δικαιολογήσει τόσο αυστηρά μέτρα- είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με βάση την επιδίωξη κάλυψης του ιδεολογικού κενού που είχε αφήσει η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας μ' ένα νέο σύστημα αξιών και ιδεολογικών αρχών. Το σύστημα αυτό, δηλ. ο αντικομμουνισμός, θα μπορούσε να συμβάλει στο ξεπέρασμα του Εθνικού Διχασμού και να λειτουργήσει τόσο ως μηχανισμός συσπείρωσης όσο και ως μέσο πειθάρχησης της ελληνικής κοινωνίας. Όπως επισημαίνει ο ιστορικός Άγγελος Ελεφάντης «οι επίσημοι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους, Σχολείο, Πανεπιστήμιο, Τύπος,

Εκκλησία, ακολουθούν απαρέγκλιτα την ακόλουθη γραμμή πλεύσης: αντικομμουνισμός, εθνικισμός, ελληνοκεντρισμός, γλωσσικός συντηρητισμός, εκπαιδευτικός σκοταδισμός. Είναι τα μεγάλα ιδεολογήματα με τα οποία θα προσπαθήσουν να πειθαρχήσουν το κοινωνικό σύνολο και να γιατρέψουν την τραυματισμένη έννοια του υπερβατικού έθνους».¹⁴⁰

Η ΕΕΕ ιδρύθηκε, μέσα σ' αυτό το κλίμα, το 1927 στη Θεσσαλονίκη όχι τυχαία, αφού εκεί αφενός υπήρχε δραστήριο εργατικό κίνημα κυρίως καπνεργατών, αφετέρου η πολυπληθέστερη εβραϊκή κοινότητα της Ελλάδας που ήρθε αντιμέτωπη τόσο οικονομικά όσο και πολιτισμικά με τη μεγάλη μάζα των Ελλήνων προσφύγων της Μικράς Ασίας που εγκαταστάθηκε εκεί. Τα μέλη της ΕΕΕ ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία πρόσφυγες, ανήκαν στα πιο φτωχά οικονομικά στρώματα και σε μεγάλο ποσοστό ήταν οπαδοί της Βενιζελικής παράταξης. Ο φασιστικός της χαρακτήρας προσδιοριζόταν από τις φυλετικές διακρίσεις για τα μέλη της, δηλαδή τον αποκλεισμό όσων δεν είχαν ελληνική ιθαγένεια και στόχευε στους Εβραίους, την υιοθέτηση μορφής παραστρατιωτικού μηχανισμού και την επίδειξη δύναμης με βίαιες δράσεις και συμπλοκές με εβραίους και κομμουνιστές εργάτες. Επίσης η ΕΕΕ θα προβάλλει και θα προπαγανδίζει με επιτυχία το τρίπτυχο Πατρίς, Θρησκεία και Οικογένεια, ένα σύνθημα που προϋπήρχε στη νοσηματοδότηση του συντηρητικού χώρου.¹⁴¹

Μια άλλη ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι ότι οι αντιεβραϊκές δράσεις και αντιλήψεις στην Ελλάδα εκδηλώνονται σε αντιστοιχία χρονική και ίσως ποιοτική με το αντιεβραϊκό κλίμα που υπήρχε και στην υπόλοιπη Ευρώπη, και πιο συγκεκριμένα στη Γερμανία. Το 1931, οι ναζί είχαν εκφράσει τις αντισημιτικές τους θέσεις και προθέσεις, αλλά δεν είχαν ανέλθει ακόμα στην εξουσία για να τις κάνουν πράξη. Παρατηρούμε δηλαδή ότι αντισημιτικές

¹⁴⁰ Α. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, β' έκδοση Αθήνα 1979, σ.347-348

¹⁴¹ Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί, ότι τόσο το σύνθημα όσο και οι πρακτικές που απορρέουν από αυτό δεν αποτελούν προϊόν του παραδοσιακού συντηρητικού χώρου αλλά δάνειο από τους ρομαντικούς εθνικιστές, όπως η Γαλάτεια Καζαντζάκη και η Π.Σ. Δέλτα, που πολιτικά ήταν ενταγμένες στο βενιζελικό μπλοκ και δη της πρώτης και θεωρητικά πιο αστικο-φιλελεύθερης περιόδου. Βλ. Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015.

δράσεις εκδηλώθηκαν στην Ελλάδα πρώιμα σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ευρώπη, αλλά δεν είχαν ανάλογη μαζική απήχηση παρά το θόρυβο που προκαλούσαν. Φαίνεται ότι υπήρχε αδυναμία του φασιστικού χώρου στην Ελλάδα να αποκτήσει αυτόνομη παρουσία, δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος του εκφραζόταν μέσα από το Λαϊκό κόμμα. Η διαφορά με τους ναζί βρίσκεται στο ότι οι Έλληνες αντισιημίτες δεν είχαν μια δική τους διαμορφωμένη θεωρία και αντικαθιστούσαν την έλλειψη αυτή με δάνεια από την εθνικιστική ρητορεία της περιόδου.¹⁴²

Τώρα όσον αφορά στα χρόνια της κατοχής η δυναμική της κοινωνικής επανάστασης που δημιούργησε η εαμική αντίσταση σε συνδυασμό με τη πρακτική του ένοπλου εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα έπαιξαν βαρύνοντα ρόλο στις κατοπινές εξελίξεις της δεκαετίας του 1940 καθώς διαμόρφωσαν την κουλτούρα του συλλογικού υποκειμένου αλλά και προκάλεσαν την αντίδραση των αντιπάλων δυνάμεων. Μετά τον εμφύλιο η ήττα της αριστεράς και οι οδυνηρές της συνέπειες την οδήγησαν στην υποβάθμιση της επαναστατικής διάστασης της ΕΑΜικής αντίστασης προκειμένου να τονίσει τον αγώνα για εθνική απελευθέρωση ενώ για τον εμφύλιο επέλεξε να αναδείξει τη μνήμη των θυμάτων της κρατικής βίας και των διώξεων παρά τον αγώνα των μαχητών του ΔΣΕ.¹⁴³

Η δικτατορία των συνταγματαρχών, ως προϊόν και καθεστώς κρίσης της αστικής κυριαρχίας απέτυχε να επιβάλει ως κυρίαρχη ιδεολογία τη μετεμφυλιακή αντικομμουνιστική εθνικοφροσύνη. Αντίθετα, κατά ειρωνεία της Ιστορίας, δημιούργησε τις συνθήκες μιας «εθνικής αντιδικτατορικής ενότητας»¹⁴⁴ στην οποία ηγεμόνευε ιδεολογικά ο αμυντικός αντιιμπεριαλισμός-αντιαμερικανισμός της παραδοσιακής και όχι μόνο Αριστεράς, που της έλειπε όμως ο σοσιαλιστικός προσανατολισμός. Έτσι η Αριστερά, με ελάχιστες

¹⁴²Γ.Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005 σ.42-44

¹⁴³ Άκης Γαβριηλίδης, *Η συνέχιση του εμφυλίου με άλλα μέσα, Μέρος Α', Θέσεις, 70, Ιανουάριος - Μάρτιος 2000*, και *Η συνέχιση του εμφυλίου με άλλα μέσα, Μέρος Β', Θέσεις, 71, Απρίλιος - Ιούνιος 2000*.

¹⁴⁴ με αποκορύφωμα το αμίμητο «ή Καραμανλής ή τανκς» του Μ. Θεοδωράκη

φωτεινές εξαιρέσεις, έγινε το φερέφωνο ενός εθνικού συσπειρωτικού λόγου, το αριστερό άλλοθι ενός εθνικίζοντος κατά βάθος ιδεολογήματος που ταύτιζε το σοσιαλισμό με την «κατοχύρωση της εθνικής ανεξαρτησίας» - «η Ελλάδα στους Έλληνες»- και πάνω στο οποίο στήριξε το ΠΑΣΟΚ τη ραγδαία άνοδό του προς την εξουσία.

Η παραπάνω ιστορική ανασκόπηση του συνθήματος οδηγεί τόσο σε θεωρητικές όσο και σε πρακτικές απολήξεις. Η νοηματοδότηση και άρα η ιδεολογική και πολιτική χρήση του «έθνους» και του «λαού», παρότι δεν παραμένουν αναλλοίωτες στο χρόνο αλλά είναι πολιτικά μεταβλητές και κοινωνικά αμφισβητούμενες έννοιες, έχουν και όρια μέσα στα οποία κινούνται και άρα η συνάρθρωση τους καθορίζεται, τρόπο τινά, από την «στρατηγική τους επιλεκτικότητα»¹⁴⁵. Με αλλά λόγια, έννοιες όπως ο «λαός» και το «έθνος» είναι περισσότερο αξιοποιήσιμες για τη συγκρότηση ενός ηγεμονικού λόγου που δεν αμφισβητεί συλλήβδην την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων και λιγότερο δεκτικές σε πιο ρηξικέλευθα προτάγματα. ¹⁴⁶

Και επειδή οι λέξεις δεν είναι άδεια πουκάμισα, παρότι στερούνται «ουσίας» αλλά, και από την άλλη, επειδή κάθε πολιτικό περιεχόμενο δεν συνάδει με οποιαδήποτε μορφή, όταν οι δυνάμεις που ευαγγελίζονται τον «ριζοσπαστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας» προσπαθούν να προσεταιριστούν τον λόγο της κυρίαρχης εθνικής αφήγησης καταλήγουν σε αδιέξοδα καθώς «το άλμα γίνεται σε μια αρένα όπου δεσπόζει η κυρίαρχη τάξη»¹⁴⁷. Οι δυνάμεις αυτές,

¹⁴⁵ Για την έννοια της στρατηγικής επιλεκτικότητας βλ. Bob Jessop, *Interpretive Sociology and the Dialectic of Structure and Agency, Theory, Culture & Society*, 1996 vol. 13 no. 1, 119-128.

¹⁴⁶ Γράφει ο Γαβριηλίδης αναφορικά τον όρο *λαός*: «ο ίδιος όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει αφενός το σύνολο των ελληνικής καταγωγής ατόμων (οπότε τείνει να συμπέσει εννοιολογικά με το έθνος) αλλά επίσης, εντός αυτού, το υποσύνολο των ατόμων που κατάγονται από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα που υφίστανται την εκμετάλλευση (βλ. «το προλεταριάτο και οι σύμμαχοί του» ή διάφορους άλλους ανάλογους ορισμούς. Ο λαός ταυτόχρονα ορίζεται ως πηγή «κάθε εξουσίας» αλλά και το πρώτο συστατικό της λέξης *λαοκρατία* δηλ. πηγή αντι-εξουσίας» Άκης Γαβριηλίδης, *Η αθεράπευτη νεκροφιλία του ριζοσπαστικού πατριωτισμού: Ρίτσος - Ελύτης - Θεοδωράκης - Σβορώνος*, Futura, Αθήνα 2007, σ. 49. Ωστόσο τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα ιδιαίτερα εάν αναλογιστεί κανείς πόσο «αντι-εξουσιαστικό» είναι το αίτημα να γίνει «ο λαός αφέντης στον τόπο του».

¹⁴⁷ Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, XIV, 1940 (μετάφραση Μηνάς Παράσχης), Ουτοπία, Αθήνα, 1983, σ. 16.

κοντολογίς, καθίστανται πραγματικά ηγεμονικές όχι όταν υιοθετούν τον εθνικό λόγο αλλά όταν καταστούν τις ιδέες και πρακτικές τους καθολικές.

Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν κάθε λόγο να επικαλεστούν το παρελθόν και δη προγενέστερες επαναστατικές καταστάσεις αλλά ο τρόπος που μπορούν να το κάνουν έχει τη σημασία του. Ο Μαρξ, για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι σε περιόδους επαναστατικής κρίσης υπάρχει πάντα ο φόβος οι άνθρωποι να παγιδευτούν στο παρελθόν και να οραματιστούν το μέλλον τους σε σχέση με το παρελθόν:

«Η παράδοση από όλες τις πεθασμένες γενεές βαρβαίνει σαν εφιάλτης πάνω στα μυαλά των ζωντανών. Και ίσα-ίσα όταν φαίνονται να ασχολούνται για να ανατρέψουν τους εαυτούς τους και τα πράγματα και να φτιάξουν κάτι που δεν υπήρχε ακόμα, σε τέτοιες ίσα-ίσα εποχές επαναστατικής κρίσης επικαλούνται με αγωνία τα πνεύματα του παρελθόντος στην υπηρεσία τους, δανείζονται τα ονόματά τους, τα πολεμικά τους συνθήματά, τις φορεσιές τους για να παρουσιάσουν μ' αυτή την μεταμφίεση, που την έκανε ο χρόνος σεβάσμια και μ' αυτή τη δανεισμένη γλώσσα τη καινούργια σκηνή της παγκόσμιας ιστορίας. Έτσι, ο Λούθηρος μεταμφιέστηκε σε Απόστολο Παύλο, η επανάσταση του 1789 -1814 ντύθηκε διαδοχικά τη φορεσιά της ρωμαϊκής δημοκρατίας και της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και η επανάσταση του 1848 δεν ήξερε τίποτα καλύτερο να κάνει, παρά να παρωδήσει πότε το 1789 και πότε την επαναστατική παράδοση του 1793 - 1795. Έτσι μεταφράζει και ο αρχάριος πού έμαθε μια νέα γλώσσα πάντοτε ξανά στη μητρική του γλώσσα. Μα τότε μόνο έχει αφομοιώσει το πνεύμα της καινούριας γλώσσας και μπορεί ελεύθερα να δημιουργεί σ' αυτή, όταν κινείται σ' αυτή χωρίς να θυμάται την παλιά και ξεχνάει σ' αυτή την προγονική του γλώσσα....

Η κοινωνική επανάσταση του δέκατου ένατου αιώνα δεν μπορεί να αντλήσει την ποιήσή της από το παρελθόν, μα μόνο από το μέλλον. Δεν μπορεί να αρχίσει από τον ίδιο τον εαυτό της αν δεν σβήσει όλες τις προλήψεις σχετικά με το παρελθόν. Οι προηγούμενες επαναστάσεις

είχαν ανάγκη από κοσμοϊστορικές αναμνήσεις για να θολώσουν το περιεχόμενό τους. Η επανάσταση του δέκατου ενάτου αιώνα πρέπει να αφήσει τούς νεκρούς να θάψουν τούς νεκρούς τους για να φτάσει στο δικό της περιεχόμενο¹⁴⁸.

Ωστόσο, γράφοντας 150 χρόνια μετά τον Μαρξ και λαμβάνοντας υπόψη μας την εμπειρία των ταξικών αγώνων σε ανατολή και δύση, του ολοκαυτώματος και την (επαν)εμφάνιση του ναζισμού ίσως θα έπρεπε να είμαστε πιο προσεκτικοί στον τρόπο που διαχειριζόμαστε το παρελθόν. Γιατί η συλλήβδην εκχώρηση των «νεκρών» στο συντηρητισμό όχι μόνο απαξιώνει την «παράδοση των καταπιεσμένων¹⁴⁹» καθώς την ταυτίζει με την «εικόνα των υποδουλωμένων προγόνων και όχι [με] το ιδανικό των απελευθερωμένων εγγονών¹⁵⁰» αλλά και γιατί

«Κάθε εποχή πρέπει να κάνει τη δύσκολη προσπάθεια για την εκ νέου αρπαγή της παράδοσης από τον κομφορμισμό, που είναι έτοιμος να την καταδυναστεύσει. Γιατί ο Μεσσίας δεν έρχεται μόνο σαν λυτρωτής, αλλά και σαν νικητής του αντίχριστου. Το χάρισμα να αναζωπυρώνει τη σπίθα της ελπίδας στο παρελθόν έχει εκείνος μόνο ο ιστορικός που είναι απόλυτα πεισμένος ότι ούτε ακόμη και οι νεκροί δεν θα 'ναι ασφαλείς από τον εχθρό, εάν αυτός νικήσει. Και ο εχθρός αυτός δεν έχει πάψει να νικά»¹⁵¹

Η ιστορία του συνθήματος θα μπορούσε να αποτελέσει ευκαιρία για αναστοχασμό. Τόσο η πρωτοεμφάνισή του από την ΕΕΕ στην περίοδο του μεσοπολέμου όσο και η αναφορά του στις περιόδους της κατοχής, της μεταπολίτευσης ακόμα και στο σήμερα, είναι σημαντικές στιγμές για να αναλογιστούμε το μακρινό αλλά και το πρόσφατο παρελθόν της Ελλάδας στο

¹⁴⁸ Καρλ Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Θεμέλιο Αθήνα, 1986, σ. 15-16, 19.

¹⁴⁹ Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, VIII, [1940] (μετάφραση Μηνάς Παράσχος), Ουτοπία, Αθήνα, 1983, σ. 11.

¹⁵⁰ Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, XII, [1940] (μετάφραση Μηνάς Παράσχος), Ουτοπία, Αθήνα, 1983, σ. 15.

¹⁵¹ Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, VI, [1940] (μετάφραση Μηνάς Παράσχος), Ουτοπία, Αθήνα, 1983, σ. 10.

πλαίσιο μιας συγκυρίας όπου τα σκοτεινά και καταστροφικά πρόσωπα του ακραίου εθνικισμού, του ρατσισμού και της βίας ξεπροβάλλουν μπροστά μας - ή ίσως και μέσα μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995

Μαρία Βασιλικού, «Εθνοτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπόλεμου», περ.*Ιστορ*, τχ.7, Δεκ.1994

Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση, η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014

Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από την μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο, 2001

Κώστας Βεργόπουλος, *Εθνικισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Εξάντας, Αθήνα 1978

Άκης Γαβριηλίδης, *Η αθεράπευτη νεκροφιλία του ριζοσπαστικού πατριωτισμού: Ρίτσος - Ελύτης - Θεοδωράκης - Σβορώνος*, Futura, Αθήνα 2007

Άκης Γαβριηλίδης, Η συνέχιση του εμφυλίου με άλλα μέσα, Μέρος Α', *Θέσεις, 70, Ιανουάριος - Μάρτιος 2000*, και Η συνέχιση του εμφυλίου με άλλα μέσα, Μέρος Β', *Θέσεις, 71, Απρίλιος - Ιούνιος 2000*

Έφη Γαζή, *Πατρική Θρησκεία Οικογένεια, Ιστορία ενός συνθήματος, 1880-1930*, Πόλις, Αθήνα 2011

Φοίβος Γρηγοριάδης, *Ελληνική Δημοκρατία, 1924-1935*, τ.3, Κεδρηνός, Αθήνα 1972

Αιμίλιος. Ι. Δημητριάδης, «Φοίνιξ Αγήρω». Η Θεσσαλονίκη του 1925-1935, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994

Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, (α' έκδοση Αθήνα 1976), Θεμέλιο, Αθήνα 1979 και 1999

Άγγελος Ελεφάντης, Το έθνος του Διαφωτισμού, Ομιλία στη διημερίδα "Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Συνάντηση στη μνήμη του Φίλιππου Ηλιού", ΠΚ, Ρέθυμνο, στις 14 και 15.10.2005. Αναδημοσίευση Εντός *Εποχής*, 8/8/2007, τχ. 8

Γιάννης Ζέβγος, «Προς την ολοκλήρωση του Εικοσιένα», Κομμουνιστική Επιθεώρηση, αρ.φ.12, Απρίλης 1943

Λένα Διβάνη, Η «ύπουλος θωπεία» Ελλάδα και Ξένοι, 1821-1940, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2014

Αιμ. Ι. Δημητριάδης, «Φοίνιξ Αγήρω» Η Θεσσαλονίκη του 1925-1935, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994 Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων - Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

John Weiss, *Συντηρητισμός και ριζοσπαστική δεξιά. Παραδοσιακρατία, αντίδραση και αντεπανάσταση στην Ευρώπη 1770-1945* (μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος), εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009

Geoff Eley, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς*. Α' τόμος: 1850 – 1923, Μετάφραση: Θανάσης Κατσικερός, Πρόλογος – Επιμέλεια: Σπύρος Μαρκέτος, Σαββάλας, Αθήνα 2010

Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, μετφ. Δώρα Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.

Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων - Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2004

Ι. Κακουλίδης, «Η συμμετοχή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στις ελληνικές εκλογές 1915-1936», *Πρακτικά ΙΘ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1999

Ι. Σ. Κολιόπουλος, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1^η Μαρτίου 1935 ως την 28^η Οκτωβρίου 1940», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978

Γεράσιμος Κουζέλης κ.α *Η δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές "αναβιώσεις" της*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Η ΑΥΓΗ 21/10/2012

Γιάννης Κουμπουρλής, «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους στους εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού: η διαμάχη για το όνομα του έθνους και οι απόψεις για τους αρχαίους Μακεδόνες και τους Βυζαντινούς», *Δοκιμές*, τ. 13-14 (Άνοιξη 2005)

Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη: Τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοπροσύνη*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2013.

Αντώνης Λιάκος, «Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων – Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης» *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας τόμος Α' ,Αθήνα 1986.

Ernesto Laclau, Λαϊκισμός: Τι σημασία έχει τ' όνομα, (μτφρ. Γιώργος Κατσαμπέκης, Γρηγόρης Ανανιάδης), *Σύγχρονα θέματα*, τεύχος 110, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2010

Καρλ Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986

Μαρκ Μαζάουερ, *Θεσσαλονίκη. Πόλη των φαντασμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006

Σπύρος Μαρκέτος, *Πως φίλησα τον Μουσολίνι! τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τόμος 1, εκδ. βιβλιόραμα, Αθήνα 2006

Γιάννης Μηλιός, *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός: Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, κεφ. 7, Εξάντας, Αθήνα, 1988

Κωστής Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τομή της μεταπρατικής πόλης*, Στοχαστής, Αθήνα 1974

Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, μετάφραση Μηνάς Παράσχης, Ουτοπία, Αθήνα 1983

Γ. Μουτάφης, «Η οικονομική και κοινωνική δομή της Θεσσαλονίκης 1929-1933 .Μια προκαταρκτική εξέταση», Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1990

Παναγιώτης Νούτσος, «Ιδεολογικές συνιστώσες του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου», *Τα Ιστορικά*, τ.3, τχ.5, Ιούνιος 1986

Δημήτρης Ξιφαράς, «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας. Μέρος Α' » περιοδικό *Θέσεις* τ. 53, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995

Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, Σαββάλας, Αθήνα 2006

Γιάννης Ράγκος, Εθνική Ένωση Ελλάς Η πρώτη μαζική εθνική οργάνωση στην Ελλάδα, μέρος Α, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχος 534, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 2012, Γιάννης Ράγκος, Εθνική Ένωση Ελλάς Η πρώτη μαζική εθνική οργάνωση στην Ελλάδα, μέρος Β, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχος 535, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 2013

Μ. Ρηγίνου «Οι διακυμάνσεις των βιομηχανικών ημερομισθίων στην Ελλάδα (1912-1936)», *Τα Ιστορικά*, τ.3, τ.5, Ιούνιος 1986

Άλκης Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924- 1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*', Θεμέλιο, Αθήνα 1988.

Μιχάλης Ρηγίνος, Οι διακυμάνσεις των βιομηχανικών ημερομισθίων στην Ελλάδα(1912-1936), *Τα Ιστορικά*, τ.3, τ.5, Ιούνιος 1986

Έλλη Σκοπετέα, *Το Πρότυπο βασιλείο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)* Πολύτυπο, Αθήνα 1988

Καρλ Σμιτ, *Η έννοια του πολιτικού*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2009

Δημήτριος Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος. Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009

Γιάννης Στεφανίδης, «Μακεδονία του Μεσοπολέμου», στο Ι. Κολιόπουλος - Ι. Χασιώτης (επιμ.), *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, Η Μακεδονία από την απελευθέρωση ως τις μέρες μας*, τ. Β', Εκδόσεις Παπαζήση – Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη χ.χ.

Pierre-AndreTaguieff, *Ο νέος εθνικο-λαϊκισμός*, μτφρ-επιμ.Αναστασία Ηλιαδέλη, Ανδρέας Πανταζόπουλος, επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013

Κ. Τομανάς, *Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1921-1944* Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1996

Θεοδόσιος Α.Τσιρώνης , Η Οργάνωση Εθνική Ένωση «Η ΕΛΛΑΣ» (ΕΕΕ) στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1927-1936)Τα καταστατικά και η δράση της, στην επετηρίδα «Θεσσαλονίκη» του *Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*,τχ.6,Θεσσαλονίκη 2002

Γ.Θ.Μαυρογορδάτος-Χ.Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1992

Ιάκωβος Π. Χονδροματίδης, *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα : Εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής (1941-1944)* Περισκόπιο, Αθήνα 2001

Δημήτρης Ψαρράς, *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής*, Πόλις, Αθήνα 2012

Ν. Ψυρούκης, *Ο Φασισμός και η 4^η Αυγούστου*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1997

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Anthony Arblaster, *The Rise and Decline of Western Liberalism*, Basil Blackwell, 1984

George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, Berkeley 1983

Rena Molho *Popular Antisemitism and State Policy in Salonika during the City's Annexation to Greece*, *Jewish Social Studies*, Vol. 50, No. 3/4 (Summer, 1988 - Autumn, 1993)

Maria Vassilikou, *Politics of the Jewish community of Salonika in the inter-war years: party ideologies and party competition*, unpublished PhD thesis, University College London, 1999.

Seraphim Seferiades, *The Coercive Impulse: Policing Labour in Interwar Greece*, *Journal of Contemporary History*, Vol 40(1)

Detley JK Paukert, *The Weimar Republic. The Crisis of Classical Modernity*,
μτφρ. Richard Deveson , Hilland Wang, Νέα Υόρκη

Harris Athanasiades The "nation-killing" textbook. The polemic over the
history textbook "In Modern and Contemporary Times" (2006-2007), *Ricerche
Storiche Rivista Quadrimestrale*, Anno XLIV - numero 1 gennaio-aprile 2014

G. M Alexander, J. C Loulis, The Strategy of the Greek Communist Party 1934-
1944: An Analysis of Plenary Decisions, *East European Quarterly*, 1981, 15, 3,
377-389.

Bob Jessop, Interpretive Sociology and the Dialectic of Structure and Agency,
Theory, Culture & Society, 1996 vol. 13 no. 1, 119-128.

ΠΗΓΕΣ

Αρχείο καταστατικών σωματείων στο Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης φακ.
794/1927

Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής. Περίοδος Β' -Σύνοδος Δ',
Αθήνα Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1932, σ.106

Αρχείο εφημερίδων: *Μακεδονία*, *Μακεδονικά Νέα*, *Ελεύθερον Βήμα*, *Εφημερίς
των Βαλκανίων*, *Ακρόπολις*, *Καθημερινή*, *Πρωία*, *Αυγή* και *Ελευθεροτυπία*.

Διαδικτυακές πηγές

<http://www.pasok.gr/%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1/>

http://www.ime.gr/chronos/14/gr/1923_1940/society/index.html

